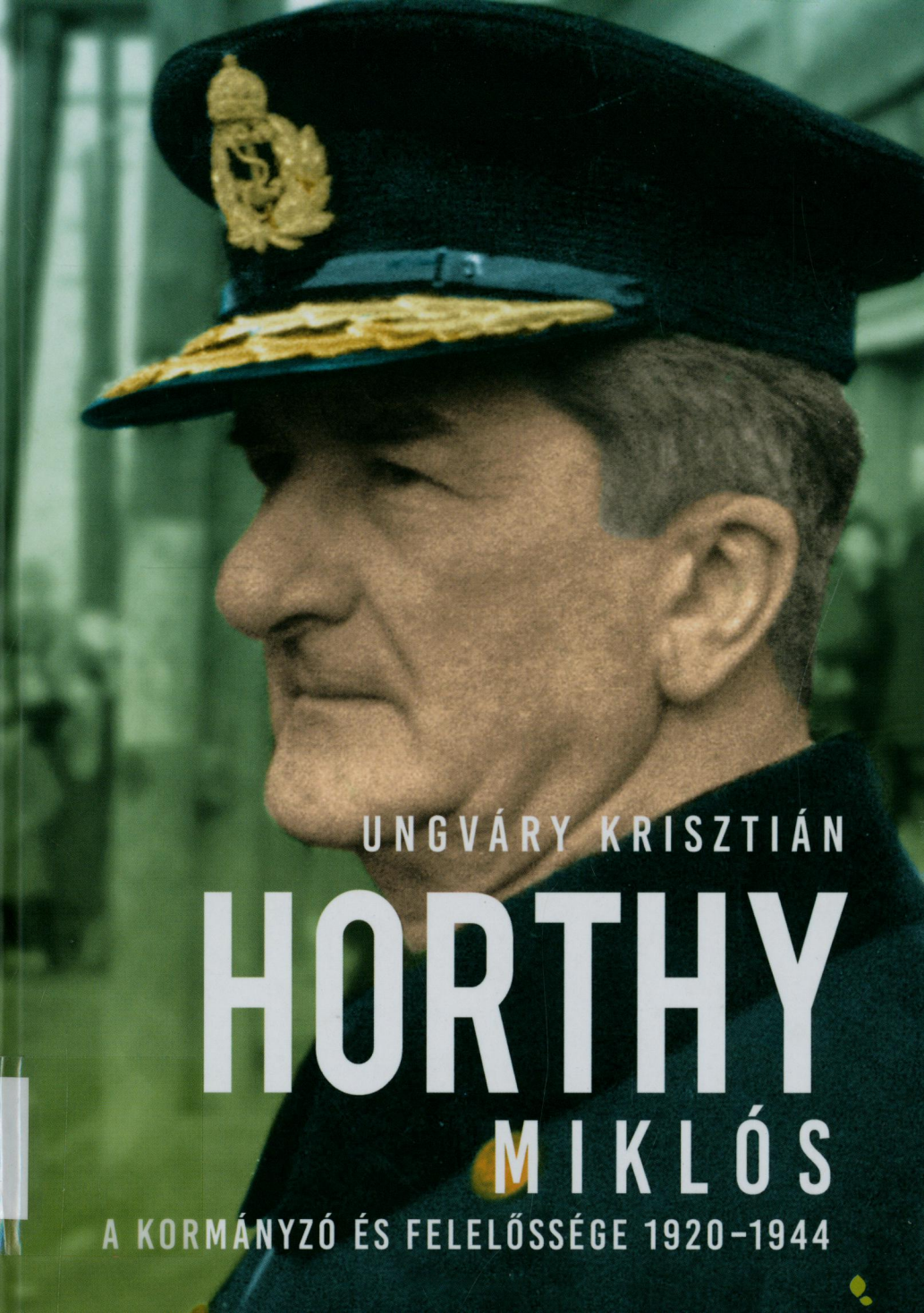
UNGVÁRY KRISZTIÁN
HORTHY
MIKLÓS
A KORMÁNYZÓ ÉS FELELŐSSÉGE 1920–1944

UNGVÁRY KRISZTIÁN

HORTHY MIKLÓS – A KORMÁNYZÓ ÉS FELELŐSSÉGE 1920–1944

Jaffa Kiadó
Budapest, 2020

© UNGVÁRY KRISZTIÁN, 2020
© JAFFA KIADÓ
MINDEN JOG FENNTARTVA!

943.9
U72

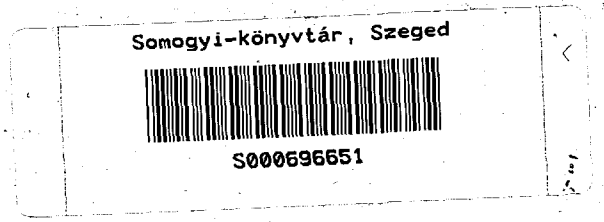

BORÍTÓFOTÓ: *MARCH OF TIME / THE LIFE PICTURE COLLECTION VIA GETTY IMAGES*
BORÍTÓTERV: *HEGYI PÉTER*
FELELŐS SZERKESZTŐ: *NEMES KRISZTIÁN*
FELELŐS KIADÓ: *RADOS RICHÁRD*

JAFFA KIADÓ • *WWW.JAFFA.HU*
ISBN 978-963-475-238-7

NYOMTA ÉS KÖTÖTTE: *ALFÖLDI NYOMDA ZRT.*
FELELŐS VEZETŐ: *GYÖRGY GÉZA VEZÉRIGAZGATÓ*

A JAFFA KIADÓ KÖNYVEINEK TELJES VÁLASZTÉKA MEGVÁSÁROLHATÓ KÖNYVESBOLTUNKBAN:
1114 BUDAPEST, VÁSÁRHELYI PÁL U. 10.

TARTALOM

Előszó 7
Historiográfiai áttekintés és módszertani bevezető .. 10

Horthy hatalomra kerülése és a fehérterror 17

Államfői teljesítmény békeidőben 25
A revízió kérdése 34
Horthy antibolsevizmusa 49
Út a háborúba 56

A háborús évek 65
Hadba lépés a Szovjetunióval 65
A kiugrási kísérlet 80

Horthy fajvédő nézetei 101
Fajvédelem és antiszemitizmus 101
A numerus clausus 104

Horthy Miklós és a szélsőjobb viszonya az 1930-as évektől kezdve ---- 111
Horthy Miklós reakciója a zsidóellenes követelésekre 1938 után ---- 114

A kormányzó döntései a német megszállás alatt ---- 123
A mentesítések kérdése ---- 123
Mit tudott Horthy Miklós a zsidók sorsáról? ---- 134
Horthy viselkedése a deportálások idején ---- 143
Melyek voltak a „zsidókérdés" kapcsán a német elvárások? ---- 149
Hogyan aránylottak egymáshoz a deportálásban a német és a magyar erők? ---- 158
A szuverenitását teljesen elvesztett ország? ---- 162
A magyarországi németség elárulása ---- 170
A budapesti zsidóság „megmentése" ---- 184

Összegzés ---- 201
Levéltári források ---- 213
Felhasznált irodalom ---- 215

ELŐSZÓ

Horthy Miklós kormányzó történelmi értékelése körül máig komoly viták folynak. Hívei szerint ő konszolidálta az országot, és mindent megtett azért, hogy Magyarország a lehető legkisebb veszteséggel kerüljön ki a háborúból, ráadásul neki köszönhető a magyar zsidóság egy részének megmentése. Nem véletlen, hogy Szakály Sándor a *Protestáns hősök* című könyvsorozatban Horthy életrajzát is közreadta.[1] Horthy kritikusai mindezt másképp látják. Az alábbiakban megkísérlem összefoglalni, hogy milyen felelőssége

[1] Faggyas Sándor (szerk.): *Protestáns hősök. Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből.* II. kötet. Budapest, Press Pannonica, 2017. A Horthyról írt fejezet a kötet 221–224. oldalán található. A könyv címével ellentétben Szakály Horthy értékelését nehezen megválaszolhatónak nevezi, és egyszerre igazat ad azoknak, akik emléktáblát és szobrot kívánnak állítani neki és utcát akarnak elnevezni róla, és azoknak is, akik ezt nem szeretnék. Arra a kérdésre, hogy ha ez így van, akkor miért került bele egy hősöket tartalmazó kötetbe, sem Szakály, sem a szerkesztő nem ad választ az olvasónak – így arra kell gondolnunk, hogy válogatásuk szándékos, a címadással pedig saját pozíciójukat a hőskultusszal azonosítják.

volt Horthy Miklósnak Magyarország sorsának alakulásában, különösen második világháborús szerepvállalásában és a magyar zsidóság 1944-es tragédiájában. Egyoldalú lenne ez a munka, ha nem reflektálna azokra a körülményekre, amelyek éppenséggel Horthy mellett szólnak. Így a továbbiakban fontosabb érdemeiről és hibáiról egyaránt szó esik majd. Nem foglalkozom a kormányzó I. világháborús katonai teljesítményével, illetve életrajzának más aspektusaival. Ez az írás így nem is pótol egy teljes Horthy-életrajzot. Arra azonban alkalmas, hogy megállapítható legyen Horthy szerepe azokban a kérdésekben, amelyek döntő módon befolyásolták Magyarország lakóinak sorsát 1919 és 1945 között.

A múlt értelmezése mindig a mának szól. Nem meglepő, hogy Horthy mint politikai szimbólum egyfajta helyettesítő szerepet kap. Személyének glorifikálása vagy elítélése valójában a királyi Magyarország politikai elitjének minősítésére is alkalmas. Bizonyos politikai erők még ma, a 21. században is fontosnak tartják, hogy jelenlegi pozíciójukat az 1944 előtti Magyarországhoz, illetve Horthy Miklós személyéhez kössék, és jelen tetteiket a múltra hivatkozva igazolják. Horthy személye ezért ma sem múlt, hanem egyfajta „élő történelem".

Horthy legitimációs szerepét jól mutatja, hogy 2010 óta vezető magyar politikusok rendre példaképként hivatkoznak rá. Orbán Viktor 2017-ben a Klebelsberg-kúria újraszentelése alkalmával Horthyt kivételes [sic!] államférfinak nevezte – Bethlen Istvánnal és Klebelsberg Kunóval egyetemben –, mert érdemének tekintette az ország 1919 utáni

konszolidálását. Szerinte nekik köszönhető, hogy az elveszített világháború, a vörösterror 133 napja és a trianoni diktátum roppant súlya alatt „mégsem temetett minket maga alá a történelem". A miniszterelnök értékelése Horthy személye miatt többeket vitára sarkallt, amire két nap múlva Orbán megerősítette, hogy minden szavát komolyan gondolta, és az nem lehet, hogy ha a kultuszminiszter és a miniszterelnök „jó fiú", akkor az őket kinevező kormányzó nem az.

Ez a gondolatmenet számos helyen sántít, elsősorban azért, mert Horthy számos egyértelműen negatív figurát is kinevezett miniszterelnöknek vagy miniszternek, és nem csak Magyarország német megszállása után, nem beszélve arról, hogy Horthy nem válogathatott: azt kellett kineveznie, aki a parlamenti mandátumok többségével rendelkezett (pontosan úgy kellett eljárnia, mint 1990 óta a magyar államfőnek). Kinevezései egyébként többségében egyáltalán nem nevezhetők szerencsésnek, elég, ha csak ara utalunk, hogy az ő miniszterelnöki favoritja volt a zsidótörvényeket beterjesztő Imrédy Béla (1938) és Teleki Pál (1939), illetve a németeket mindenben kiszolgáló Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter (1938) és Rátz Jenő (1936-tól a Honvéd Vezérkar főnöke, 1938-ban honvédelmi miniszter). Jaross Andor (1938-1940 között a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere), Antal István (1942-től nemzetvédelmi és propagandaminiszter), Kunder Antal (1938–1939 között kereskedelmi, közlekedésügyi, illetve iparügyi miniszter), Szász Lajos (1942-től közellátásügyi miniszter) szintúgy ide tartozik, és ezzel a felsorolással

egyébként a későbbi Sztójay-kormány minisztereinek jó részét is megemlítettük. Amennyiben pedig a tábornoki kinevezéseket is mérlegre tesszük, akkor annak fényében, ami a háború alatt történt, a kormányzó legtöbb döntése katasztrofálisnak bizonyult. Tábornokainak nagy része ugyanis elárulta őt.

Historiográfiai áttekintés és módszertani bevezető

A Horthyval kapcsolatos irodalom rendkívül kiterjedt. Már a rendszerváltás előtt is sokan próbálkoztak életrajzának megírásával. Sajátos jelenség, hogy a mai Horthy-apologéták nem a kurrens szakirodalommal, hanem Andics Erzsébet,[2] Pintér István[3] és Karsai Elek[4] szemléletével vitatkoznak, miközben utóbbi szerzők művei már a pártállam utolsó évtizedeiben is meghaladottnak számítottak, és nevük az átlagos magyar olvasó számára ma már semmit sem mond. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak az 1990 után megjelent munkákat említem (az 1990 előtti kötetek rendszerváltás utáni újrakiadásait nem). Tudomá-

[2] Andics Erzsébet: *Fasizmus és reakció Magyarországon.* Budapest, Szikra, 1945.

[3] Pintér István: *Ki volt Horthy Miklós?* Budapest, Zrínyi, 1968.

[4] A teljesség igénye nélkül megemlítendő Karsai Elek: *A budai Sándor-palotában történt 1919–1941.* Budapest, Táncsics, 1963.; Uő.: *„Országgyarapítás" – országvesztés.* I–II. kötet. Budapest, Kossuth, 1961.; Karsai Elek – Pintér István: *Darutollasok.* Szegedtől a királyi várig. Budapest, Zrínyi, 1960.

nyos értelemben mindmáig Thomas Sakmyster[5], Catherine Horel[6] és Turbucz Dávid[7] életrajzai tekinthetők a legalaposabb feldolgozásoknak. Ehhez képest viszont nem ez a három kötet, hanem Bencsik Gábor *Horthy Miklós – A kormányzó és kora* című munkája az, amely eddig nem kevesebb, mint hét kiadást ért meg.[8] Bencsik könyve minden bizonnyal azért lett ennyire sikeres, mert a kritikusabb kérdésekben viszonylag jóindulatúan értékelte a kormányzó működését, anélkül azonban, hogy teljesen felmentette volna a felelősség alól. Jelentős a kizárólag dicsőítő szándékkal írt munkák száma is.[9] Ezek közös jellemzője a vitától való teljes elzárkózás, a kutatás eredményeinek konzekvens tudomásul nem vétele, illetve az az attitűd, hogy a történetírásnak alapvetően „védőügyvédi" feladata van a „szélsőbaloldali"

[5] Thomas Sakmyster: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944.* Budapest, Helikon, 2001.

[6] Catherine Horel: *Horthy.* Budapest, Kossuth, 2017.

[7] Turbucz Dávid: *Horthy Miklós.* Budapest, Napvilág, 2011. (2. kiadás: 2014); Uő: Horthy-képek a magyar sajtóban 1945 és 1956 között. *Médiakutató. Médiaelméleti folyóirat,* XV/4., 25–33.; Uő: A magyar történettudomány Horthy-képe (1945–1989). *Történelmi Szemle,* 56/4., 663–688.; valamint Turbucz Dávid – Gellért Ádám: Egy elmaradt felelősségre vonás margójára: Horthy Miklós Nürnbergben. *Betekintő,* 2012/4., 1–20.

[8] Bencsik Gábor: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora.* Hetedik, javított kiadás. Budapest, M. Mercurius, 2012. (Korábbi kiadások: 2001, 2002, 2003, 2007, 2009, 2010)

[9] A teljesség igénye nélkül: Dr. Bernáth Zoltán: *Horthy Miklós. Egy lovaguralkodó és népe.* Gyöngyös, Pallas Antikvárium, 2007; Zetényi Csukás Ferenc: *Horthy.* Szeged, HK Hermanos, 2014; ezen túlmenően a Horthy Miklós Társaság szubkultúrájában megjelenő egyéb – a tudományos apparátust teljességgel nélkülöző – művek sajnálatos módon jelentősen befolyásolják a társadalom Horthy-nosztalgiát igénylő részének történelemszemléletét.

és „posztmarxista" támadásokkal szemben.[10] Ez a metafora mutatja a szemléletmód korlátoltságát is: a védőügyvéd feladata a védenc felmentése, és eljárásában egyáltalán nem kell figyelembe vennie azokat a mozzanatokat, amelyek ügyfelére terhelők lehetnek, de a vádhatóság nem veti fel. Ezzel szemben a történészi feladat a minél teljesebb tényfeltárás és a teljes kép bemutatása – a metaforánál maradva: egy perben ez nem a védő és az ügyész, hanem a bíró feladata lenne. A történész azonban több dologban is különbözik a bírótól. Ítéleteit nem csak jogszabályok alapján hozza, és szemben a bíróval egy történész sosem léphet fel azzal az igénnyel, hogy az általa leírtak a valóság egyedül érvényes változatát jelentik.

Kórtünetként megemlítendő Isépy Dezső volt m. kir. tüzér főhadnagy glorifikáló írása[11], amely egyúttal a Horthy Miklós Társaság által ápolt legendáriumok egyik fontos forrása lett. Tudományos szempontból – hivatkozások hiányában – értékelhetetlen ugyan, de hatása miatt mégis meg kell említeni a Magyarságkutató Intézet munkatársának, Raffay Ernőnek Horthyval kapcsolatos állításait. Ez annál is inkább szükséges, mivel a Magyarságkutató Intézet egyúttal elvileg a kormányzati emlékezetpolitika egyik legfontosabb műhelye is. Raffay szerint „Horthyról kizárólag elfogult, hazugságoktól és ügyes ferdítésektől sem mentes képet alkotnak ma is az állami egyetemeken és a Magyar Tudományos Akadémián. [...] A politikai megerősödés után (amit jórészt gróf Bethlen István hozott létre) a Magyar Királyság európai demokrácia lett, a szó liberális értelmében." Raffay szerint Horthy „a 20. század három legnagyobb magyarjának egyike", akinek szobrot kének kapnia „az országgyűlés előtti téren"[12]. Az apologetikus szemléletmód elterjedésében igen komoly szerepe van még Koltay Gábor Horthy Miklósról 2006-ban készített áldokumentumfilmjének is.[13]

A Horthyval kapcsolatos politikai és közéleti, valamint tudományos emlékezet feldolgozását nagy alapossággal Turbucz Dávid végezte el.[14] Ugyanő dolgozta fel a leginkább részletesen – és e sorok írójának véleményével egybecsengően – Horthy antiszemitizmussal kapcsolatos álláspontját is.[15]

Horthy szerepének újragondolása nemcsak a róla szóló életrajzi kötetekben történt meg, hanem a korszakról írt számos szintézisműben, egyetemi tankönyvben, különböző forráskiadványokban, illetve a vezető politikusokról írt életrajzokban. Ezek felsorolása szétfeszítené e kötet kereteit.

[10] Erre a szemléletre jó példa Erdős Márton: Gondolatok a Horthy-rendszerről és a második világháborús magyar történelemről. *Valóság*, 2020, 63/1., 39–43.

[11] Lásd Isépy Dezső: *Gondolatok Horthy Miklósról és 1944. október 15-ről.* Második, bővített kiadás. Sátoraljaújhely, Magánkiadás, 2001.

[12] *https://erdelyinaplo.ro/interju/horthy-miklost-nem-kell-rehabilitalni*

[13] Koltay filmjére lásd kritikámat: A kormányzó 139 éves. *Népszabadság*, 2007. február 12.

[14] Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944.* Második, javított kiadás. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

[15] Turbucz Dávid: Horthy Miklós antiszemitizmusa. A kormányzó szerepe a zsidóság sorsának alakulásában 1919 és 1944 között. *Kommentár*, 2012/5., 51–64.

Horthy kapcsán feltétlenül meg kell még említeni a Horthy család tagjainak írásait. Az első természetesen maga Horthy, aki emlékiratait először 1953-ban adta ki Buenos Airesben. Ennek 1963-ban Magyarországon is megjelent egy csak belső terjesztésű változata. 1973-ban a család Torontóban helyenként átírva (de a változtatásokat nem jelezve) újra kiadta a kötetet. 1990-ben az Európa Kiadó jelentette meg az emlékiratokat Sipos Péter gondozásában, ez több kiadást is megért. 2019-ben Bern Andrea magyarázó jegyzeteivel újra kiadták a kötetet. Hitelesség szempontjából a legfontosabb irategyüttest Horthy Miklós titkos iratai jelentik. Ezeket a kormányzó lakosztályának széfjében tárolta. A kiugrási kísérlet után a német titkosrendőrség az iratanyagot lefoglalta és elszállította. 1945 májusában szovjet csapatok lelték fel, és 1959-ben visszaszolgáltatták Magyarországnak. 1962-ben az Országos Levéltár ezt az irategyüttest gyakorlatilag hiánytalanul megjelentette.[16]

Horthy Miklós feleségének naplója 2015-ben jelent meg – sajnos ebben politikailag értékelhető megjegyzések gyakorlatilag nincsenek, ráadásul a napló csak az 1944–45-ös éveket fedi le. A család leginkább meghatározó művét a família talán legbátrabb tagja, özv. Horthy Istvánné Edelsheim-Gyulai Ilona írta meg *Becsület és kötelesség* címmel.

[16] *Horthy Miklós titkos iratai.* Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Negyedik kiadás. Budapest, Kossuth, 1972 (a továbbiakban *HMTI*). Megemlítendő még: *Horthy Miklós dokumentumok tükrében.* Közzéteszi H. Haraszti Éva. Budapest, Balassi, 1993.

A 2001-ben megjelent első kiadást mindmáig hat új kiadás követte. A kormányzó menye visszaemlékezésével bevallottan apósának kívánt emléket állítani. Emigrációs levelezését is részben ő intézte, és Horthy emlékiratainak szerkesztője is ő volt. Ebből adódóan kötete nem történetírói mű, hanem rendkívül szubjektív hangú visszaemlékezés, amely minden jó szándéka dacára komoly forráskritikát igényel. Az ebben foglalt legendáriumok – amelyeknek ez a könyv tételes cáfolatát nyújtja –, sajnálatos módon ma is meghatározzák a bulvárirodalom Horthy-képét.

Horthy életét a továbbiakban alapvetően tematikus kérdések köré rendezve mutatom be. A kormányzó életét már számtalan kutató vizsgálta, ebben a műben törekedtem az összes eddigi eredmény összefoglalására és hasznosítására. A Horthyval kapcsolatos irodalom eddig nem fordított kellő hangsúlyt a kormányzó mozgástereinek, választási lehetőségeinek bemutatására – ez a kötet elsősorban ehhez szeretne új eredményekkel hozzájárulni. Ennek érdekében az életút sorsdöntő csomópontjaira fókuszáltam. Ennek a könyvnek legfontosabb feladata Horthy döntéshelyzeteinek minél pontosabb rekonstruálása. Ezt a feladatot az eddigi feldolgozások nem végezték el minden esetben azzal az alapossággal, amit ma már a rendelkezésre álló szakirodalom lehetővé tesz. Munkám ebből a szempontból kíván újat nyújtani.

Egy értékelésre vállalkozó mű ítéletalkotása miatt komoly felelősséget jelent. A kései születés kegyelmével megáldott 21. századi olvasók számára méltányosan, a saját korában

érvényes jogi és politikai elvárások és lehetőségek tükrében kívánom bemutatni Horthy Miklóst. Az egyes tematikus fejezetek megkönnyítik annak bemutatását, hogy ugyanabban vagy hasonló történelmi helyzetben más politikai szereplők milyen döntéseket hoztak, és ez egyúttal bizonyítékot is szolgáltat arra, hogy Horthy mennyire használta ki a számára rendelkezésre álló mozgásteret. A kormányzó történelmi szerepét csak így, saját korából érdemes megítélni.

* * *

Ez a kötet nem jöhetett volna létre kollégáim segítsége nélkül. A felelősség a leírtakért kizárólag az enyém. Köszönettel tartozom Csősz Lászlónak, Gellért Ádámnak, Paksa Rudolfnak és Romsics Ignácnak a kézirathoz fűzött kritikus megjegyzéseikért. Külön köszönet jár Nemes Krisztiánnak alapos szerkesztői munkájáért.

HORTHY HATALOMRA KERÜLÉSE ÉS A FEHÉRTERROR

Horthy Miklós hatalomra jutása több tényezőnek köszönhető. Elsősorban természetesen annak, hogy az antanthatalmak képviselői elfogadták őt. Elfogadása pedig azért volt viszonylag egyszerű, mert az antantnak szüksége volt egy olyan politikusra, aki képes az ország konszolidálására és a békeszerződés aláírására. Abban nincs semmi elítélendő, hogy Horthy 1919 nyarán vállalkozott erre a feladatra. Jóval súlyosabb a fehérterror kérdése. Horthy ennek kapcsán elmarasztalható: egyrészt felbujtóként, másrészt pedig azért, mert olyanoknak is kegyelmet adott, akik teljesen ártatlan embereket gyilkoltak meg, sőt a gyilkosságok során raboltak is[1] – rájuk tehát még az általa elrendelt

[1] A kérdésre lásd Gellért Ádám: Egy antiszemita hármas rablógyilkosságtól a kegyelemig. *https://index.hu/techtud/tortenelem/2018/10/26/mit_kezdjunk_hejjas_ivannal_100_ev_utan/*

SOMOGYI KÖNYVTÁR 038921 1881 SZEGED

kormányzói amnesztia sem lett volna vonatkoztatható. Felbujtói tevékenysége teljesen nyilvánvaló, hiszen már Szegeden is olyan instrukciókat adott, hogy „ne öljetek nekem túl sok zsidót, mert abból is bajok lesznek"[2] – amiből az következik, hogy bizonyos mennyiségű „zsidó" megölését elfogadhatónak tartotta. Ezt egyébként más, nyilvánosság előtti kijelentései is alátámasztják. A fehérterror atrocitásait egy beszédben például „kiérdemelt büntetésnek" nevezte.[3] Mindez Horthy döbbenetes érzéketlenségéről adott tanúbizonyságot annak fényében, hogy a bestiális kegyetlenséggel elkövetett atrocitások jelentős része ártatlanokat ért, ráadásul – mint azt említettük – a gyilkosságok rendszeresen rablásokkal párosultak. Azt sem állíthatjuk, hogy minderről csak néhány ember tudott, a szociáldemokrata sajtó ugyanis rengeteg részletet megírt, és az események amúgy is országszerte köztudomásúak voltak.[4] 1920. február 7-én Horthy kecskeméti látogatásán az orgoványi tömeggyilkosok és rablók közül öten feszíthettek abban a bandériumban, amely a kormányzót fogadta. Molnár Gergely orgoványi református lelkipásztor köztudomásúként írta le az érintettek tetteit, és azt is megemlítette, hogy rövid

[2] *A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Szerkesztette és bevezető tanulmánnyal ellátta Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Budapest, Kossuth, 1963, 102–103.

[3] Turbucz: *Horthy Miklós*, 79.

[4] Példákra lásd: *http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=138:antiszemita-atrocitasok-gyilkossagok-pogromok-a-feherterror-idszakaban-&catid=16:esetek*

ideig le voltak tartóztatva ugyan, de a bíróságról „nemzeti hősökként" bocsátották őket szabadon.[5]

Azt, hogy Horthy ezekről az ügyekről viszonylag pontos ismeretekkel rendelkezett, leginkább az bizonyítja, hogy éppen emiatt ragaszkodott ahhoz, hogy kormányzói jogosítványainak körébe kerüljön bele az „általános kegyelmezési jogkör". Ez utóbbit az 1920. évi XVII. törvénycikkel 1920. augusztus 19-én fogadta el az országgyűlés. Ennek jegyében döntött úgy, hogy „a megbocsátásnak szellemében egyúttal a feledés fátyolát kívánom borítani azokra a bűncselekményekre is, amelyeket a bűnös forradalmak szenvedései nyomán keletkezett szenvedélyek és indulatok hatása alatt követtek el". A kormányzó kegyelemben részesítette mindazokat, akik „az 1918. évi október hó 31. napja óta bűnösen felidézett haza- és társadalomellenes forradalmak idején a magyar faj és nemzeti eszme ellen elkövetett cselekmények által felkeltett közelkeseredés és menthető felháborodás hatása alatt vagy abban a téves meggyőződésben, hogy cselekményükkel a magyar faj és nemzeti eszme érdekeit szolgálják, bűncselekményt követtek el".[6] Ez a kegyelem azonban elvileg nem vonatkozhatott volna azokra a köztörvényes cselekedetekre, amelyeket nyereség-

[5] Miklós Péter: Egyháztörténeti források Izsák és Orgovány 1919 és 1921 közötti történetéről. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/4–5., 95.

[6] A m. kir. Igazságügyminiszternek 59.391/1921. I. M. számú rendelete, a Kormányzó Úr Őfőméltósága részéről 1921. évi november hó 3. napján kiadott magas kegyelmi elhatározás végrehajtása tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 1921/11., 770–774. Itt és a Beniczky-ügy egyéb hivatkozott részeinél külön köszönöm Gellért Ádám segítségét.

vágyból követtek el, de azokra a cselekedetekre sem, amelyeknek elkövetőit korábban nyereségvágyból elkövetett bűntett miatt elítélték.

Az az ügy, amiről tételes bizonyítékok maradtak az utókorra, csak a jéghegy csúcsának tekinthető. 1922-ben Zbona János és Danics Mihály ellen eljárás indult három személy bestiális meggyilkolása és kirablása miatt. A vádlottak azt állították, hogy a kivégzésekre Héjjas Ivántól kaptak parancsot. Ezt maga Héjjas is beismerte, sőt a kormányzói kegyelmet is visszautasította,[7] Kádár Lehel szélsőjobboldali újságíró pedig hosszas cikket jelentetett meg Héjjasról, akit gyakorlatilag nemzeti hősnek állított be.[8] Mivel az ügyészség úgy látta, hogy ez az írás megvalósítja a bűntett feldicsérését, Kádár Lehel ellen is eljárás indult.

Kádár az eljárás elején elmondta, hogy azért vette védelmébe Héjjast, mert az „erkölcsi és baráti kötelessége volt". Véleménye szerint „elképzelhetetlen az, hogy [Héjjas] a maga elhatározásából vállalta volna azt a szerepet, amelyet betöltött. [...] Senki sem képzelheti el, hogy akadjon egy fiatalember, egy 26 éves főhadnagy, aki a maga fejétől mert volna olyan parancsokat kiadni, amilyeneket kiadott, és olyan dolgokat végre is hajtani. Héjjas Iván egy katonai alakulatnak volt a tagja, és utasításra cselekedett".[9] Ezután Kádár lényegében beismerte, hogy a parancsot maga Horthy adta ki: „Tudom azt, hogy Héjjas Iván

[7] *Nemzeti Újság*, 1922. július 8. 6.
[8] *Szózat*, 1922. július 8. 1.
[9] *Népszava*, 1925. június 26. 1–2.

olyan széleskörű meghatalmazást kapott, amilyen senki magyarnak nem volt, de nem is lehetett. Fölhatalmazása volt arra, hogy szó nélkül, minden felelősség nélkül, bárkit főbelövethet vagy fölakasztathat. Tisztán személyes elbírálására volt ez bízva Héjjasnak" – tette hozzá. Ezek után Ulain Ferenc védőügyvéd szünet elrendelését kérte a bíróságtól. Nem tudjuk, hogy pontosan mi zajlott le köztük, de amint visszajöttek a tárgyalóterembe, Kádár bejelentette, hogy eláll a bizonyítástól, „és ezennel nyakamat a hurokba dugom".[10] Ulain azzal magyarázta a pálfordulást, hogy „a nemzetnek nem érdeke, hogy ezeknek a dolgoknak a részleges vizsgálatába most belemenjünk".[11]

Horthy felbujtói tevékenységét az úgynevezett Beniczky-ügy világíthatta volna meg leginkább – ha a kormányzat nem fojtotta volna el már csírájában. Beniczky Ödön 1919–1920 között belügyminiszter volt, majd legitimista politikusként ellenzéki szerepbe került. Somogyi Béla és Bacsó Béla újságírók 1920. február 17-én történt bestiális meggyilkolása kapcsán tett vallomást Horthy bűnrészességéről, és ezt 1925. május 31-én egy napilap le is közölte. Beniczky vallomása szerint 1920. február elején a Gellért Szállóban összegyűlt különítményesek és Horthy előtt felolvastak egy, a *Népszavá*ba szánt tényfeltáró cikket, amely a különítmények kegyetlenkedéseiről szólt. „Általános megbotránkozást keltett, többen

[10] Uo.
[11] Uo.

a vezérkar tagjai közül megjegyezték, hogy a gaz Somogyi Bélát a Dunába kell tenni. Horthy Miklós fővezér úr azután e kijelentéssel bontott asztalt: Nem beszélni kell itt, hanem cselekedni!"[12]

Beniczky ellen azonnal eljárás indult, amelyben kormányzósértésért és „hivatali titok elárulásáért" 20 hónap börtönbüntetésre ítélték. A kormány arra hivatkozott, hogy bár Beniczky felmentést kapott a titoktartás alól, elhallgatta, hogy ez a felmentés csak a bírósági tárgyalásra vonatkozott: a koronatanú így nyilvánosan nem szólalhatott volna meg. Kiszabadulása után Beniczky öngyilkos lett.[13] Hozzá kell tenni: Prónay Pál saját naplójában Beniczky vallomásával megegyezően írta le az ügyet.[14]

Horthy konszolidációs érdemei igencsak relatívak. Ha ugyanis csak rajta múlt volna, döntései éppenséggel nem konszolidálták, hanem káoszba taszították volna az országot. 1919. december 26-án például memorandumot írt a budapesti amerikai katonai missziónak. A meglehetősen csapongó szöveg, amely formailag a „magyar tisztikar szellemének és magatartásának megértéséhez" kívánt argumentumokkal szolgálni, valójában annak a szondázása volt, hogy az antanthatalmak elfogadnák-e, ha Horthy megszüntetné a parlamentarizmust és katonai diktatúrát vezetne be.[15] 1920. január 7-én ugyanezzel az ötlettel az angol katonai missziót kereste fel.[16] Itt már konkrétabb volt: felháborítónak tartotta, hogy a munkaügyi miniszter a munkások, a földművelésügyi miniszter pedig a földművesek érdekeiért áll ki a parlamentben,[17] és mint fogalmazott: bár ő maga nem szeretne diktátor lenni, tudnia kell, hogy az antanthatalmak elismerik-e a választás eredményét, vagy esetleg célszerű lenne már a választások előtt bevezetni a diktatúrát. Magyarország szerencséje, hogy Horthy ezekre az ötleteire nemleges válaszokat kapott. Így tehát Magyarország 1919–1920 közötti konszolidálásának érdeme éppenséggel nem Horthynak, hanem Horthyval szemben az antanthatalmaknak köszönhető, amelyek Magyarországon akkor is ragaszkodtak a parlamentarizmushoz és a választásokhoz, ha annak kimenetelével maguk sem voltak előre tisztában, és az eredményekkel nem is voltak feltétlenül elégedettek.

A kormányzó 1922-ig rendszeres kapcsolatot tartott a kormánypárt szélsőjobboldali képviselőivel. Feltétlenül az ő érdeme is volt, hogy velük szemben védelmébe vette Bethlen miniszterelnököt, akiben egyre inkább megbízott, és támogatta, hogy Gömbös Gyula és radikális társai kikerüljenek

[12] *Az Újság*, 1925. május 31.
[13] A Beniczky-ügyre lásd Szalai Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2003, 169–176, 187, 212–213.
[14] *A határban a halál kaszál*, 160, 170–175.

[15] Idézi Pritz Pál: *A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág. Újabb tanulmányok*. Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2016, 173–181.
[16] Uo. 182–184.
[17] Előző memoranduma alapján arra kell következtetnünk, hogy értelmezésében a miniszterek feladata nem reszortjaik érdekképviselete volt, hanem a kormányzat ötleteinek akár erővel való végrehajtása.

a kormánypártból. Tanulságosak azok az észrevételek, amelyek korábbi bizalmasától, ekkor már a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatójától, Kozma Miklóstól származnak, aki 1923. augusztus 21-én magánjellegű látogatást tett nála. Kozma úgy vélte, Horthy „egy narkotizált bábuvá változott", akit Bethlen teljes ellenőrzése alatt tart, és így megakadályozza, hogy eredendően meglévő antiszemitizmusa helyes döntésekre vezesse. „A rendetlenkedőkbe belelövetek, és ha a rendetlenkedés a jobboldalról történik, számomra a különbség csupán annyi, hogy ezekbe fájó szívvel fogok belelövetni, míg az esetleg baloldalról jövő rendetlenkedésbe passzióval"[18] – mondta Kozmának. Utóbbi tolmácsolásában Horthynál a „társadalmi momentumok sokkal több szerepet játszanak, mint az egy történelmi személyiségnél, mint amilyen szerepet a sors neki adott, megengedhető lenne. Furcsa módon keveri össze a politikát a kaszinóval, a társadalmi helyzetet a politikaival, s nézetem szerint nem ismeri fel azt az erőt, melyet neki és az általa képviselt eszméknek nyújthatna az, ha az ország vezetésében az arra hivatott magyar történelmi közép és újabban kialakult keresztény intellektuális osztályra támaszkodhatnék.[19] [...] Mágnáspolitikát csinál, amelynek most is, mint a múltban mindig, [...] megvan az internacionális mellékíze"[20] – írta erről naplójában elégedetlenül.

[18] Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941.* I–II. kötet. Budapest, PolgART, 2000, 123.
[19] Itt Kozma a zsidó értelmiséggel szembeni negatív diszkrimináció szerinte nem kellően erőteljes mértékére, elmaradására célzott.
[20] Ormos: *Egy magyar médiavezér*, 125.

ÁLLAMFŐI TELJESÍTMÉNY BÉKEIDŐBEN

Horthy legelső politikai értelemben pozitív tetteként 1919-es budapesti bevonulását szokták említeni. 2019 novemberében Lázár János, a Fidesz egyik fontos politikusa virágot helyezett el Horthy sírján arra hivatkozva, hogy ő szövetségeseivel „megmentette Magyarországot", és „hős katona volt, igazi hazafi, akire főhajtással kell emlékezzünk". Ezek a kijelentések a kontextusból adódóan minden bizonnyal a száz évvel korábbi hatalomra kerülésére vonatkozhattak. Ehhez azonban semmiféle „hősiességre" nem volt szüksége. Mozgását és hatalomátvételét alapvetően a francia és román megszálló csapatok, valamint a Szövetséges Katonai Misszió tették lehetővé. Horthy nem ellenükre, hanem éppenséggel az ő érdekeiket figyelembe véve viselkedett. A szövetségeseknek egy olyan politikusra volt szükségük, aki biztosítja a feltételeket a trianoni békeszerződés

aláírásához. Horthy ilyennek tűnt, és ezért támogatták – nem is csalódtak benne. Természetesen nem lehet számon kérni Horthyn, hogy kihasználta a légüres politikai helyzetet, ahogy azt sem lehet szemére vetni, hogy hozzájárult a trianoni béke aláírásához. Mindezt azonban érdemnek sem lehet beállítani.

Mint arról a bevezetésben már esett szó, Horthy kapcsán fontos pozitívumként szokták felhozni, hogy az ő döntéseinek volt köszönhető Magyarország konszolidálása a trianoni katasztrófa után. Tény, hogy a Horthy által kinevezett Bethlen István sikerrel kormányozta az országot egészen a világgazdasági válságig. Működésével komoly presztízst és elismertséget szerzett bel- és külföldön egyaránt. Horthynak azonban ebben szinte semmi szerepe nem volt – leszámítva a szélsőjobb visszaszorításának támogatását és az uralkodó visszatérésének megakadályozását.[1]

A Horthy-korszakkal kapcsolatos közkeletű állítások közé tartozik, hogy a nemzeti jövedelem ebben az időszakban jelentősen emelkedett – Boross Péter volt miniszterelnök szerint egyenesen a duplájára nőtt.[2] Ugyanakkor az osztatlan nemzetközi elismertségnek örvendő Angus Maddison brit közgazdász, aki alapvetően a gazdasági növekedés kérdésével foglalkozott, teljesen más eredményekre jutott. Számításai szerint a nemzeti jövedelem 1920 és 1938 között egy

[1] Bethlen Istvánra lásd Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2013.

[2] *Magyar Hírlap*, 2018. december 5. Boross természetesen semmilyen forrással nem támasztotta alá az állítását.

főre számítva 1709 egységről 2655-re, vagyis 55 százalékkal, a háborús visszaesés miatt reálisabb bázisévnek tekinthető utolsó békeévhez, 1913-hoz viszonyítva pedig mindössze 26,5 százalékkal nőtt. Közben persze más országok is fejlődtek, és néhányan jóval gyorsabban, mint Magyarország. 1913-ban az egy főre eső magyarországi GNP az európai átlag 69 százalékát, 1938-ban pedig 67 százalékát tette ki. Ez az érték 1938-ban az angliainak 38, a németországinak 40, a franciaországinak 48, az ausztriainak 70, a csehszlovákiainak 82, a lengyelországinak 121, a portugáliainak 128, a romániainak pedig 131 százalékát jelentette. Maddison számításai szerint az egy főre jutó magyarországi GDP 1913-ban az USA-ban mért érték 39 és a legfejlettebb 12 európai országban megállapított szint 60 százalékát érte el. 1938-ban ugyanezek a viszonyszámok 43, illetve 57 százalékos nívón álltak.[3] Ebből éppenséggel az derül ki, hogy a nemzetközi versenyben Magyarország a legfejlettebb európai országokhoz képest minimálisan visszaesett. Természetesen igaz, hogy a háborús és békekötéssel kapcsolatos megrázkódtatások kiheverése már önmagában komoly teljesítménynek számított. Ez azonban nem ugyanaz, mint amit az új Horthy-kultusz hirdetői az ügyben sulykolni kívánnak. Annál is kevésbé, mert az ország fejlődése kapcsán azt

[3] A különböző számításokra lásd Romsics Ignác: Félperifériától a félperifériáig. A magyar gazdaság 20. századi teljesítménye. *Rubicon*, 2008/2–3., 4–27.; valamint Uő: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, Osiris, 2008, 150–161.; és Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

is figyelembe kell venni, hogy az elszakított részek korábban zömmel több költséget jelentettek a költségvetésnek, mint amennyi adót befizettek. Mindez bőségesen ellentételezte azokat az összegeket, amelyeket a jóvátételi kötelezettségek jelentettek.

Bethlen István miniszterelnök tevékenységével kapcsolatban megfogalmazhatók kritikák, többek között az ország eladósodása. Nála alkalmasabb személyt azonban Horthy aligha tudott volna választani. Ez a választás annál is inkább pozitívan értékelendő gesztus volt Horthy részéről, mert máskülönben a fajvédőkkel, tehát Bethlen politikai ellenfeleivel rokonszenvezett, és Bethlen aktív munkával érte el utóbbiak távoltartását Horthy környezetéből. Amennyiben nagyon akarja, Horthy megtehette volna, hogy Bethlennel szemben 1923-ban a miniszterelnökkel szembeforduló fajvédőkre támaszkodik. Történelmi szerencse és Bethlen érdeme, hogy Horthyt ettől vissza lehetett tartani. Hajlama ugyanis bőségesen lett volna egy ilyen döntésre. Számos látogatóját megdöbbentette az 1920-as években, amikor az „egész európai civilizációt veszélyeztető zsidóság veszélyeiről", a *Cion bölcseinek jegyzőkönyveiről* vagy a „fajkeveredés" negatívumairól monologizált nekik.[4] Thomas Sakmyster megfogalmazásában: „Világképe jobboldali eszmék, vulgáris előítéletek, és »tanulságos« anekdoták furcsa, amorf elegyéből állt össze, gondolatait

[4] Sakmyster: *Admirális...*, 143–144. idézi a brit nagykövet jelentéseit Horthyval folytatott beszélgetéseiről.

pedig elsősorban munkatársaitól, valamint minden rendszer nélkül olvasott könyvekből és újságokból merítette. Ezek a gondolatok beszélgetés közben belső kontroll nélkül hagyták el ajkait: ilyenkor sem a diszkréció, sem a diplomácia szabályai nem léteztek számára – de még a józan ész intését is figyelmen kívül hagyta."[5] Sakmyster nyugati diplomaták jelentéseire alapozott értékelését az is hitelesíti, hogy keresetlenebb szavakkal, de gyakorlatilag ugyanígy jellemezte Horthyt Prónay Pál is.

Ehhez képest kész csoda, hogy el tudta fogadni Bethlent miniszterelnökként, sőt arra is hajlandó volt, hogy akceptálja a Bethlen által neki kijelölt reprezentatív szerepet. Minden bizonnyal azzal függött ez össze, hogy Horthy rendkívül könnyen befolyásolható volt, ha egy saját világából való erős egyéniséggel találkozott. Történelmi szerencse, hogy ez a személy gróf Bethen István volt. Horthy tehát nem bölcs mérlegelés, hanem ösztönös és zsigeri döntés alapján állt miniszterelnöke mellé.

A kormányzó államfőként alapvetően csak reprezentációs feladatokat látott el, ám Horthy kifejezetten fontosnak tartotta, hogy a miniszterelnökkel és az egyes miniszterekkel is rendszeres kapcsolatban legyen. Miniszteri kihallgatásokra általában havonta egyszer került sor, a miniszterelnökkel történő egyeztetésekre jóval gyakrabban.[6] Emellett Horthy mint „legfelsőbb hadúr" a hadsereg szervezési és személyi

[5] Sakmyster: *Admirális...*, 143.
[6] Turbucz: *Horthy Miklós*, 115.

ügyeire külön figyelmet szentelt kormányzói időszaka alatt. Így elmondható, hogy 1920 és 1944 között végig viszonylag jól tájékozott volt mindenről, ami az ország politikájában történt.

Horthyval szemben gyakran hangoztatott vád, hogy a földosztás kerékkötője és a nagybirtok védelmezője volt. Ez az elmarasztalás azonban nem feltétlenül teljesen megalapozott. A kormányzó konzervatív szemléletében a nagybirtok védelmet igénylő intézménynek számított, ugyanakkor fontosnak tartotta a mezőgazdasági munkanélküliség következményeinek enyhítését is, annál is inkább, mert a parasztságot tekintette igazi „nemzetfenntartó" rétegnek. Nem tévedett abban, hogy egy, a Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter által javasolt és az 1920. évi XXXVI. törvénnyel becikkelyezett földreformnál nagyságrenddel nagyobb földosztás sem lenne képes megoldani a magyar szociális problémákat, mivel helyesen látta, hogy ehhez egyszerűen nem áll rendelkezésre elég terület. Utólagos bizonyíték erre, hogy az 1945-ös, gyakorlatilag totális kisajátítással járó földreform mintegy 3,2 millió holdat osztott ki úgy, hogy az egyház, a magyarországi németek és a háborús bűnösök földbirtokait teljes egészében igénybe vette – és így sem tudta kielégíteni az igénylések egy részét (a szomszédos országok 1920 után csak azért tudtak viszonylag nagystílű földreformokat végrehajtani, mert ebből a magyar igénylőket alapvetően kizárták, a magyar nagybirtokot viszont teljes egészében igénybe vették). Az 1945-ös számokhoz képest a Nagyatádi-féle földreform összesen

1,1 millió holdat osztott ki négyszázezer igénylő között.[7] Tagadhatatlan, hogy ki lehetett volna osztani félmillióval több holdat is, de ez az eredményen nem sokat változtatott volna. A történetírásban a Nagyatádi-féle földreformot rendre elégtelen intézkedésnek állítják be,[8] a számok oldaláról nézve azonban Horthynak annyiból igaza volt, hogy a mezőgazdasági munkanélküliség megszűnéséhez szükséges mennyiségű föld egyszerűen nem állt rendelkezésre, nem beszélve arról, hogy a földosztás hitelfolyósítás nélkül egyáltalán nem abba az irányba hatott, hogy a juttatott piaci alapon gazdálkodni is tudjon az új birtokán. A földreform valójában csak „szociális olajcsepp" volt, és annyiból mindenképp sikeresnek nevezhető, hogy késleltette a társadalmi elégedetlenség kirobbanását.

Horthy viszonylagos passzivitása a világgazdasági válság hatására megváltozott. Miután nyolc évig nem került rá sor, 1931. február 20-án újra Koronatanácsot hívott össze (ami gyakorlatilag a kormányzóval kibővített minisztertanácsi ülést jelentett), és ennek alkalmával hosszas panaszlistát terjesztett elő Bethlen miniszterelnökkel szemben. Javasolta, hogy vezessék be a szükségállapotot, akadályozzák meg a zsidó bevándorlók „beözönlését" (valójában semmilyen „beözönlés" nem létezett) és lépjenek fel a nemzeti érdeket sértő újságokkal szemben. Bár Bethlen minden felvetést megválaszolt, és Horthy ezt el is

[7] Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. MEFHOSZ, Budapest, 1939, 198–199.
[8] Így pl. Sakmyster: *Admirális...*, 83–84; vagy Nagy József: A Nagyatádi-féle földreform lezárása és eredményei. *Történelmi Szemle*, 1989/1–2., 24–48.

fogadta, nyilvánvalóvá vált, hogy a kettejük közti bizalmi viszony sérült. Nem sokkal később Bethlen be is nyújtotta lemondását.

Miután a Károlyi-kormány sem tudta kezelni az egyre inkább elmélyülő válságot, Horthy a fajvédő Gömbös Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek, de komoly feltételeket szabott neki. Nem írhatott ki új választást, nem alakíthatta át a kormánypártot, és nem terjeszthetett elő zsidóellenes intézkedéseket sem – ezek a feltételek utólag bölcs döntésnek bizonyultak, még akkor is, ha betartásuk nem sikerült teljes mértékben.[9]

Gömbös ezeket a megkötéseket nem kívánta fenntartani, és 1935-re több olyan kezdeményezést is tett[10], amivel szembement Bethlen és Horthy akaratával. 1935 márciusában elérte, hogy a kormányzó feloszlatta az országgyűlést, és új választást írt ki. A várakozásoknak megfelelően a 245 helyből Gömbös pártja 170-et szerzett meg, és a kormánypárt jelentős részét is le tudta cserélni saját embereire. Horthy mellett szól, hogy miniszterelnöke egypártrendszert és korporatív nemzeti államot hirdető ötleteit túlzásnak tartotta. Csak azért nem menesztette Gömböst, mert tudomására jutott, hogy súlyos beteg.[11] C. A. Macart-

[9] A Gömbös-kormányra lásd Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom.* Pécs, Kronosz, 2018.
[10] Elkezdte a kormánypárt átalakítását és a zsidótörvények előkészítését. Részleteket lásd Vonyó: *Gömbös Gyula*, illetve Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944.* Budapest, Jelenkor, 2016.
[11] Gömbösre lásd Vonyó: *Gömbös Gyula*, 499.

ney brit történész szerint Horthy Gömbös ellen fordulása „talán a két háború közötti magyar politikai élet legfontosabb eseménye volt". Az értékelés annyiból nem túlzás, hogy Horthy számára rendkívül nehéz lehetett ez a döntés, és amennyiben Gömbös nem lett volna beteg, akkor a kormányzó minden bizonnyal megakadályozott volna egy olasz fasiszta típusú társadalomátalakítási kísérletet. Mindez azért is jelentős tett volt Horthy részéről, mert egyébiránt sok ponton Gömbössel egybecsengő nézeteket vallott. Az 1933. március 18-i Koronatanácson például fajvédelmi intézkedéseket sürgetett.[12]

Gömbös „árvái", azaz az általa pozícióhoz juttatott tisztek és politikusok azonban Gömbös után is ott maradtak a közéletben. És nem kellett sok idő ahhoz, hogy kiderüljön: az általuk gerjesztett szélsőséges politikai hangulat egyre inkább kezelhetetlen. Rátz Jenő, a Honvéd Vezérkar főnöke legalább Horthy hallgatólagos beleegyezését szerette volna megszerezni egy katonai hatalomátvételhez, és ennek érdekében Soós Károly nyugalmazott tábornokot kérték fel közvetítésre. Soós kétszer is járt Horthynál, aki azonban szkeptikusan viszonyult az ötlethez, amikor pedig Soós Szálasit kezdte dicsérni előtte, dührohamot kapott. Politikai értelemben a kormányzó 1938 elejére már odáig jutott, hogy egy rádióbeszédében az „alkotmányos értékek" mellett tett hitet, és elutasította a hadsereg közéletbe történő beavatkozási kísérletét. Gömbös bukásától

[12] *HMTI*, 23. sz. dokumentum, 131–132.

kezdve tehát Horthy a passzív államférfiból egyre inkább az alkotmányosság őreként lépett fel, és ez mindenképp mellette szól.[13]

A REVÍZIÓ KÉRDÉSE

Magyarország háborúba sodródásával kapcsolatban nem kerülhető meg Horthy Miklós politikai felelőssége. Mindez természetesen szervesen összefügg a trianoni békeszerződés revíziójának kérdésével, hiszen Magyarország külpolitikai céljait Horthy kormányzósága alatt egyértelműen ez determinálta.

Horthy Miklós álláspontja a revízióval és az első világháborúval kapcsolatban a legcsekélyebb önkritikát is nélkülözte. Úgy vélte, a magyar kormányzatot nem terhelte semmilyen felelősség, mindenről a destrukció (a „zsidók"), a hűtlen, illetve rossz irányba befolyásolt nemzetiségek és a tájékozatlan nagyhatalmak tehettek.[14] Ez az attitűdje 1919-től haláláig lényegében nem is változott, és mindez borítékolta azokat a konfliktusokat, amelyekkel politikai pályáján szembe kellett néznie.

A magyar revíziós gondolat kezdettől fogva kettős beszédet követett.[15] Míg a nemzetközi kapcsolatok színterén Magyarország általában a történelmi érvekkel támogatott etnikai revízió mellett tette le a garast, addig belföldön a „mindent vissza" elv alapján az integer Magyarország visszaállításának eszméjét hirdették. Utóbbi politikai program azonban nyilvánvalóan megvalósíthatatlan volt: a történelmi Magyarország területén még az 1910-es népszámlálás adatai szerint is kétmillió szlovák, hárommillió román, egymillió szerb és rutén élt, az 1920-ban elszakított területeken pedig a magyarság aránya sehol sem haladta meg az 50 százalékot. Ugyanakkor az is igaz, hogy a többi népcsoporttal szemben 1910-ben 54 százalékkal minimális, de abszolút többséget alkotott.[16] Ekkora létszámú népesség magyarosítása azonban így sem képezhetett reális politikai programot. Az a remény, hogy az érintett nemzetiségek önként kívánják majd a magyar uralom visszatértét, szintén illuzórikusnak nevezhető. Arról nem is beszélve, hogy az arányok 1910 után rohamosan romlottak a magyarság kárára, és ebben nemcsak a tendenciózus népszámlálási adatoknak volt szerepük, hanem annak is, hogy a magyarság asszimilációja felgyorsult, háborús vesztesége magasabb, népszaporulata pedig alacsonyabb volt, mint a román, szerb vagy szlovák etnikumé.

A magyar politikai elit ezekkel a körülményekkel tisztában volt. Nem véletlenül készítettek külföldi használatra

[13] Lásd a zsidótörvények kapcsán írtakat.
[14] Turbucz: *Horthy Miklós*, 98.
[15] A kérdés feldolgozására lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.
[16] Az 1910-es népszámlálás adatfelvételét – elsősorban szlovák és román oldalról – komoly kritika érte, az azonban máig nem bizonyított, hogy az esetenként tagadhatatlan magyarosító adatfelvétel a népszámlálás eredményeit nagyságrendekkel befolyásolta volna.

tárgyalási alapnak etnikai revíziós javaslatokat. Belföldi fogyasztásra azonban kétséget sem hagytak afelől, hogy a megcélzott politikai program egyedül az ezeréves határok visszaszerzése lehet. Trianon sokkja után bizonyos mértékig érthető, hogy a közvélemény nem vonta le a szükséges konzekvenciákat. Az azonban már kevésbé, hogy miért nem vonták le a konzekvenciákat azok, akik az ország élén álltak. Azt az ellentmondást, ami a visszaszerzendő területek nem magyar lakossága és az önrendelkezés között feszült, az érintett magyar politikusok – köztük Horthy és Bethlen István is – azzal az egyébként teljesen alaptalan önbecsapással hidalták át, hogy a testvérnépek „titkon ma is ide visszavágynak".[17]

Mindez 1920-ban még nem tűnt problémának, a későbbiekben azonban félelmetesen beszűkítette a magyar politika mozgásterét, hogy a választópolgárok a „mindent vissza" illúziójában éltek. Erről Teleki Pál és Kállay Miklós is sokat panaszkodott, kooperatívabb nemzetiségi politikájuk rendre megbukott az állami apparátus és a hadsereg ellenállásán. Ezért a közhangulatért viszont az ország első számú vezetője, Horthy Miklós nagymértékben felelőssé tehető. Ha létezett olyan személy, aki kellő tekintéllyel rendelkezett ahhoz, hogy helyesebb irányba alakítsa a közhangulatot, akkor az Horthy volt. Ő azonban ezen a téren egyszer sem élt ezzel a lehetőséggel. Ellenkezőleg: rendre a nem-

[17] Bethlen István: Magyarország kisebbségi politikája. *Magyar Szemle*, 1933. június, 89–104.

zeti szupremácia jelszavait pufogtatta a nyilvánosság előtt, és saját maga tudatosan úgy építette fel belföldi kultuszát, hogy ő lesz az a hadvezér, aki majd visszaállítja az ezeréves határokat. Erre a szerepre senki sem kényszerítette őt. Nagy tekintélyének köszönhetően megtehette volna azt is, hogy kultuszát csak a magyar etnikum egyesítésére építi, még akkor is, ha ez a gondolat nem lett volna mindenki számára népszerű.[18] Ebben ráadásul számíthatott volna például Teleki Pál támogatására is, politikailag tehát nem lett volna egyedül az ötlettel. Mindez persze nem jelenti azt, hogy Trianon etnikai alapú revíziójának elfogadtatása könnyű feladat lett volna, csupán annyit, hogy lehetett, sőt szükséges lett volna próbálkozni vele – és ennek elmaradása Horthy politikai felelősségét képezi.

Azt, hogy az elhibázott revíziós propaganda hová vezetett, leginkább Teleki 1940. szeptember 1-jén, a második bécsi döntés, azaz Észak-Erdély visszacsatolása után Horthynak címzett, kétségbeesett levele mutatja, amelyben éppen azért ajánlotta fel lemondását, mert nemzetiségi elveit nem tudta elfogadtatni. Ahogyan Teleki fogalmazott: „...az itteni magyarok egészen más ideológiában – a mind kiirtjuk, kikergetjük ideológiájában – élnek, mint amit Erdélyben helyes alkalmazni."[19] Horthynak kiemelkedő felelőssége volt abban, hogy ez az ideológia ennyire erőssé válhatott. Annál is inkább, mert időnként volt realitásérzéke. 1938

[18] A részletekre lásd Turbucz: *A Horthy-kultusz*; valamint Uő: *Horthy Miklós*, 159–163.
[19] *HMTI*, 238.

augusztusában, amikor a Csehszlovákia elleni német diplomáciai nyomás idején Hitler felajánlotta egész Szlovákiát Magyarországnak, Horthy az ajánlatot hosszas vívódás után visszautasította.

Amikor a revízióról volt szó, Horthyval többször előfordult, hogy elvesztette józan politikai ítélőképességét, sőt adott esetben semmibe vette saját közjogi korlátait. Az első példa erre 1937 novemberére datálható, amikor a Berlinbe látogató Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter azt hallhatta Hitlertől, hogy a Kárpátokban közös német–magyar határt szeretne, és Csehszlovákia felosztását tervezi. Miután Horthy meghallotta a tárgyalásokról szóló beszámolót, anélkül, hogy tájékoztatta volna miniszterelnökét és külügyminiszterét, magához hívatta a Honvéd Vezérkar főnökét, majd az osztrák katonai attasét, és utóbbi előtt nyíltan felvetette egy közös magyar–osztrák–német akció lehetőségét. Államfőként azonban elvileg csak a felelős minisztérium útján lett volna joga külhatalmakkal tárgyalni, és intézkedései miniszterelnöki ellenjegyzést igényeltek. Így ez a lépése messze túlment azon, amire elvileg joga lett volna. Az osztrák fél Horthy javaslatát egyértelműen „őrültségnek" minősítette, és nem kívánt foglalkozni vele. Az ötlet a magyar Külügyminisztériumnak is kínos volt, különösen, amikor arra kényszerültek, hogy tájékoztassák az osztrák társszervet arról, hogy az ötlet nem egyezik a hivatalos magyar külpolitikával.[20]

[20] Sakmyster: *Admirális...*, 191.

Mindez azért is nagyon érdekes, mert Horthy máskor sokkal higgadtabban tudott viselkedni, ráadásul eredendően egyáltalán nem volt elvakultan németbarát. Állítása szerint 1938-ban Kielben össze is veszett Hitlerrel, amikor arról próbálta meggyőzni a Führert, hogy egy új háborúban Anglia győzelme biztosra vehető.[21] A kormányzó őszintén csodálta Nagy-Britanniát, és ekkor még próbált tenni annak érdekében, hogy területi követeléseihez a britek részéről valamiféle jóváhagyást kaphasson. Az 1938. szeptember 29-én kötött müncheni megállapodásból azonban a Magyarországot érdeklő kérdéseket kihagyták. Hitler annyira mérges volt a terveivel kapcsolatban hezitáló álláspontra helyezkedő magyar politikusokra, hogy közölte: soha többet magyar vezetőket nem fogad, és területi igényeiket sem hozza szóba. Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország így csak Csehország németek lakta területeinek átadásáról állapodott meg. Egyedül Olaszországnak volt köszönhető, hogy a magyar és lengyel területi igényeket legalább az egyezmény függelékében megemlítették azzal, hogy azokat az érintett feleknek három hónapon belül rendezniük kell, amennyiben pedig ez nem sikerül, akkor „egy újabb találkozón" fogja a négy nagyhata-

[21] Sakmyster: *Admirális...*, 203. Horthy és Hitler négyszemközt tárgyaltak, és az elhangzottakról csak Horthy verziója maradt fenn. Romsics Ignác hívta fel a figyelmet arra, hogy a német iratokban nincs nyoma Horthy pesszimizmusának. Lásd Romsics Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest, Osiris, 2012, 58. A kieli tárgyalásokra lásd még Angela Hermann: *Der Weg in der Krieg. Quellenkritische Studien zu den Tagebüchern von Josef Goebbels*. München, Oldenbourg, 2011, 206–211.

lom tárgyalni a területi követeléseket.[22] Erre azonban nem került sor, mivel sem Nagy-Britannia, sem Franciaország nem akart foglalkozni saját kelet-európai csődtömegének további felszámolásával, és a magyar politikusok sem bírták kivárni a három hónapot. Horthy javára szól, hogy még 1938. október 8-án is tett arra kísérletet, hogy Chamberlain brit miniszterelnöktől revíziós céljaihoz támogatást kapjon (francia vonalon nem is próbálkozott). Chamberlain elismerte „Magyarország jogos követeléseit", azonban kitért az érdemi válasz elől. Már az is sokatmondó, hogy a brit válaszra húsz napot kellett várni, miközben a szudétanémet ügyben a britek rendszeresen egy nap alatt reagáltak.[23]

Miután 1938. október 13-ára a magyar–szlovák tárgyalások megfeneklettek, október 14-én a magyar kormány jegyzékben kívánt a müncheni egyezményt aláíró hatalmakhoz fordulni.[24] Egy négyhatalmi konferencia összehívásában számíthattak Olaszország támogatására is. Hitler azonban ezt nem szerette volna, mivel tudta, hogy egy ilyen akció éppenséggel saját befolyási erejét csökkentené. Ennek érdekében komoly nyomást gyakorolt mind a csehszlovák, mind a magyar félre, azzal hitegetve őket külön-külön, hogy

[22] Lásd Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés.* Budapest, Osiris, 2002, 65–69.
[23] Sakymster: *Admirális...*, 205.; illetve *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához II. kötet.* Szerkesztette Ádám Magda és Zsigmond László, Budapest, Akadémiai, 1965, 737–738. (A továbbiakban: *DIMK II. kötet*) Chamberlain válaszlevelében elismerte „Magyarország jogos követeléseit", de ezen felül csak annyit írt, hogy „reméli, hogy ezek békés tárgyaláson lesznek kieszközölhetőek". Lásd *HMTI*, 185–187.
[24] *DIMK II. kötet*, 525. sz. irat, 792–794.

amennyiben a négyhatalmi döntésre bízzák magukat, akkor számukra kedvezőtlen eredmény születik.[25]

Ezen a ponton érdemes felidézni a korabeli magyar politikai álláspontot. Kánya Kálmán külügyminiszter kifejezetten örült annak, hogy a bilaterális megoldás megfeneklett, mivel többre tartotta, ha az új határokat négyhatalmi támogatással rendezik, és abban bízott, hogy az érintettek nem fognak tudni kitérni az ügy tárgyalása elől. Nehéz megállapítani, mennyire volt erre esélye, hiszen ehhez sem Franciaországnak, sem Nagy-Britanniának nem fűlt a foga, de az is igaz, hogy mindkét hatalom elvileg kötelezettséget vállalt az ügy tárgyalására. Végül azonban az időhiány és a németekbe vetett egyoldalú bizalom döntött. Imrédy Béla miniszterelnök utasította Csáky István külügyi kabinetfőnököt, hogy vonja vissza a négyhatalmi döntőbíráskodás iránti magyar kérelmet. Ez a Minisztertanácson belül is komoly vitát okozott, Kánya súlyos hibának minősítette a lépést, mert tudta, hogy a nyugati hatalmak egyetértése nélküli területi rendezés semmit sem ér.[26] Véleményével azonban kisebbségben maradt, és érdekes módon ekkorra már Horthy is feladta a ragaszkodását az ügy viszontbiztosításához.

Így a magyar kormány 1938 október végén német–olasz döntőbíráskodást kért. Sokatmondó, hogy a brit és a francia

[25] Lásd Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai" a két háború között. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a magyar történelemről.* Budapest, Osiris, 2002, 180–182.
[26] Lásd Zeidler: *Mozgástér...*, 181–182.

fél egyáltalán nem vette rossz néven, hogy a döntőbíráskodásból kihagyták őket: ellenkezőleg, mindkét kormányzat megkönnyebbülve vette tudomásul a lépést, így ugyanis nem kellett szembesülniük a döntés politikai következményeivel.

Az 1938. november 2-án német–olasz részről tető alá hozott első bécsi döntés Magyarországnak juttatta Szlovákia déli sávját, amelynek lakói 84 százalékban magyarok, 12 százalékban szlovákok és 4 százalékban egyéb nemzetiségűek voltak.[27] Kevesek által ismert tény, hogy a bécsi döntést megelőző magyar–szlovák bilaterális tárgyalásokon a csehszlovák fél a magyarok által követelt minimális terület 50 százalékát (összesen 5405 km²-t, 349 ezer lakossal, akik közül csehszlovák adatok szerint is 342 ezer magyar volt) önként felajánlotta, ha a magyar fél lemond a további területi követelésekről.[28] Ezt követően, de még a német–olasz döntőbíráskodás előtt, az utolsó csehszlovák ajánlat már 9606 km² nagyságú és 728 ezer lakosságú terület átadását tartalmazta. Ez megfelelt a később döntőbíráskodással megszerzett terület 80 százalékának.[29] Az, hogy

[27] Az 1930-as csehszlovák népszámlálás ugyanerre a területre 57 százaléknyi magyar népességet állapított meg, ez a cenzus azonban sorozatos és botrányos torzításai miatt nem tekinthető hitelesnek. A népszámlálóbiztosok például a zsidó vallású, de magyar anyanyelvű személyeket rendre „zsidó" nemzetiségűnek jegyezték fel, emellett bevezették a „csehszlovák" nemzetiségi kategóriát is, és az állampolgársággal nem rendelkező személyeket nem tartották nemzetiség szerint nyilván, miközben ez a kategória döntően magyarokból állt. A népszámlálás mindössze 691 923 magyart mutatott ki, miközben a szintén számos ponton manipulált 1921-es cenzus szerint is 744 621 magyar élt Csehszlovákiában.

[28] Sallai: *Az első bécsi döntés*, 95.

[29] Uo., 116.

a tárgyalások végül megrekedtek, annak is volt köszönhető, hogy a magyar fél túlzott követeléseket támasztott a csehszlovák kormánnyal szemben. Diplomáciai értelemben a német–olasz döntőbíráskodás elfogadásával a magyar politika tizenkilencre húzott lapot: minimális területi előnyökért mondott le arról, hogy a határrevízió konszenzuális legyen. És mindezt nem több, mint 20 százalék vitatott területért tette. 1945-ben az új Csehszlovákia könnyűszerrel söpörte le az első bécsi döntés eredményeit az asztalról. Nehezebben tudta volna ezt megtenni akkor, ha a magyar politika képes lett volna német–olasz segítség nélkül megállapodni északi szomszédjával. Akkor is nehezebb dolga lett volna, ha a magyar külpolitika – mint ahogyan azt már említettük – ragaszkodott volna ahhoz, hogy az intézkedést négyhatalmi jóváhagyással biztosítsa. Mivel ekkor Franciaország és Nagy-Britannia még nem állt hadban Németországgal, ez nem lett volna teljesen lehetetlen feladat, bár egyszerűnek sem mutatkozott, hiszen a nyugati szövetségesek Kelet-Európát ekkor már egyre inkább feladták, és Horthy első, előbb említett erre irányuló kísérlete sikertelen is maradt. Így viszont kizárólag a német–olasz szövetség függvényévé tette az elért területi eredményeket, amiről viszont maga is tudta, hogy egy világháború esetén semmit sem ér, hiszen Anglia háborús győzelme ekkor még Horthy sziklaszilárd meggyőződése volt.

Érdemes felidézni, hogy a magyar–szlovák megegyezés alapvetően azon bukott meg, hogy a magyar fél ekkor még ragaszkodott Pozsony, Kassa, Ungvár, Munkács és Nyitra

átengedéséhez. Ezekből a városokból azonban Pozsony és Nyitra egyértelműen szlovák többségű volt, Kassa esetében pedig a város körüli falvak rendelkeztek szlovák többséggel. Az biztos, hogy tartósabb határrendezést lehetett volna elérni akkor, ha a magyar delegáció önmérsékletet tanúsít, és nem ragaszkodik foggal-körömmel a nem magyar többségű városokhoz, hiszen ezáltal remény lett volna a négyhatalmi szentesítésre. Az önmérséklet hiányáért egyértelműen Horthy tehető felelőssé (néhány héttel a tárgyalások megfeneklése után Imrédy miniszterelnök Horthyval történt egyeztetés után már „elengedte" Pozsonyt és Nyitrát, és ezen városokra elfogadta volna egy népszavazás eredményét, ekkor azonban már késő volt)[30].

Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy az első bécsi döntés eredményeit Nyugat-Európa kedvezően fogadta. Halifax brit külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy az „megfelelt a müncheni egyezmény szellemének, az igazságnak, a méltányosságnak". Ugyanígy gondolta Churchill is, és némileg kritikusabban, de a francia kormány is akceptálta a döntést.[31] Mindez azért lényeges, mert mutatja, hogy amennyiben a döntéshozatalban aktívan részt vettek volna, akkor is hasonló határokat fogadtak volna el.

Az elbizakodottság csak fokozódott, amikor 1939 márciusában a magyar csapatok megszállták Kárpátalja maradékát. Ez a lépés ugyanis etnikailag semmivel sem volt igazolható,

[30] Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Budapest, Akadémiai, 1968, 314.
[31] Romsics: *Magyar sorsfordulók*, 70–71.

tovább fokozta viszont a közvélemény azon elvárását, hogy mindenütt előre kell menni az „ezeréves" határokig. Sőt, mivel Kárpátalja nyugati határa nem volt pontosan kijelölve, itt 1939 márciusában a honvédség kormányzói jóváhagyással még egy kisháborút is lefolytatott Szlovákiával szemben 1697 nem magyarok által lakott négyzetkilométer elfoglalásáért. Horthy ezzel a lépésével végleg és teljesen lemondott a viszontbiztosítás igényéről, ami ekkor még nem jelentett gondot, mivel angol–francia szempontból az sem lett volna jobb forgatókönyv, ha a terület az ekkor német bábállamnak tekintett Szlovákia kezén marad – a szlovák–magyar viszonyt viszont jelentősen mérgezte, aminek következményeivel Magyarország 1945-ben keserűen szembesült. Felelőtlenségnek nevezhető, hogy Horthy semmit sem tett azért, hogy a terület lakosai élni tudjanak politikai jogaikkal. Kárpátalja egyfajta mintavállalkozás lehetett volna annak demonstrálására, hogyan képzeli el a magyar politika a kisebbségi jogokat, hiszen ehhez itt voltak a legkedvezőbbek a feltételek. Kárpátalja viszonylag homogén etnikai viszonyokkal rendelkező térség volt, amelyben a magyarság nyelvi-politikai érdekeit a mindennapokban nem a helyi többség kárára lehetett volna megvalósítani; a lakosság ráadásul a magyar hatalommal szemben egyáltalán nem volt ellenséges, és nem létezett a helyi lakosságra támaszkodó irredenta politikát támogató hatalom sem, ezzel szemben a helyi ruszin elitben létezett egy magyarbarát csoport. Ehhez képest a beígért önkormányzatiságot és kétnyelvűséget a magyar politika elsikkasztotta. Ebben a kormányzónak személyes felelőssége is volt, annál

is inkább, mert kárpátaljai kormánybiztosnak legközvetlenebb bizalmasát, Kozma Miklóst nevezte ki – volt tehát ráhatása a kérdésre.[32] Az pedig, hogy az ügyben Horthy teljesen mást mondott a német, és mást a brit, illetve amerikai diplomatáknak, igazmondására sem vet különösebben jó fényt.[33]

Horthy esetenként, ha késve is, tudott élni a rendelkezésére álló mozgástérrel. Ezt Imrédy Béla miniszterelnök elmozdítása is bizonyítja. Horthy legkésőbb 1938 őszén rájött arra, hogy korábbi favoritja túlságosan bízik a német orientációban.[34] Egy darabig azt gondolta azonban, hogy ezt egyfajta „magándiplomáciával" kezelni tudja majd.[35] A miniszterelnök leváltásában legalább ekkora szerepet játszott, hogy Gömböshöz hasonlóan Imrédy is át kívánta alakítani a hatalmi rendszert, ezt pedig Horthy olyan kísérleteként értékelte, mint ami hatalmát igyekszik csökkenteni. Különösen sérelmezte, hogy miniszterelnöke előzetesen nem beszélt meg vele bizonyos törvényjavaslatokat. Mégis több hónapnak kellett eltelnie ahhoz, hogy rászánja magát Imrédy menesztésére, holott erre már 1938. november 23-án vagy december 15-én is lehetősége lett volna, mivel Imrédyt leszavazták a parlamentben, illetve be is nyújtotta lemondását. A kormányzó azonban újra kinevezte, holott tudhatta volna, hogy Imrédy a parla-

[32] Kozma maga is az „imperialista Nagy-Magyarország" gondolatának híve volt, és a kárpátaljai önkormányzatiság kapcsán ambivalens elképzelésekkel rendelkezett. Személyére lásd Ormos: *Egy magyar médiavezér.*

[33] Turbucz: *Horthy Miklós*, 155.

[34] *Imrédy Béla a vádlottak padján.* Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta Sipos Péter. Párhuzamos archívum. Budapest, Osiris–BFL, 1999, 30–31.

[35] Sakmyster: *Admirális...*, 208.

mentáris rendszer radikális átalakítására készül. 1939 elejére az Imrédy által okozott – a szélsőjobbra tolódásban tetten érhető – belpolitikai károk viszont már egyre nehezebben voltak menedzselhetők. Horthy valójában már késve cselekedett, amikor 1939. február 11-én azzal mondatta le Imrédyt, hogy egy olyan leszármazási okmányt prezentált neki, amely szerint egyik dédszülője zsidó származású.

Imrédy lemondatása azért is érdekes, mert Horthy később arra hivatkozott, hogy erre „zsidóellenessége" miatt volt szükség. Mindez természetesen csak ürügy volt: új választottja, Teleki Pál ugyanis – a viszonylag pragmatikus Imrédyvel szemben – meggyőződésből és rendkívül vehemensen volt antiszemita. Vele kapcsolatban Horthynak már nem okozott túl nagy problémát az újabban beterjesztett zsidótörvények elfogadása, azt ugyanis nyilván szükséges politikai árnak fogta fel azért, hogy olyan miniszterelnöke lehet, akitől a diktátori ambíciók távol állnak, és nem mérte fel igazán a döntés hosszú távú következményeit sem. Pedig ezek már néhány hónappal később jelentkeztek. Részben Horthy téves politikai döntései következtében az 1939-es választásokon – amelyeket a magyar történelemben gyakorlatilag először[36] mindenütt titkosan kellett megtartani – a konzervatív liberális jobboldal és a szociáldemokrácia összeomlott[37], Beth-

[36] Az 1920-as választás szintén titkos volt ugyan, ám ezen a szociáldemokrata párt nem indulhatott, és a választás körülményei a titkosságot illuzórikussá tették.

[37] A szociáldemokraták a szavazatok 3,4 százalékát, a kisgazdák a szavazatok 15,4 százalékát, a Polgári Szabadságpárt a szavazatok 1,9 százalékát szerezte meg, de ez összesítve is csak a mandátumok 9 százalékához volt elegendő.

len és Károlyi Gyula is csak azért maradhatott a parlamentben, mert a kormányzó felsőházi tagnak nevezte ki őket. A kormánypárt kényelmesnek tűnő többséget szerzett ugyan, de maga a frakció antiszemitizmus és németbarátság tekintetében sokszor nem sokban különbözött a nyilasoktól.

1939. szeptember 1-jén Németország megtámadta Lengyelországot. A magyar külpolitikát ekkor irányító Teleki Pál Horthy bizalmát bírva kinn kívánta tartani az országot a katonai konfliktusból, és ezért vállalta a német kívánságok visszautasítását is.[38] Ekkor ezzel a kormányzó is teljesen egyetértett, sőt adott esetben a németekkel való komolyabb szembeszegülést is vállalta volna.[39]

Horthy németekkel kapcsolatos attitűdje a Wehrmacht számára is meglepetésszerű lengyelországi győzelme hatására módosult. Ettől kezdve a németeket Európában megállíthatatlannak tartotta. Barcza György londoni magyar követnek 1939 végén kifejtette, hogy őrültség nem kihasználni a német sikerek által teremtett lehetőségeket. Nem fogadta el Teleki érveit azzal kapcsolatban, hogy a nyugati hatalmak hozzájárulása nélkül megszerzett területeket a békekonferenciák egyszerűen elveszik majd, mert ahogy fogalmazott: kiváló hadserege gondoskodni fog arról, hogy ami egyszer visszatért Magyarországhoz, azt többé senki ne vehesse el.[40] Az angol politikai szereplést azonban még nem

[38] A német hadvezetés azt kérte, hogy Magyarország engedélyezze német katonai szállítmányok áthaladását az ország területén.
[39] Sakymster: *Admirális...*, 222.
[40] Sakmyster: *Admirális...*, 226.

írta le teljesen: ezért is támogatta az angol szövetségesnek számító Jugoszláviával történő kiegyezést – miközben bizalmasai előtt rendszeresen a Fiuméval kapcsolatos kikötői igényeiről beszélt. Utóbbi igényei egyébként már csak azért is teljesen abszurdak voltak, mert tudnia kellett, hogy Fiume kapcsán éppenséggel Olaszország – a magyar revíziós követelések legnagyobb támogatója – is rendkívül határozott igényeket formál – a város nagyobbik része 1923-tól egyébként is Olaszországhoz tartozott. Mussolini példaértékűnek és a *marcia su Roma*[41] előképének tartotta Gabriele d'Annunzio 1919-es fiumei kalandját[42], és az olasz külpolitikát éppenséggel Fiume ügye állította diametrálisan szembe Jugoszláviával.

Horthy antibolsevizmusa

Horthy politikai attitűdjei közül antikommunizmusában viszonylag konzekvensnek bizonyult. Emberileg érthető, hogy a Tanácsköztársaság tapasztalatai elrettentően hatottak rá. Politikusként ugyanakkor fel kellett volna ismernie azt, hogy a Párizs környéki békeszerződések – így Trianon – legnagyobb ellenfele éppenséggel a Szovjetunió volt.

[41] 1922. október 31-én Mussolini hívei egy fasiszta díszfelvonulással vették át szimbolikusan a politikai hatalmat Olaszországban.
[42] Gabriele d'Annunzio 1919-ben szabadcsapataival elfoglalta Fiumét, amelyet a háború után Jugoszláviának ítéltek. Az általa kikiáltott Carnarói Olasz Kormányzóságot azonban csak a Szovjetunió ismerte el. 1920 decemberétől négy évig Fiume Danzighoz hasonló szabadállami státust élvezett. Mussolini végül 1924-ben annektálta a várost.

A kommunista szimpátiákkal nem vádolható Bethlen István például nem húzódozott attól, hogy a Szovjetuniót is bevonja tervezgetéseibe, ő ugyanis már az 1920-as évek elején felismerte, hogy Sztálin nyilvánvalóan befolyási övezeteket fog teremteni magának – ami alapvetően Románia kárára valósulhatott volna meg.[43] A Szovjetunió mint politikai partner abból a szempontból is nyilvánvaló is lehetett volna, hogy az 1920-as békeszerződéseket a szovjet kormány kezdettől fogva elutasította és érvénytelennek tekintette. Ezért talált egymásra a német és a szovjet diplomácia viszonylag hamar, és kötötte meg 1922. április 16-án a rapallói szerződést, amely gyümölcsöző katonai és gazdasági együttműködést eredményezett, viszont kiváltotta Franciaország és Anglia haragját. Franciaország és Belgium ezért a szerződésért büntette Németországot a Ruhr-vidék megszállásával.

Rapallo a magyar félnek is példával szolgált. 1922-ben a szovjet és a magyar külpolitika vezetői Berlinben kétszer is tárgyalóasztalhoz ültek, de az ügynek nem lett folytatása.[44] Források hiányában csak feltételezhetjük, hogy ennek Horthy elzárkózása volt az oka. Bethlen a magyar parla-

[43] Romsics: *Bethlen István*, 176.

[44] A kérdésre lásd Seres Attila: Két összekötő pont a magyar–szovjet államközi kapcsolatok két világháború közti történetében. In: Szvák Gyula (szerk.) *A magyar-orosz kapcsolatok tizenkét évszázada / Dvenadcaty sztoletyij vengerszko-russzkih otnosenyij*. Budapest, ELTE Ruszisztikai Központ, 2005, 60–66.; Uő.: Horthy Miklós, Bethlen István, Gömbös Gyula, Teleki Pál és a magyar–szovjet kapcsolatok fordulópontjai 1924–1941. *Közép-Európai Közlemények*, 11. (2018) 4., 35–57.; valamint Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941*. Budapest, Napvilág, 2009.

mentben is kifejtette, hogy külpolitikai kérdésekben „nincs helye szentimentalizmusnak", és 1924 őszére a magyar–szovjet tárgyalások már az egyezménykötés stádiumához érkeztek. Sőt, a szerződések aláírása is megtörtént.

Bethlent az egyezmények nyilvánosságra kerülése után politikai ellenfelei össztűz alá vették. Ennek ellenére Horthy támogatásával az ügy feltehetően ratifikálható lett volna, a kormányzó azonban, aki eleinte még hajlott volna a beleegyezésre, Alekszej von Lampe,[45] az orosz fehér hadsereg tábornokának látogatása után meggondolta magát. Mivel ekkor Anglia is elzárkózott a szovjetekkel történő kapcsolatfelvételtől, az ügy kútba esett.[46] Bethlen 1926-ban újra próbálkozott, de kísérletét Horthy újra elutasította, mondván, senki sem kényszerítheti arra, hogy a Szovjetunió képviselőit fogadja.[47] Ehhez képest 1934-ben megváltoztatta véleményét, amiben Gömbös Gyula rábeszélése mellett bizonyára szerepe volt annak is, hogy ekkor már Nagy-Britannia nem ellenezte, Olaszország pedig kifejezetten támogatta a magyar–szovjet közeledést (az előkészítő tárgyalások is Rómában zajlottak). A magyar–szovjet

[45] Alekszej von Lampe (1885–1967) orosz vezérőrnagy, az első világháború végén a Kaukázusban szervezte az ellenforradalmár orosz csapatokat, majd Berlinben telepedett le, és széles körű emigrációs tevékenységet folytatott. Hitlert is megpróbálta rávenni egy antibolsevista orosz egységfront támogatására, de ötletei válasz nélkül maradtak. 1933 után már nem játszott különösebb szerepet, csak az emigrációs orosz vöröskereszt mozgalom szervezésében vett részt. A második világháború után Münchenben és Párizsban élt.

[46] Seres: *Horthy Miklós, Bethlen István...*, 39–42.

[47] Romsics: *Bethlen István*, 178.

viszony azonban a diplomáciai kapcsolatok felvételének dacára rendkívül hűvös maradt.

Hosszas csend után 1940 augusztusában a magyar–szovjet viszony újra kulcskérdéssé vált, ekkor ugyanis Románia került a magyar revíziós törekvések célkeresztjébe. A helyzet annál is inkább feszült volt, mert Hitler eredetileg nem pártolta a magyar igényeket, így a magyar politikának égetően szüksége lett volna nemzetközi támogatásra.[48] 1940. június 26-án (egy nappal a román határokat garantáló Franciaország kapitulációja után) a Szovjetunió rendkívül megalázó ultimátumban követelte Besszarábia és Bukovina 48 órán belüli átadását. A román kormány nem merte vállalni az ellenállást, a területátadás viszont precedenst teremtett. Legalább ilyen fontos volt az a súlyos és hónapokig tartó romániai belpolitikai krízis, amit a szovjet agresszió okozott. Molotov külügyi népbiztos Erdély kapcsán először 1940. július 11-én közölte Kristóffy József moszkvai magyar követtel, hogy „a szovjet kormány megalapozottnak tekinti a magyar területi követeléseket Romániával szemben", és „egy esetleges magyar–román konfliktus esetén a Szovjetunió magatartása a magyar követelések tekintetében elfoglalt álláspontjából következik".[49]

Érdemes belegondolni, hogy milyen eredményekkel járt volna, ha a magyar fél a Hitler–Sztálin-paktum után maga is aktív együttműködést kezdeményez, netán összehangolja revíziós elképzeléseit a szovjet követelésekkel. Ebben az esetben Románia teljesen tehetetlen lett volna, és a területi rendezés is szovjet jóváhagyással jöhetett volna létre. Mindennek fényében figyelemre méltó, hogy a román–magyar viszonylat kapcsán Horthyban fel sem merült, hogy a német–olasz döntőbíráskodásnak lehetne más alternatívája, holott viszontbiztosítási szempontból egyre égetőbbé vált az alternatívák keresése. Ennek megfelelően a Szovjetunió, de akár Bulgária bevonása is felmerülhetett volna, annál is inkább, mert ebben az időben Sztálin formálisan éppen Hitler szövetségese volt, Bulgáriának pedig Magyarországhoz és a Szovjetunióhoz hasonlóan területi követelései voltak Romániával szemben. Horthy azonban – alapvetően erkölcsi megfontolásokból – hallani sem akart arról, hogy bármit közösen intézzen azzal a hatalommal, amelyet talán a leginkább gyűlölt – miközben hasonló erkölcsi aggályai a náci Németországgal szemben nem voltak. Horthy konzekvensen és határozottan megvetette a bolsevizmust, olyannyira, hogy 1939 novemberében egy Hitlernek írt, egyébként közvetítésre ajánlkozó levelében leszögezte, hogy szovjet relációban semmiféle közvetítésre nem hajlandó. Ez utóbbi egyébként meglehetősen naiv és felesleges kiszólás volt, hiszen a Hitler–Sztálin-paktum zenitjén a német fél ezen a vonalon semmilyen magyar közvetítésre nem szorult rá. Maga a levél egyébként azért is érdekes, mert Horthy indirekt módon magát a paktumot is kritizálta, amennyiben az oroszokat megbízhatatlannak minősítette. Véletlenül, de ráhibázott a szovjet külpolitikai koncepcióra,

[48] Romsics: *Magyar sorsfordulók*, 95–96.
[49] Romsics: *Magyar sorsfordulók*, 96.

amikor azt írta, hogy Sztálin célja a többi ország háborúba taszítása, ami a résztvevők meggyengülése után szovjet intervenciót eredményez majd.[50]

Horthy antibolsevista hozzáállása elviekben és demokrata nézőpontból logikus is lehetett volna, ám felelős politikusként tudnia kellett, hogy a Szovjetuniónak nem volt más alternatívája. Annál is kevésbé, mert egy Szovjetunió feletti esetleges német győzelem sem hozhatott volna olyan politikai állapotokat, amelyek magyar szempontból megnyugtatók lettek volna. Ezzel bizonyos mértékig maga Horthy is tisztában volt, hiszen Hitlerrel kapcsolatos komoly aggodalmainak szűk körben ugyan, de rendszeresen hangot adott, emellett pedig fajvédő nézeteiből logikusan következett az is, hogy egy túl erős Németországban Magyarországra leselkedő „faji" veszélyt látott. Ennek fényében különösen furcsa, hogy 1941 április közepén levelet írt Hitlernek, amelyben a Szovjetunióval szembeni német politika alakítására tett javaslatot. A levél tartalma arra utal, hogy a kormányzónak halvány fogalma sem volt a Szovjetunióval kapcsolatos német elképzelésekről (és a *Mein Kampf*ot sem ismerte), azt ajánlotta ugyanis, hogy a Szovjetunió nemzetiségeinek mind önállóságot kellene kapniuk, és ezzel „Németország néhány hét alatt elintézhetné az emberiség e legfontosabb munkáját, melyet a történelem még évszázadok után is áldana".[51] A megfogalmazásból

[50] A szovjet külpolitika céljaira lásd Ungváry Krisztián: Egy pókerjátszma vége: A Barbarossa-dosszié. *Rubicon*, 2011/6., 4–21.
[51] *HMTI*, 58. sz. dokumentum, 298.

Horthy rendkívül naiv elképzelése érhető tetten, mintha éppenséggel feltételezhető lett volna Hitlerről, hogy elfogadjon egy ehhez hasonló autonómiakoncepciót. Ehhez képest még az a náci körökben mérsékeltebbnek tekintett (ám így is milliók éhhalálával kalkuláló) részleges autonómiaterv sem számolt normális állapotokkal, amelyeket Alfred Rosenberg, a Keleti Megszállt Területek Minisztériumának vezetője készített a Szovjetunió felosztásáról. Horthy említett levelét minden bizonnyal nem küldte el, ám annak tartalmát személyesen előadta 1941. április 24-én az általa kezdeményezett villámtalálkozón, amelyre a dél-németországi Mönichkirchenben egy vasúti kocsiban került sor.[52] Hitlerről természetesen leperegtek ezek az ötletek, és amúgy is titkolta Horthy előtt, hogy hónapokon belül megtámadja a Szovjetuniót.

1940 augusztusában a magyar és a román diplomácia között sor került a kétoldalú tárgyalásokra, ezek során azonban a román fél alapvetően lakosságcserében gondolkodott, így itt sem maradt más lehetőség, mint a német–olasz döntőbíráskodás kérése.[53] Az eredménnyel sem a román, sem a magyar fél nem volt elégedett. Horthy ráadásul még a brit követ előtt is többször kijelentette, hogy az első adandó alkalommal meg fogja szerezni Erdély Romániánál maradt részeit is. Ez a kijelentés arról árulkodik, hogy a kormányzó mérhetetlenül túlbecsülte országának és hadseregének lehe-

[52] Sakmyster: *Admirális...*, 245.
[53] A részletekre lásd Romsics: *Magyar sorsfordulók*, 95–109.

tőségeit, nem beszélve arról, hogy Horthynak az égvilágon semmilyen koncepciója nem volt az erdélyi román többség integrálására.

A jövőért folytatott versenyfutást ismeretes módon Románia nyerte meg. Ez azonban korántsem volt eleve elrendeltetett. Nem csupán azért, mert Románia kiugrását nem lehetett előre látni, hanem azért is, mert Romsics Ignác megállapítása szerint a „brit és az amerikai békeelőkészítők – bár a második bécsi döntést elfogadhatatlan diktátumnak tartották – egészen 1944-ig kompromisszumos megoldásokban gondolkodtak [...] Az oszd meg és uralkodj elvéből kiindulva [Erdély független állammá szervezése] a szovjet békeelőkészítők körében is felmerült."[54] Horthy felelőssége és könnyelműsége ennek tükrében állapítható meg a leginkább. Azzal, hogy a teljesen egyoldalú rendezési tervet (azaz a német–olasz döntőbíráskodást) elfogadta, a háború végkimenetele függvényének tette ki az erdélyi magyarok sorsát.

Út a háborúba

Az amúgy is szűk mozgástér Horthy és miniszterelnökei hibás döntései miatt folyamatosan tovább szűkült. Magyarország 1940. november 20-án csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Ebben az a kötelezettségvállalás szerepelt, hogy Magyarország a megtámadottak segítségére siet,

[54] Uo., 108.

„amennyiben a tengelyhatalmak valamelyikét olyan hatalom támadja meg, amely jelenleg nem vesz részt a háborúban vagy a japán–kínai konfliktusban". A csatlakozáskor Teleki még abban reménykedett, hogy a szerződés csupán egy „papírdarab" (ez már önmagában is súlyos politikai felelőtlenségről árulkodik), 1941-ben, Teleki öngyilkossága után azonban a miniszterelnök utódai a dokumentumot már nem papírdarabnak értelmezték. Hozzá kell tenni azt is, hogy a háromhatalmi egyezmény aláírására Magyarországot semmi nem kényszerítette. Finnország például Magyarországhoz képest sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben volt (hiszen a Szovjetunió a létében fenyegette), mégsem írta alá a háromhatalmi paktumot, és később nem is üzent hadat az Egyesült Államoknak.

A helyzet furcsaságát mutatja, hogy néhány héttel a háromhatalmi paktum aláírása után Horthy legszűkebb bizalmasaival, köztük Telekivel folytatott megbeszélésein már az merült fel, hogy amennyiben Németország elfogadhatatlan követeléseket támaszt Magyarországgal szemben, akkor a kormányzó emigráns kormányt nevez ki, majd lemond.[55] Mindez arra utal, mintha Horthy olykor nagyon is tisztában lett volna azokkal a veszélyekkel, amelyek Magyarországra leselkedtek. Végső soron egy fajvédő alapokon álló magyar nacionalista volt, az ebből következő veszélyérzékelésekkel. Ki kell emelni azt is, hogy Horthy meggyőződése, miszerint Anglia és az Egyesült Államok hosszú távon nem

[55] Sakmyster: *Admirális...*, 236–237.

veszítheti el a világháborút, tulajdonképpen soha nem változott meg. 1941 végéig legfeljebb abban reménykedhetett, hogy a keleti fronton Németország egy időre patthelyzetet alakít ki, afelől ugyanis nem lehettek illúziói, hogy az Egyesült Államok és Anglia egy szövetségi tömbbe kerül majd a gyűlölt szovjetekkel.

A kormányzó csapongó lelkivilágából adódóan azonban ezt a beállítottságot nem követték konzekvens intézkedések. Sőt, Horthy olykor saját maga alatt vágta a fát, mint például 1941 márciusának végén, amikor látva, hogy újabb területeket szerezhet vissza, egy csapásra minden realitásérzékét elveszítette. Jugoszláviában ugyanis 1941. március 25-én katonatisztek puccsot hajtottak végre a kormány ellen, amely nem sokkal korábban kijelentette, hogy csatlakozik az antikomintern paktumhoz. Hitler sürgős üzenetben tájékoztatta a kormányzót arról, hogy büntetőexpedíciót szervez, és számít Magyarország részvételére, cserébe viszont addig masírozhatnak a magyar katonák, ameddig csak akarnak. Horthy erre úgy viselkedett, mintha nem egy kis ország, hanem egy nagyhatalom vezetője lenne. Jellemző, hogy a magyar lakossággal egyáltalán nem rendelkező Fiumére is igényeket formált.[56]

Jugoszlávia esete másfelől azért is tanulságos, mert mutatja, hogy bizonyos pillanatokban Horthy is képes volt reálpolitikát folytatni. A kormányzó számára Jugo-

[56] Figyelemre méltó, hogy még a Horthyval szemben pozitívan elfogult Bencsik Gábor is egyetért azzal, hogy Jugoszlávia ügyében a kormányzó súlyos politikai hibát követett el. Lásd Bencsik: *Horthy Miklós*, 224.

szlávia volt a legkevésbé ellenszenves kisantant utódállam. A horvát tengerésztiszteket ismerte és becsülte, nyelvüket is beszélte, a szerb katonák vitézségét pedig imponálónak tartotta. 1926. augusztus 29-én mohácsi beszédében tett egy gesztust a szerb politika felé, amikor kijelentette: hiszi, hogy a szerb–magyar viszonyban is visszatérhet a régi barátság és megértés.[57] 1939 májusában az új országgyűlést megnyitó beszédében Horthy még erőteljesebb gesztust tett, ami azért is jelentősnek mondható, mert Magyarország ekkor már a konkrét revíziós elképzelések megvalósításának útján járt. „Éber figyelemmel kísérjük mindazt, ami bizalmi légkört fejleszthet ki köztünk és Jugoszlávia között. Jogaink felett mindenkor s mindenütt őrködve és más kétségbe nem vonható jogait tiszteletben tartva, baráti jobbot nyújtunk minden nemzetnek, amely ugyanilyen jó szándékról bizonyságot ad. [...] Mindebben az a remény tölt el, hogy hozzájárulunk a népek és országok békéjének megteremtéséhez, amely béke keretébe kell, hogy beleilleszkedjék függetlenségünk és megoldódjanak megerősödésünk és boldogulásunk kérdései is."[58]

[57] A mohácsi beszédre összefoglaló jelleggel lásd Kerepeszki Róbert: Horthy Miklós mohácsi beszéde 1926. Emlékezethely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében. In: *A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai.* Loci Memoriae Hungaricae 2. Szerk. S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 309–320.

[58] A Kormányzó megnyitó beszéde. In: *Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi Országgyűlésről*, szerk. Haeffler István, Budapest, MTI, 1940, 5–10.

Ez a Horthy-beszéd azzal a felismeréssel függött össze, hogy Jugoszlávia szembeállítható Romániával, ugyanakkor arra is utal, hogy Horthy ekkor még távlatilag sem gondolkodott egy Jugoszlávia elleni fegyveres akcióban. Alátámasztja ezt az is, hogy hasonló jóindulatot Csehszlovákia vagy Románia kapcsán egyetlen megnyilatkozásában sem találni. Ebből a hozzáállásból következett aztán az az „örökbarátsági szerződés", amelyet 1940. december 12-én kötött Magyarország Jugoszláviával. A szerződés szövege lapidárisan csak az örök barátságról és a tanácskozási hajlandóságról szólt, vagyis nem jelentette a magyar területi követelések feladását – olyannyira nem, hogy a magyar diplomácia botránnyal fenyegette meg Berlint, amennyiben az ott épp előkészítés előtt álló német–jugoszláv szerződésben a német fél garanciát vállal Jugoszlávia határaira. Annyit azonban mindenképp jelentett, hogy az ország vezetése, élén Horthy Miklóssal, elképzelhetetlennek tartotta katonai erő alkalmazását Jugoszláviával szemben. Horthy kalkulációjának több oka is volt. Azon túl, hogy a szerb katonát respektálta, legalább annyira figyelembe vette azt is, hogy Nagy-Britannia semmiképpen sem tolerált volna egy Jugoszlávia elleni akciót. Az is fontos politikai szempont volt, hogy ezt a szerződést egyszerre lehetett megszavazni a háromhatalmi paktumhoz történő csatlakozással, így formálisan elő lehetett adni azt a külpolitikai tojástáncot, amelynek üzenete szerint Magyarország továbbra is nagyjából egyenlő távolságot tart a háborúzó felek között.

Maga a szerződés azonban – különösen annak megfogalmazása – mégis politikai ostobaságnak bizonyult. Arról ugyanis már 1940-ben tudni lehetett, hogy belső problémái miatt a jugoszláv állam fennmaradása hosszú távon igencsak kérdéses. Nem ismeretes, hogy az „örök" kifejezés pontosan kinek az ötlete volt, de az elvitathatatlan, hogy a szerződés szövegének megfogalmazásáért Horthy is felelőssé tehető.

Nem sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a rossz külpolitikai koncepció megbosszulja magát. Ennek kapcsán viszont már egyértelmű Horthy felelőssége, hiszen ő volt az, aki Telekit 1941. április 3-án az öngyilkosságba kergette. Sokatmondó Teleki ezekből a napokból származó panasza, miszerint Horthy „harmincnégyszer megígérte nekem, hogy sohasem fog háborút viselni külföldi érdekekért, és most megváltoztatta véleményét".[59] Minden jel arra mutat, hogy ezúttal is az történt, mint 1937 novemberében: Horthy ismét elvesztette józan ítélőképességét.

1941. április 8-án Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, miután nyilvánvalóvá vált, hogy az ország napokon belül részt vesz Jugoszlávia megtámadásában. A katonai akció 1941. április 11-én meg is indult. Horthy ismét hozzájárult ahhoz, hogy az ország az etnikai elv felrúgása árán folytassa a revíziót, ráadásul saját korábbi jugoszláviai politikai vonalvezetésével is

[59] Idézi Sakmyster: *Admirális...*, 238. Teleki ezt a véleményét egy meg nem nevezett barátjának mondta el. Lásd Carlyle A. Macartney: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary.* I–II. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1961. I. kötet, 475.

szembefordult. A Délvidék lakosságának kevesebb mint 30 százaléka volt magyar[60], és etnikailag zárt szerb tömbök kerültek magyar uralom alá. A magyar külpolitikában csak annyi önmérséklet volt, hogy az akcióval megvárták Jugoszlávia formális szétesését. Az amúgy is labilis lelkiállapotú Teleki – aki pontosan tudatában volt annak, hogy egy német győzelem esetén az országra semmi jó nem vár, és azzal is tisztában volt, hogy a felheccelt lakosság miatt az ország belepusztulhat a revízióba – végül az öngyilkosságba menekült.[61]

Horthy mellett szól, hogy Jugoszlávia szétesése után politikailag lehetetlen lett volna nem érvényesíteni a magyar revíziós igényeket, hiszen ebben az esetben a Délvidék is német megszállás alá kerül, és a német fél ellenszolgáltatás nélkül aligha lett volna hajlandó osztozni a zsákmányon (a Bánátot így sem kapta meg Magyarország, de Románia sem, helyette német katonai közigazgatás alá került). Az ügy érdekessége nem is ez, hanem a Jugoszlávia szétesését megelőző szerződésvállalás. Telekinek és Horthynak egyaránt tudnia kellett, hogy Jugoszlávia rendkívüli belső feszültségekkel terhelt ország, amellyel „örökbarátsági" szerződést kötni finoman szólva is kockázatos. Bőven elegendő lett volna, ha 1940 novemberében kevesebb jelző használatával egyszerű diplomáciai egyezményt kötnek.

[60] A visszatért területeken az 1930-as adatok szerint 316 000 magyar (és magyar zsidó), 243 000 szerb, 220 000 horvát, 197 000 német és 80 000 szlovák élt.

[61] Zeidler: *Mozgástér...*, 193.

Horthy ellen szól, hogy semmilyen politikai koncepciója nem volt a délvidéki szerb lakosság integrálására – sőt eltűrte a magyar honvédség kegyetlenkedéseit, amelyek csak a bevonulás során több mint kétezer civil áldozattal jártak.[62]

Horthy politikai felelőssége és politikai gondolkodásának kezdetlegessége Bárdossy László miniszterelnöki kinevezésében is tetten érhető. A kormányzó lépése ugyanis nem volt szükségszerű. Kereshetett volna olyan személyt is, aki nem hisz feltétlenül a német győzelemben, annál is inkább, mert ebben maga Horthy sem hitt, sőt egy totális német győzelmet maga is végzetesnek tartott. Nem véletlen, hogy nyilvánosság előtt soha nem hordta azokat a kitüntetéseket, amelyeket Hitler adományozott neki (a Vaskereszt Lovagkeresztjét, valamint az első világháborúban elnyert I. és II. osztályú Vaskereszt ismétlőpántját). Ehhez képest olyan kormányfőt választott, aki elvi alapon feltétlenül és mindenáron a német–magyar szövetség elkötelezettje volt. Ezzel megszüntette azt a politikai paradigmát is, hogy Magyarországnak mindenképpen el kell kerülnie a háborút.

[62] A délvidék történetére lásd A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Budapest, Kossuth, 1987.

A HÁBORÚS ÉVEK

Hadba lépés a Szovjetunióval

Horthy felelőssége leginkább a Szovjetunióval szembeni hadiállapot deklarálásában egyértelmű. A hadüzenet és a hadiállapot bejelentése – bár tartalmilag lényegében megegyezik egymással – formálisan nem teljesen ugyanazt jelentette. Döntést azonban az utóbbiról is kellett hozni – és Horthy meghozta ezt a döntést. Tudni kell, hogy a kormányzói jogkör elvileg valóban lehetőséget adott arra, hogy Horthy deklarálja a hadiállapot beálltát, és csak utólag kérje ehhez a parlament hozzájárulását, amennyiben ezt „közvetlen fenyegető veszély" indokolja (1920. évi XVII. törvénycikk 2. §). Ilyesfajta veszély azonban – mint azt látni fogjuk – a legkevésbé sem állt fenn. Az ügy körülményei jól rávilágítanak a kormányzó nemtörődömségére, felelőtlenségére és befolyásolhatóságára, ezért érdemes részletesebben is tárgyalni az eseményeket.

Horthy két évtizeden keresztül azzal szerzett magának hírnevet a nemzetközi porondon, hogy minden lehető alkalommal a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratot propagálta. Ehhez képest 1941. június 22-én, a Barbarossa hadművelet megindulásakor meglepően józanul és tartózkodóan reagált. Írt ugyan egy frázisokkal teli levelet Hitlernek, de egy szóval sem említette, hogy Magyarország is be kívánna kapcsolódni a hadjáratba, majd mindent megtett, hogy német diplomaták számára ne legyen elérhető. Vezérkari főnökét és hadügyminiszterét, az eltökélten háborúpárti Werth Henriket és Bartha Károlyt is leintette, holott azok már azzal riogatták, hogy a tisztikar esetleg puccsot is elkövethet, ha a kormányzó tétlen marad. Tartózkodó véleményében támaszkodhatott a kormánytagok többségére is. Bárdossy miniszterelnök az 1941. június 24-ei Minisztertanácson felolvasta Werth levelét, amelyben a Honvéd Vezérkar főnöke az azonnali hadba lépést követelte. A kormányfő határozottan kijelentette, hogy erről szó sem lehet, „ez nem a mi háborúnk", és öklével ingerülten az asztalra csapott. Ezt követően a teljes Minisztertanácsot megszavaztatta a kérdésről, és Győrffy-Bengyel Sándor tábornok kivételével, aki a távollevő honvédelmi minisztert helyettesítette, mindenki nemmel szavazott.[1]

Csak Horthy meggondolatlanságával magyarázható, hogy miért fordult meg ez a jól átgondolt passzivitás

[1] A minisztertanácsi ülésre lásd Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája.* Budapest, Európa, 1993, 96–97.

június 26-án néhány óra leforgása alatt. Aznap a szovjetnek vélt légierő[2] – minden bizonnyal tévedésből – magyar célpontokat is támadott, és minimális károkat okozott. Kassa bombázására és a rahói vonatot ért repülőtámadásra déli 12 óra és 13 óra 10 perc között került sor. A tanúk három (!), illetve egy (!) repülőgépet jelentettek. Mindeközben a szovjet–magyar határszakaszon semmiféle ellenségeskedés nem történt. A támadás után két óra telhetett el további események nélkül, amikor Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke Horthynál jelentést tett az incidensről, és sürgette a szerinte megfelelő válaszlépést, azaz a hadiállapot kinyilvánítását, amit Horthy indulatból azonnal jóváhagyott. Az említett incidensek azonban a legkevésbé sem indokoltak egy hadüzenettel egyenértékű ellenlépést (például Svájc sem üzent hadat a területét véletlenül bombázó Egyesült Államoknak). Magyarán: az 1920. évi XVII. törvénycikk 2. §-ában szereplő „közvetlen fenyegető veszély" nem állt fenn, így Horthy cselekedete törvénysértő volt.

A törvénysértést támasztja alá az is, hogy Bárdossy miniszterelnök – aki 1941. június 26-án délután kettőkor értesült a szovjet támadásról – maga is teljesen tudatában

[2] A kassai bombázás részletei máig vitatottak. Itt nincs mód a kérdés részletes tárgyalására. Mivel ekkor mind a német, mind a román és a szlovák kormányzat gyors német győzelemmel számolt, értelmetlen lett volna Magyarországot belerángatni egy olyan konfliktusba, amelyben a résztvevők jutalomra számíthattak, míg a távolmaradók nem. A leginkább valószínű – de nem bizonyított – verzió az, hogy a szovjet gépek véletlenül, közeli szlovák célpontokat összekeverve támadtak magyar célokat.

volt annak, hogy ez csakis véletlen lehet, ezért arra utasította Ullein-Reviczky Antalt, a miniszterelnöki sajtóosztály vezetőjét, hogy az incidensről semmi sem jelenhet meg a magyar lapokban.

Semmi nyoma nincs annak, hogy a kormányzó elgondolkodott volna a szovjet bombázás valós célján vagy éppen véletlenségén, de főleg a háborúba való belépés hosszú távú politikai következményein. Mentségére csak az mondható el, hogy a szovjet bombázás hírére miniszterei nek többsége is már a hadiállapot deklarálása mellett volt. Elháríthatatlan német nyomás azonban még ekkor sem érte az országot, mivel a Wehrmacht főparancsnoksága kiütéses győzelemmel számolt, amihez nem kellett külső segítség. Ez a prognózis néhány hónappal később már az érintettek fejében is elvesztette realitását, ekkorra azonban Magyarország már hadviselő féllé vált – anélkül, hogy ezért bármit kapott volna cserébe.

A magyar történészek közül a legtöbbet Szakály Sándor foglalkozott a hadba lépés történetével. Legalább tíz tudományos publikációt szentelt annak bizonyítására, hogy valójában nem történt hadüzenet, csupán a bombázás hatására „beállt" a hadiállapot, és mindez teljesen a törvényekkel összhangban történt. A „hadüzenet", illetve a „hadiállapot kinyilvánítása" kifejezésekkel kapcsolatos, Szakály által kezdeményezett szaktudományos vita sajnálatos következménye, hogy elsikkasztja azt a politikai felelősséget, ami az ügyben Horthyt terheli: formalitásokkal, szavakkal és kifejezésekkel bíbelődik ahelyett, hogy magát a döntéshozatalt elemezné. Miközben Szakály a kérdés bizonyos részleteit rendkívüli

aprólékossággal vizsgálta, egyetlen alkalommal sem tárgyalta azt, hogy miért is volt a veszély „közvetlen" és „fenyegető", amiképpen azt sem boncolgatta, hogy Horthy Miklós mennyiben volt döntése kapcsán kényszerhelyzetben. Márpedig közelebbről megvizsgálva a helyzetet, egyértelműnek látszik, hogy egyik említett kitétel sem állt fenn.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy a támadás után két órával még semmilyen vizsgálati eredmény nem született arról, hogy kik bombázták Kassát. A kassai légvédelemnek rövid időre megszakadt a közvetlen kapcsolata a Honvéd Vezérkarral. Az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) sem kapott olyan jelentést, amely szerint szovjet gépek bombáztak volna. Az ezzel kapcsolatos állításokat már az OLP-n fűzték hozzá – nem tudni, mi alapján. Az OLP-nek azonban nem volt feladata, hogy részletes nyomozást folytasson az ügyben. A nap folyamán beérkező későbbi jelentések is kivétel nélkül ismeretlen gépek támadását rögzítették.[3]

Nyilvánvaló az is, hogy 1920-ban, a törvény megfogalmazásakor a „közvetlen" és „fenyegető" veszély kifejezés alatt nem néhány eltévedt bombázógép támadását, hanem egy váratlan és lerohanásszerű támadást értettek. 1941. június 26-án azonban szó sem lehetett ilyesmiről. Senki, még a legvadabb, kardcsörtető tábornokok sem állíthatták, hogy Magyarországot egy előre eltervezett és tömeges katonai invázió érte volna. A Werth és Horthy között

[3] Részletekre lásd Borsányi Julián: *A magyar tragédia kassai nyitánya.* München, KERÉK-könyvek, 1985.

elhangzottakról csak utóbbi verziója ismeretes, de a fennmaradt egyéb dokumentumoknak köszönhetően biztosan állíthatjuk, hogy Werth nem mondhatta a kormányzónak azt, hogy a Vörös Hadsereg lerohanásszerű támadást indított Magyarország ellen – egy ilyen állításnak ugyanis az elemi alapfeltételei is hiányoztak.

Ismerve a szovjet légierő és szárazföldi csapatok létszámát, egy ilyen esetben legalább hússzor ennyi gép támadta volna meg az országot több, stratégiailag fontos ponton, és ezt a támadást kiegészítették volna a szárazföldi csapatok hadmozdulatai is. Ehhez képest – mint ahogyan azt már említettem – a szovjet–magyar határszakaszon teljes béke és nyugalom honolt.

Azt, hogy más esetekben a honvédség és a politika is helyén tudott kezelni ilyesfajta eseteket, a néhány hónappal korábbi jugoszláviai események is bizonyítják. Németország 1941. április 6-án támadta meg Jugoszláviát. Válaszul a jugoszláv légierő április 7-én minimum 42 repülőgéppel 14 alkalommal támadott magyar célpontokat, és jugoszláv határőrök is behatoltak az ország területére – pedig Magyarországról német csapatok ekkor még nem támadtak.[4] Horthy mégsem nyilvánította ki a „közvetlen" és „fenyegető" veszélyre hivatkozva a hadiállapot beálltát – holott ez a támadás tízszer akkora erőkkel történt, mint 1941. június 26-án.

[4] Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: *Légi háború Magyarország felett*. Budapest, Zrínyi, 1992, I. kötet, 54. Német részről a XXXXVI. gépesített hadtest csapatai Barcs és Zákány térségében hídfőállásokat alakítottak ki április 8. után, de támadásuk Zágráb ellen csak 1941. április 10-én indult.

De más példa is hozható: ugyanazzal a logikával, amivel Horthy 1941. június 26-án döntött, több tucatszor dönthetett volna 1940 és 1944 között egy Románia elleni hadüzenetről is, hiszen rendszeresen előfordult, hogy román csapatok magyar területen tűzharcot kezdeményeztek a magyar határőrséggel, és ezeknek a villongásoknak nem kevés halálos áldozata is volt. Horthy azonban Románia esetében sem élt a hadiállapot kinyilvánításának jogával. A Szovjetunió esetében vélhetően azért élt vele, mert zsigeri antikommunizmusa és Werth Henrik hurráoptimista helyzetértékelése miatt – teljes politikai dilettantizmussal – maga is le akart csapni az első ürügyre.

Azt, hogy Magyarország hadba lépésének időpontja és a hadba lépés módja sem volt teljesen szükségszerű, Finnország példája is bizonyítja. Finnország Magyarországhoz képest sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben volt, hiszen egy évvel korábban területének 12 százalékát kellett átadnia a Szovjetuniónak azért, hogy békét köthessen vele egy olyan támadás után, amelyet egyáltalán nem is provokált ki. Ehhez képest a finnek egészen 1944-ig ragaszkodni tudtak ahhoz, hogy ne kössenek formális szövetséget Németországgal, és az Egyesült Államokkal sem kerültek hadiállapotba. Magyarország ezzel szemben már 1940-ben csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, és egy évre rá az Egyesült Államoknak is hadat üzent.

A leginkább perdöntő bizonyíték arra, hogy a hadiállapot deklarálása nem volt szükségszerű, Bárdossy László magatartásában állapítható meg. Említettük már, hogy

a június 24-ei Minisztertanácson mélyen felháborította, hogy a Honvéd Vezérkar a kormány hatáskörébe kíván beavatkozni, és egyáltalán nem érzett kényszerhelyzetet. Ennek tudatában nem csoda, hogy két nappal később, amikor Horthy és Werth kész helyzet elé állította, a tapasztalt diplomata összeomlott. Ullein-Reviczky Antal szerint Bárdossy a kormányzói kihallgatás után „Magába roskadva ült egy fotelben, és riadt tekintettel meredt rám. [...] Azt mondtam neki, hogy tudomásom szerint olyan nem fordult elő a történelemben, hogy öt perc alatt át lehessen menni a békéből a háborúba. Máskor Bárdossy bizonyára kidobott volna, de aznap csak annyit felelt fakó hangon: »Mit nem értesz? Hogy az oroszok megtámadtak bennünket?« »De hát biztos, hogy az oroszok voltak?« – kiáltottam fel. A következőt válaszolta: »Mivel a vezérkari főnök a németekkel együtt megállapította, hogy az oroszok voltak, s mivel a kormányzó is azt hiszi, hát ők voltak, és kész! [...] Lehetetlen elkerülnünk ezt a háborút, különös tekintettel arra, hogy Románia már hadviselő fél lett. Én ezt *öt perc alatt* – ahogy te mondtad – megértettem.«"[5]

Horthy előtt 1941. június 26-án még a következő lehetőségek állhattak volna: 1) A szovjetnek vélt atrocitásokat más

[5] Ullein-Reviczky: *Német háború...*, 99. Természetesen Bárdossy elvileg tiltakozhatott volna a döntés ellen. Figyelembe kell azonban venni, hogy korábbi beosztásaiban megszokta, hogy a felülről jövő utasításokban nem kételkedik, hanem végrehajtja őket. Az ezzel kapcsolatos gondolatmenetet Bern Andrea cikkéből kölcsönöztem. Lásd: *https://ntf.hu/index.php/2017/01/19/olyan-meg-nem-fordult-elo-a-tortenelemben-hogy-ot-perc-alatt-at-lehessen-menni-bekebol-haboruba-a-kassai-bombazasrol-megegyszer/#_ftn10*

vonalon ellenőrizteti, és diplomáciai keretek között tiltakozik a Szovjetuniónál. Ez annál is inkább indokolt lett volna, mert már akkor komoly kételyek fogalmazódtak meg annak kapcsán, hogy tényleg szovjet gépek bombázták-e Kassát.[6] Ebben az esetben az is kiderült volna, hogy Kristóffy József moszkvai magyar követ 1941. június 23-án azt táviratozta Bárdossy miniszterelnöknek, hogy a Szovjetuniónak nincs támadó szándéka Magyarországgal szemben, valamint nincs kifogása a további erdélyi revíziós követelésekkel kapcsolatban sem (Kristóffy táviratáról Bárdossy Horthynak nem számolt be, amit az utókor úgy értékelt, hogy ennek tartalmát szándékosan eltitkolta a kormányzó előtt. Valójában nem rosszindulatról volt szó, inkább arról, hogy a táviratban foglaltak sem Horthyt, sem Bárdossyt nem érdekelték már. A szöveget több kormánytag látta egyébként, de ők sem tartották lényegesnek, ami az adott helyzetben nem is volt meglepő[7]); 2) az előbb említettek mellett vagy helyett pusztán megtorló akciókat indít, hadba lépés nélkül.

Hangsúlyozni kell tehát, hogy Horthy választása, azaz a hadiállapot kinyilvánítása az említett okok miatt valójában már akkor törvénytelen volt, és nem adhat felmentést Horthynak az sem, hogy Werth félretájékoztatta őt. Werth sok mindent mondott és írt a hadba lépés érdekében, de azt soha sehol nem állította, hogy Magyarországot komoly és veszélyes támadás érte volna.

[6] Lásd Borsányi: *A magyar tragédia...*

[7] *Bárdossy László a népbíróság előtt.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Pritz Pál. Budapest, Maecenas, 1991, 10.

Az az indoklás, hogy Horthy, illetve Werth azért látta szükségesnek a hadiállapot deklarálását, mert annak elmaradását „elviselhetetlen szégyennek"[8] tartották volna, nyilvánvalóan csak arra szolgál, hogy egy létező prekoncepciót igazoljanak vele. Nem lehet vitás, hogy Werth csak ürügyet keresett a támadásra. A „szégyen" mind Werth, mind Horthy személyes problémája volt csupán: a nyilvánosság előtt ugyanis senki nem tudta és nem is akarta volna megszégyeníteni őket, ha az eseményekre nem azonnal a legradikálisabb választ adják.

Még egy szempontra érdemes kitérni. Az antikommunista érzület nem jelent szükségszerűen politikai vakságot. Winston Churchill is elkötelezett és radikális antikommunista volt. 1940 elején még azt is fontolgatta, hogy katonai segítséget nyújt Finnországnak. A Szovjetunió megtámadása után azonban egy percre sem merült fel benne még az sem, hogy lavíroznia kellene Németország és a Szovjetunió között. Mindezt 1941. június 22. utáni első beszédében is nyilvánvalóvá tette: „nincs a kommunizmusnak elkötelezettebb ellenfele, mint amilyen én voltam az elmúlt huszonöt évben. Egyetlen szót sem vonok vissza abból, amit róla mondtam. De a most szemünk elé tárulkozó látvány mellett mindez eltörpül."[9]

[8] Bárdossy László népbíróság előtti szavait idézi Szakály Sándor: *Trianon, honvédség, háború, sport. Válogatott írások Magyarország XX. századi történelméről.* Budapest, Kárpátia, 2013, 41.

[9] Winston S. Churchill: *A második világháború.* I–II. Budapest, Európa, 1995. I. kötet, 528.

Szakály Sándor 1992-es (azóta nem hangoztatott) megállapítása, miszerint a hadiállapot deklarálásával Horthy önmaga és az ellenforradalmi rendszer felett mondta ki a halálos ítéletet[10], pontosan mutatja azt a felelősséget, amit a kormányzó ezzel a meggondolatlan cselekedetével magára vett.[11]

A kormányzó minden bizonnyal maga is hamar rádöbbent arra, hogy hibát követett el. Erre utal, hogy a következő hónapokban egyáltalán nem tett harcias nyilatkozatokat, sőt inkább hallgatott, 1941 augusztusában pedig menesztette a németbarát Werthet, és azt a Szombathelyi Ferencet nevezte ki helyette, aki egy memorandumban azt írta, hogy nem szabad bevetni idő előtt a honvédség erőit, mert a világháború végkimenetele „teljességgel bizonytalan", és a totális német győzelem valószínűtlen.[12] Emellett demonstratív gesztusként meghívta Herbert Pell amerikai követet gödöllői rezidenciájára. A találkozón elismerte, hogy nem tartja valószínűnek a háború közeli befejezését, a német Gestapót pedig a GPU-val, azaz a szovjet titkosrendőrséggel vette egy kalap alá.[13]

[10] Szakály Sándor: A „hadüzenet". Egy minisztertanácsi jegyzőkönyv margójára. 1941. június 26. *História*, 1992/2.

[11] Ebből a szempontból Bencsik Gábor már-már progresszívnek mondható azzal a véleményével, hogy a hadba lépés politikailag nem volt szükségszerű.

[12] *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései.* Washington DC, Occidental Press, 1980, 14.; Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Budapest, Magvető, 1978, 434–435.

[13] Mario D. Fenyo: *Hitler, Horthy, and Hungary. German–Hungarian Relations, 1941–1944.* New Haven, Yale University Press, 1972, 42.

Másrészt Horthy még ekkor is úgy viselkedett, mintha egy győztes nagyhatalom vezetője lenne. 1941. szeptember 7-én Rastenburgban felvetette Hitlernek, hogy a Kárpátokban Galícia felé határmódosítás történhetne Magyarország javára. A nem sokkal később konkretizált magyar javaslatok összesen 3250 km² területet érintettek. A meglepett Hitler először bele is egyezett a javaslatba, az ötlet azonban a magyar diplomáciát és a galíciai náci vezetőket egyaránt kétségbe ejtette – gyökeresen eltérő okokból.

Több mint felfoghatatlan az a fajta felelőtlenség, amely Horthy kezdeményezését jellemezte. A kormányzónak tudnia kellett, hogy a határmódosítás volt lengyel területet érint (noha az elcsatolni kívánt terület lakossága nem lengyel nemzetiségű volt) – márpedig ezt nehéz lett volna összhangba hozni a hagyományos magyar–lengyel barátsággal, a nyugati szövetségesek elképzeléseivel, valamint azzal, hogy Magyarország és Lengyelország nem állt hadban egymással, sőt, Magyarországon lengyel menekültek tartózkodtak. Bárdossy László alapvetően ezért nem rokonszenvezett az ötlettel.

A határmódosításnak, amely a jól kontrollálható, kopárabb hegytetők helyett a határsávot egy völgyekkel szabdalt erdőségbe helyezte volna át, katonailag sem volt különösebb értelme, nem beszélve arról, hogy a németekkel szemben is igen furán hangzott, amikor a magyar tárgyalódelegáció „védelmi" szempontokat emlegetett egy olyan határszakaszon, ahol a német fél hosszú távon kívánt berendezkedni. Az SS képviselői ezért rendkívül határozottan ellenezték

a javaslatot.[14] A német fél vonakodása és a magyar diplomáciának a háborús események hatására egyre inkább viszszatérő realitásérzéke végül levette a kérdést a napirendről.

Az effajta nagyhatalmi allűröket a kormányzó máskor is megengedte magának. Példa erre a már többször említett adriai kikötő kérdése, amelynek megszerzését Horthy Magyarország egyik legfontosabb politikai céljának tekintette – miközben sem etnikai, sem külpolitikai érvek nem szóltak az ötlet mellett, ellene viszont annál inkább, nem beszélve arról, hogy az ügy közvetlenül és súlyosan sértette Olaszország érdekeit is.[15]

Horthy külpolitikai problémáit természetesen nem oldotta meg a Honvéd Vezérkar főnökének lecserélése. A kormányzó épp beteg volt, amikor 1941. december 6-án Nagy-Britannia hadat üzent Magyarországnak. Ez elkerülhetetlen volt, mint ahogyan elkerülhetetlen volt az is, hogy a másnapi, USA ellen elkövetett japán agresszió miatt Németország is szolidaritásáról biztosítsa Japánt, és hadat üzenjen az Egyesült Államoknak. Ezt követően a német diplomácia erőteljes nyomást kezdett gyakorolni a magyar kormányra annak érdekében, hogy a háromhatalmi egyezmény értelmében Magyarország

[14] A kérdésre lásd Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény, elbeszélés, utóélet.* Budapest, Osiris, 2015; valamint Maruzsa Zoltán: A meg nem valósult területi gyarapodás. Német–magyar diplomáciai tárgyalások Magyarország terjeszkedéséről a Keleti-Kárpátokon túl 1941–1942 folyamán. In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves.* Szerk. Háda Béla et al. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010, 403–414.

[15] Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945.* I–II. Budapest, Európa, 1994, I. kötet, 215.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 938921 1881 SZEGED

is üzenjen hadat az USA-nak. Bárdossy pontosan tudta, mit jelent ez, és pontosan úgy is viselkedett, mint Horthy legrosszabb pillanataiban. Először kiadott egy tessék-lássék szolidaritási nyilatkozatot Németország oldalán, amikor pedig német részről figyelmeztették, hogy ez kevés, kínjában hadat üzent – holott formálisan erre nem lett volna kötelezhető[16]. Az Egyesült Államok budapesti követe pontosan érezte, hogy a hadüzenet kényszerből történik, és ezt meg is jegyezte Bárdossynak, „aranyhidat" kínálva neki ahhoz, hogy amennyire csak lehet, elsimítsa a helyzetet. A magyar miniszterelnök erre megsértődött, és emelt hangon kérte ki magának, amiért kétségbe vonták döntésének szuverenitását.[17]

Legkésőbb ettől kezdve Magyarország sorsa végképp megpecsételődött. A magyar vezetésnek ezt követően is maradt ugyan mozgástere, ám az a korábbiakhoz képest centiméterekben volt mérhető. Lehetett alkudozni a németekkel a katonai szerepvállalás mértékében, de megtagadni már nem lehetett. Horthy megpróbálhatta megszervezni a háborúból történő kiugrást, leválthatta Bárdossyt, és kinevezhetett egy miniszterelnököt, akiben hosszú idő óta tényleg bízhatott. Az előtte álló útra azonban a korábbi évek téves döntései miatt már annyi akadály rakódott, hogy képtelenség volt úgy végigmenni rajta, hogy ne kelljen egy idő után megtapasztalnia az ösvénnyé, majd vadcsapássá szűkülő út teljes lezárulását.

[16] A háromhatalmi szerződés csak akkor írta elő a felek támogatási kötelezettségeit, ha a három szerződő fél egyikét olyan hatalom támadja meg, amely nem vesz részt az európai háborúban vagy a kínai–japán konfliktusban. Csakhogy nem az Egyesült Államok üzent hadat Németországnak, illetve Japánnak, hanem Japán és Németország az Egyesült Államoknak, így a szerződési kötelezettség Magyarországra jogilag nem vonatkozott.

[17] Barcza: *Diplomataemlékeim...*, II. kötet, 37.

Horthy mellett szól, hogy 1942 február végén ellenállt Bárdossy miniszterelnök kormányátalakító ötleteinek. Bárdossy a mérsékeltebb minisztereket erősen jobboldali személyekkel kívánta lecserélni. Kettőjük összeveszése után Bárdossy beadta lemondását. A mélységesen csalódott Horthy Gömbös, Imrédy és Bárdossy tevékenységét végiggondolva jellemző módon abban látta a fő problémát, hogy egyikük sem volt „igazán magyar", és ezért követték el hibáikat. Új jelöltje Kállay Miklós volt, akiben származása és politikai habitusa miatt is teljesen megbízott.

Kállay minden szempontból jó választásnak bizonyult. A háború kapcsán érdemes számba venni azt is, hogy a katonai vezetői pozíciókra mennyire sikerült Horthynak alkalmas személyeket találnia. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöki és Nagy Vilmos honvédelmi miniszteri kinevezése egyértelmű sikertörténetnek értékelhető. Ezzel szemben kudarcot jelentett Jány Gusztáv, aki személyében bátor és kormányzóhű volt, ám arra a katonadiplomáciai feladatra, amelyet a 2. hadsereg vezetése jelentett, teljesen alkalmatlannak bizonyult. Jány idegösszeomlást kapott, amikor a fronton szembesült azzal, hogy hadserege visszavonulását a német parancsnokság nem engedélyezi, mert attól rettegett, hogy ha parancs ellenére cselekszik, a „magyar becsületen" évszázados folt esik, miközben azt is tudta, hogy Horthy azzal az üzenettel küldte őt a frontra,

hogy kímélje a magyar vért. 1944. október 15-én, a kiugrási kísérletkor Horthy tábornokai közül Lázár Károlyt, dálnoki Miklós Bélát, illetve Veress Lajost leszámítva gyakorlatilag egy sem akadt, aki hajlandó lett volna végrehajtani a parancsait.

A kiugrási kísérlet

Horthy 1942 elején, Kállay Miklós kinevezésekor még abból indult ki, hogy távlatilag valamilyen kiegyezéses béke jöhet létre Németország és a nyugati szövetségesek között, illetve abban reménykedett, hogy a németek veresége nem járhat együtt azzal, hogy a szovjeteket beengedik Közép-Európába.[18] Ez a reménye visszatekintve meglehetősen illuzórikusnak mondható, hiszen 1920 és 1941 között a kormányzó megtapasztalhatta, hogy Nagy-Britannia csak a legminimálisabb mértékben, az Egyesült Államok pedig semmilyen módon nem volt képes arra, hogy a térségre energiát fordítson.

Kállay béketapogatódzásai – Horthy hallgatólagos jóváhagyásával – 1942 nyarától indultak el. Horthy maga erről csupán a következőket írta visszaemlékezésében: „Köztem és közte [...] hallgatólagos egyetértés állt fenn abban a tekintetben, hogy Kállaynak – anélkül hogy engem minden egyes részletről tájékoztatnia kellene – szabad keze legyen az angolszász hatalmak felé..."[19] Ez praktikusnak tűnt, mivel ily módon Horthy az esetleges német szemrehányásokra nyugodtabban válaszolhatta azt, hogy fogalma sincs arról, amivel Kállayt vádolják.

[18] Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. Budapest, Európa, 1991, 43–44.

Az angolszász vonalon folytatott tárgyalások azonban nem bizonyultak túlságosan termékenynek. Bethlen István már 1943 végén javasolta Horthynak, hogy vegye fel a kapcsolatot a szovjetekkel. Horthy erre ekkor még képtelen volt. Ami biztos, hogy 1944. augusztus 28-án felhatalmazta Bakách-Bessenyey Györgyöt, egy Svájcban tartózkodó diplomatát arra, hogy fegyverszüneti feltételeket kérjen az angolszász hatalmaktól. 1944. szeptember 7-én összehívta a Koronatanácsot, és ezen már a miniszterek előtt bejelentette, hogy finn mintára szeretne fegyverszünetet kötni a Szovjetunióval. Ez a lépése, annak fényében, hogy minisztereinek egy részéről maga is tudta, hogy német ügynök, határtalan naivitásnak minősíthető.

Horthy a Koronatanácson tapasztalt vonakodás és tiltakozás hatására felismerte, hogy minisztereinek túlnyomó többségére nem számíthat. Ettől kezdve vette saját kezébe a diplomáciai megoldás keresését. Hatalmas terhet vett ezzel magára, hiszen a végrehajtásban már csak családjára és néhány bizalmasára számíthatott. Szeptember végén két titkos békeküldöttséget indított, egyet a nyugati hatalmak, egyet pedig a Szovjetunió felé. Utóbbi előzménye volt az Atzél Ede,

[19] Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Buenos Aires, Cagnasso, 1953, 268.

Dudás József és Faust Imre részvételével szeptember 24-én Moszkvába indított és október 3-án onnan visszaérkezett informális delegáció. A Horthy által hivatalosnak minősített tárgyaló küldöttség Faragho Gábor vezetésével 1944. szeptember 28-án indult el. A kormányzó életének legnehezebb feladata minden bizonnyal annak a levélnek a megírása lehetett, amelyben Sztálintól kíméletet kért országa számára, és amelyet a fegyverszüneti delegáció vitt Moszkvába. Október 11-én Horthy felhatalmazása alapján Moszkvában aláírták az előzetes fegyverszüneti egyezményt, amelynek értelmében Magyarországnak tíz napon belül vissza kellett vonnia csapatait az 1937-es határokra, és azonnal hadat kellett üzennie Németországnak. Horthy ezt az egyezményt bizalmasai nagy részével sem osztotta meg. Október 12-én Faragho táviratban kérte egy idősebb vezérkari tiszt átküldését a 2. Ukrán Fronthoz annak érdekében, hogy a katonai együttműködésről egyeztetni lehessen. Horthy utasítása alapján másnap Utassy Loránd ezredest küldték el, neki azonban fogalma sem volt a hadműveleti helyzetről, mert hivatalában csak hadifogolyügyekkel foglalkozott.

Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka így nem is tudott érdemben tárgyalni Utassyval. Abban maradtak, hogy 48 órán belül egy megfelelően felkészült vezérkari tisztet küldenek helyette parlamenterként. Utassy október 14-én délelőtt érkezett vissza, és közvetlenül Horthynak referált. A szovjet reakció érthetően türelmetlen volt. Faragho vezérezredes 14-én este már azt táviratozta Horthynak, hogy a szovjet főparancsnokság ultimátumot adott:

48 órán belül teljesíteni kell a vállalt kötelezettségeket. Ez lényegesen rosszabb helyzetet jelentett, hiszen eredetileg csak október 21-ére kellett volna végrehajtani a kiugrást. Az ultimátum azt is tartalmazta, hogy a szovjet főparancsnokság Utassy helyett másnap egy tábornokot és Nádas Lajos ezredest, a Honvéd Vezérkar 1. (hadműveleti) osztályának vezetőjét várja Szegedre.[20]

Fontos megemlíteni, hogy Horthy ez utóbbi ügyben egyáltalán nem lépett. Vélhetően azért szabotálta el az intézkedést, mert azt hitte, kibújhat a fegyverszüneti megállapodás kötelezettségei alól. Az adott helyzetben ez rendkívül súlyos hiba volt. Nem meglepő, ha ilyen előkészítés mellett a kormányzó kiugrási kísérlete 1944. október 15-én teljes kudarcot vallott. A beavatottak egy része átértelmezte a parancsokat, mások pedig szabályosan árulást követtek el.[21]

A kudarc több tényezőre vezethető vissza, és nem lenne igazságos kizárólag Horthy nyakába varrni a kiugrás csődjét. Horthy sok mindenben felelős volt, de csak „hozott anyagból" gazdálkodhatott, azaz a miniszterekén és a katonai felső vezetőkön 1944 szeptembere és októbere között már

[20] Az ügy részleteire lásd Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz*. Budapest, RTV-Minerva–Kossuth, 1982, 296–311. Megemlítendő, hogy Nádas ezredes titkos nyilas párttagként teljesen alkalmatlan volt a feladatra.

[21] A kiugrás történetének legalaposabb feldolgozására lásd Vigh Károly: *Ugrás a sötétbe*. Második, bővített kiadás. Budapest, Magvető, 1984. Lásd még Rozsnyói Ágnes: *A Szálasi-puccs*. Budapest, Kossuth, 1977; és Teleki Éva: *Nyilas uralom Magyarországon 1944. október 16.–1945. április 4*. Budapest, Kossuth, 1974; valamint Bokor: *Végjáték*...

alig változtathatott. Az egyik hibát éppen akkor követte el, amikor őket – részben évekkel korábban – kinevezte.

Mentalitására jó példa, hogy amikor Lázár Károly, a testőrség főparancsnoka jelentette neki, hogy László Dezső és Major Jenő altábornagyok titokban a német követséget látogatják, Horthy közölte vele, hogy az lehetetlen, mert ezt az információt korábban is megkapta és ellenőrizte, mégpedig úgy, hogy megkérdezte róla az érintetteket, akik tagadták. „Akkor hazudtak" – szaladt ki Lázár száján, amire Horthy hirtelen szembefordult Lázárral, és megbotránkozva csak annyit felelt: „Tábornokok? A Legfelsőbb Hadúrnak? Az nem lehet!" – azzal két ujját sapkaellenzőjéhez érintve kurtán „Adieu"-t mondott, és távozott.[22]

Az, hogy egyáltalán próbálkozott valamivel, inkább mellette szól, még akkor is, ha az akció és az előkészítés egyes részletei kifejezetten dilettánsak voltak. Kezdődött azzal, hogy 1944. szeptember 7-én a már említett Koronatanács ultimátumot intézett a német félhez, hogy amennyiben nem küldenek 24 órán belül öt páncéloshadosztályt Magyarországra, akkor fegyverszünetet kérnek – ezzel azonban csak a német fél számára tették egyértelművé a magyar szándékokat. A kiugrás időpontjáról és a tervezett akciókról a szovjet vezetés semmilyen előzetes értesítést nem kapott. Horthy október 15-ei szózatában nem volt egyértelműen megfogalmazva, hogy mi a honvédség teendője, és ez a körülmény nagy részben felelős azért, hogy a magyar katonaság lebénulva szemlélte a németek akcióit.

[22] Bangha Ernő: *A Magyar Királyi Testőrség, 1920–1944*. Budapest, Európa, 1990, 121–122. Bangha pontosan emlékezett a jelenetre, mert Lázár Károly segédtisztje volt, és az eset annyira bevésődött az emlékezetébe, hogy e sorok szerzőjének is többször elmondta.

Arról, hogy a kormányzói szózat nem volt egyértelmű, Horthy tehetett. Az alább részletezett szövegváltoztatások ugyanis azért történhettek meg, mert Horthy még Lakatos Géza miniszterelnöknek sem számolt be arról, hogy az előzetes fegyverszünetet már aláírták. Sőt, arról sem számolt be neki, hogy milyen feltételek vannak a fegyverszünetben. Nem csoda hát, ha a kormányzói szózat szövegében a mit sem sejtő Lakatos a „előzetes fegyverszünetet kötöttem" kifejezést „ideiglenes fegyverszünetet kötünk"-re javította át, illetve kihúzta azt a mondatot, hogy „mától Magyarország hadiállapotban lévőnek tekinti magát Németországgal".[23] Ezzel nem csupán az volt a baj, hogy nem felelt meg a tényeknek[24], hanem az is – és ez sokkal nagyobb súllyal esett a latba –, hogy az alárendeltek így nem tudhatták, mi is a teendőjük. Annál is kevésbé, mert a katonáknak külön felolvasott parancsában is csak

[23] Hennyey Gusztáv: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései*. Budapest, Európa, 1992, 117. Lásd még Lakatos Géza: *Ahogyan én láttam*. Budapest, Európa, 1992, 167–168. A kiáltványnak több (lényegtelen különbségeket felmutató) szövegvariánsa terjedt el, hitelesnek az tekinthető, amelyet a *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény* is közöl. Lásd *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999*. I–II. Szerkesztette Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 2000, 84. számú dokumentum. I. kötet, 366–367.

[24] Lakatos miniszterelnök saját állítása szerint Faragho altábornagy missziójáról tudott, de az egyezmény szövegét csak október 15-én délután ismerte meg.

annyi szerepelt, hogy engedelmeskedjenek a kormányzó nevében eljáró feletteseiknek.[25]

Horthy azt is megtehette volna, hogy inkognitóban még október 14-én az 1. magyar hadsereghez utazik, és ott jelenti be a fegyverszünetet. Tekintettel arra, hogy a huszti főparancsnokságnak még csak a környékén sem voltak német alakulatok, egy ilyen akció garantált sikerrel járt volna.

Horthy fő problémáját az jelentette, hogy valójában nem kívánt fegyverrel szembefordulni a németekkel – noha erre az október 11-én Moszkvába küldött (és a németek, valamint saját munkatársainak többsége elől is eltitkolt) fegyverszüneti delegáció az előzetes fegyverszüneti megállapodásban elvi kötelezettséget vállalt. A vonakodás érthető: a finn hadsereg is csak hosszas húzódozás után és nem túl nagy energiával szánta el magát arra, hogy felvegye a harcot volt szövetségesével. Könnyen belátható azonban, hogy Horthynak teljesen más esélye lett volna politizálnia egy körülötte felsorakozó intakt magyar hadsereg árnyékában, mint mindenkitől elárulva a Királyi Palotában. Még az elmismásolást is nagyobb eséllyel tudta volna végrehajtani előbbi pozíciójában, mint a budai Várba szorítva.

Érdemes egyébként végiggondolni Horthy koncepcióját. Feltehetően abból indult ki, hogy képes lesz egy finnországihoz hasonló szcenárió kialakítására, vagyis arra, hogy a német csapatok rugalmas elszakadással visszavonuljanak Magyarországról, anélkül, hogy a magyar hadseregnek különösebben bele kellene avatkoznia a folyamatba. Hozzá kell tenni, hogy ez a szcenárió Finnországban is csak nagyjából két hétig működött, mivel a finn és a német érdekek nem voltak összeegyeztethetők, és a szovjet fél is egyre erőszakosabban követelte a finn hadsereg aktivitását. Horthy feltételezése azonban mégsem volt teljesen alaptalan. Olaszország esetében sem tudták elérni a szövetségesek az olasz hadsereg fellépését a németek ellen – aki olasz katonaként harcolni akart, az a háború végéig a német oldalon tette ezt. Finnország sem folytatott aktív hadműveleteket a német csapatokkal szemben 1944 október vége után, amikor Finnország területének 99 százalékát már kiürítették a németek, holott formálisan hadban állt Németországgal (igaz, a hadüzenet tényleges proklamálására csak 1945. március 3-án, visszamenőleges hatállyal került sor). Elvileg tehát lehetett volna realitása annak is, hogy Horthy formálisan kiadja a szovjetekkel kötött fegyverszünetben meghatározott parancsokat a német csapatok megtámadására, de a gyakorlatban ezt a honvédség elszabotálja. Horthy megjegyzése, miszerint „ezt [mármint a tényleges hadviselést] valahogy majd megúszom",[26] erre utal. Ehhez azonban teljesen nyilvánvalóan az kellett volna, hogy Horthy a finn Mannerheimhez hasonlóan tekintélyesebb fegyveres erő árnyékában tudjon utasításokat adni. Vörös János, a Honvéd Vezérkar főnöke sok

[25] Az ügyről a háború után komoly vita bontakozott ki az érintettek és más résztvevők között. Horthy visszaemlékezéseiben a kérdést elkente azzal, hogy úgy tett, mintha ő hagyta volna jóvá az említett változtatásokat.

[26] Lásd Lakatos: *Ahogyan én láttam*, 175.

hibát követett el a kiugrási kísérlet során, de abban teljesen igaza volt, amikor Horthynak előzetesen azt javasolta, hogy utazzon Husztra az 1. hadsereg parancsnokságára.

Hozzá kell tennünk: valószínűtlen, hogy egy jobban megszervezett kormányzói kiugrás esetén a hivatásos tisztikar zöme hajlandó lett volna korábbi szövetségese megtámadására. A választási lehetőségek azonban ekkor sem voltak fekete-fehérek. Nyilvánvalóan akadtak volna, akik jelentkeznek az első német alakulatnál, hogy tovább harcoljanak a bolsevizmus ellen. A többség minden bizonnyal beszüntette volna a szovjetekkel szembeni ellenállást, és egy ideig bénultan állt volna az események előtt. Csak egy elenyésző kisebbségről tételezhető fel, hogy azonnal és zökkenőmentesen felvállalta volna a fegyveres harcot a szovjetek oldalán. Mindez azonban csak a tisztekre vonatkozik. A legénységi állomány zöme leginkább a második és kisebb részben a harmadik opcióra lett volna hajlandó.[27] A kiugrás valódi kérdése azonban nem ez volt, hanem a háború lerövidítése, amelyet az ekkor még kb. 150 000 fős 1. magyar hadsereg már kedvező stratégiai helyzetével és esetleges teljes passzivitásával is elérhetett volna. Még

[27] Alátámasztja ezt Budapest magyar védőinek tevékenysége. Az eredetileg majdnem 50 ezres élelmezési létszámból 1945. február 11-ére alig százan lehettek azok a honvédek, akik nem dekkoltak, hanem az első vonalban fegyveresen harcoltak a németek oldalán (természetesen hozzájuk adódnak még a nyilas pártszolgálatos harccsoportok, az egyetemi rohamszázlóalj és néhány más önkéntes alakulat, de ezek összlétszáma nem nagy). Ezzel szemben a szovjet oldalon már ekkor is több mint ezer honvéd harcolt az első vonalban fegyveresen. Ezen túl pedig tízezrek bújtak el, szereztek maguknak civil ruhát.

kedvezőbb lett volna a helyzet, ha Horthy Kiskunhalasra vagy Kecskemétre utazik, és ott szánja rá magát a fegyverszünet kihirdetésére. Ezek a városok 140, illetve 90 kilométerre vannak Budapesttől, tehát két óra leforgása alatt el lehetett őket érni. A szovjet csapatok innen már csak karnyújtásnyira állomásoztak. A Duna–Tisza közében egyedül a 3. magyar hadsereg védekezett, gyakorlatilag német csapatok nélkül, leszámítva a komoly egységekkel nem rendelkező LVII. páncélos hadtest törzseit. Amennyiben itt történik meg átállás, az még végzetesebb következményekkel járt volna a német Dél hadseregcsoport számára. Más kérdés, hogy ehhez először a feltétlenül németbarát Heszlényi József vezérezredest le kellett volna váltani a hadsereg parancsnokságának éléről. Ez nem lett volna egyszerű, másrészt viszont Horthyt itt néhány óra leforgása alatt már szovjet csapatok is védhették volna. Az előbbieket azért érdemes figyelembe venni, mert bizonyítja: a tagadhatatlanul nehéz helyzetben lévő Horthy még 1944. október 11. után is rendelkezett komoly lehetőségekkel, amelyek döntő részét nem volt képes kihasználni.

A kiugrási kísérlet sikere egyébként nem csak a háború esetleges lerövidítésének lehetőségét rejtette magában. Észak-Erdély ügye szovjet szempontból sokáig nem volt lezárva. Mint azt már említettem, 1940-ben a szovjet külpolitika alapvetően még határrevízió-párti üzeneteket küldött, elsősorban azért, mert érdekelt volt egy magyar–román konfliktusban. 1943-ra a szovjet álláspont módosult, de még ekkor sem volt teljesen revízióellenes. Molotov külügyi népbiztos a moszk-

vai brit követhez 1943. június 7-én küldött jegyzékében a Magyarországgal folytatandó fegyverszüneti tárgyalások kapcsán osztotta azt a brit álláspontot, miszerint nem célszerű a magyarokat egy újabb, Trianonnál is mélyrehatóbb rendezéssel fenyegetni. Sőt, másutt úgy fogalmazott, hogy „nem tekinti teljes mértékben [sic!] igazolhatónak a Németország diktátumával 1940. augusztus 30-án Bécsben hozott úgynevezett döntőbírói ítéletet, amely Magyarországnak juttatta Észak-Erdélyt".[28] Bármennyire vészjóslók is ezek a sorok, arra utalnak, hogy bizonyos határkorrekciókat ekkor még a szovjet fél sem zárt ki, hiszen ha ezt tette volna, akkor Molotov kategorikusabban fogalmaz, és a „nem teljes mértékben" helyett az „egyáltalán nem" kifejezést használta volna. Az 1944. augusztus 23-ai román átállás eseményei természetesen óriási segítséget jelentettek a román álláspont érvényesülésének, ám a szovjet döntés a határok pontos vonaláról még a kiugrás időpontjában sem született meg. Nyilvánvaló, hogy ebben az ügyben a szovjetek nem humanitárius, hanem pusztán gyakorlati szempontok szerint mérlegeltek. Minél nagyobb lett volna a szovjet hadsereget segítő magyar teljesítmény, annál nagyobb lehetett volna a románokkal szembeni szovjet mérséklés is.

Máig rejtély, hogy a kormányzó miért küldte 1944. október 15-én fiát tárgyalni Tito állítólagos küldötteivel, és mit akart ezzel elérni. A titkos fegyverszüneti megállapodás szerint a magyar csapatoknak a Délvidékről is ki kellett volna vonulniuk, illetve össze kellett volna fogniuk az ottani partizán erőkkel. Erről azonban ifjabb Horthy nem tárgyalhatott, a Délvidéken ugyanis ekkor már szinte semmilyen magyar erő nem állomásozott, a szovjet csapatok pedig Szabadkát is elfoglalták. Nyilvánvaló, hogy a kormányzó fia korábban megpróbált kapcsolatot teremteni Titóval, ám 1944 szeptember közepétől egy ilyen kapcsolatnak már nem nagyon volt értelme, hiszen egyértelművé vált, hogy a szovjetekkel közvetlenül kell tárgyalni. Amit biztosan tudunk, hogy 1944 szeptemberétől ifjabb Horthy valamilyen módon kapcsolatba került Tito embereivel, többször egymás után tárgyalt velük, és ebbe a kommunikációs csatornába épültek be szeptember végétől a német Biztonsági Rendőrség (SIPO) ügynökei. Az ügynek az ad igazi súlyt, hogy ha ifjabb Horthy Miklóst nem rabolják el a partizán tárgyalónak álcázott német Gestapo-ügynökök, akkor apja sem késik el a Koronatanácsról. Amennyiben viszont nem késik el, akkor módjában lett volna ellenőrizni a nevében kiadott kiáltványt, amelyből épp a legfontosabb mondatot húzta ki miniszterelnöke és vele egyetértésben a Honvéd Vezérkar főnöke, nevezetesen azt, hogy „Mától fogva Magyarország hadiállapotban lévőnek tekinti magát Németországgal".

A kormányzó 1944. október 15. délelőtt és október 16. reggel között rendkívüli megrázkódtatásokon ment keresztül. Szembesülnie kellett azzal, hogy tisztjeinek többsége elárulta őt. A vele kapcsolatos leginkább jóindulatú olvasat szerint ennek ellenére el volt szánva a harcra, ami csak

[28] A dokumentumot lásd *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999*, I. kötet, 343–344.

azért maradt el, mert Vattay Antal főhadsegéd azt hazudta Lakatos miniszterelnöknek, hogy Horthy hajlandó kapitulálni a németek előtt, és amikor Lakatos ennek tudatában Veesenmayerrel, a Führer teljhatalmú magyarországi megbízottjával együtt hajnalban megjelent a Királyi Palotában – személyével egyúttal megtévesztve a harcra kész testőröket –, a kormányzó jobb belátásra tért. Horthy maga utólag úgy állította be, hogy az utolsó pillanatban határozta csak el, hogy kapitulál. Legalább ennyire valószínűsíthető azonban az is, hogy valójában már éjfél körül eldöntötte, hogy másnap megadja magát. Erre utal, hogy amikor álmából Vattay Antal, Ambrózy Gyula (a kormányzói kabinetiroda vezetője) és Tost Gyula (kormányzói szárnysegéd) felkeltette azzal, hogy helyezze magát a Német Birodalom védnöksége alá, akkor azt mondta nekik, hogy „reggel majd megbeszélik"[29] az ügyet – holott, ha ellenállásban gondolkodik, akkor kategorikus nemet kellett volna mondania.

Horthy utolsó politikai cselekedete 1944. október 16-án reggel a saját fürdőszobájában aláírt lemondása volt. Emberileg természetesen érthető gesztus, hogy a fiával zsarolt, 77 éves államfő beadta a derekát, és aláírt egy papírfecnit, aminek amúgy sem tulajdonított nagy jelentőséget. A dolognak azonban van más olvasata is. Egy magyar királyi katonatiszttel kapcsolatban nyilvánvaló elvárás volt, hogy a kapott parancsot életbiztonságára tekintet nélkül teljesíti. Egy vezető, önmagát ízig-vérig katonának definiáló politikus esetében pedig még inkább elvárható lett volna, hogy magánérdekeit háttérbe szorítsa a felismert államérdekkel szemben. A magát az ország első katonájának tartó, nyilvánosság előtt kizárólag egyenruhában mutatkozó Horthy a kiugrás másnapján nem így járt el. Sem akkor, amikor megadta magát, sem akkor, amikor legalizált egy puccsot. Az egyenruhát tehát, éppen a sorsdöntő pillanatokban, jelmeznek használta csupán. Bibó István találó megfogalmazásában: „Emlékszem rá, hogy mikor 1939-ben Hitler Hácha cseh államelnököt az asztal körül kergetve és injekciókkal felélesztve kényszerítette a németek behívásának aláírására, tettem egy olyan megjegyzést, hogy én nem szeretem Horthyt, de jó tudni, hogy vele ezt nem lehetett volna megcsinálni. 1944. október 16-án, amikor mindenki tudta, hogy már csak hónapok kérdése a német vereség, tehát egy sokkal kilátástalanabb világpolitikai helyzetben a katona Horthy rosszabbul viselkedett, mint a civil Hácha."[30]

Érdemes egyébként mérlegre tenni ennek a lemondásnak a következményeit. Amennyiben Horthy további ellenállásra adott volna parancsot, akkor a Királyi Palota csak néhány napig vagy hétig tarthatta volna magát. Bizonyára hősi halált hal a testőrség egy része, és a Vár is súlyos sérüléseket szenvedett volna. A m. kir. honvédség harci moráljá-

[29] Sakmyster: *Admirális...*, 348.

[30] *Bibó István (1911–1979): Életút dokumentumokban.* Összeállította Huszár Tibor. Budapest, Osiris–Századvég–1956-os Intézet, 1995, 690. (Bibó István levele Arany Bálinthoz a Magyar Közösség ügyéről, 1978). Megjegyzendő, hogy Bibó pontatlan volt: Háchát Hitler nem kergette, a cseh elnök félelmében ájult el a tárgyalások során.

nak is rendkívül nagy mértékben ártott volna egy agresszív német támadás a magyar államiság szimbólumát jelentő Királyi Palota ellen, ugyanakkor évszázadokig tartó példát adott volna meg nem alkuvásból. A Királyi Palota a látszat ellenére jól védhető objektum volt, a testőrség viszonylag jól fel volt szerelve a városharchoz szükséges eszközökkel, és abból kiindulva, hogy a varsói felkelők 1943-ban, illetve 1944-ben meddig tudtak ellenállni, annyi biztosan feltételezhető, hogy egy nap alatt a Királyi Palotát sem foglalták volna el a németek. A spanyol polgárháborúban a toledói Alcázar középkori palotája két hónapon át (!) tartotta magát a köztársaságiak támadásaival szemben. A sokszoros túlerő, ágyúzás, légi bombázás és aknarobbantás dacára a romok között is kitartó (és végső soron felmentett) spanyol falangisták mítoszát a magyar királyi honvédség különös előszeretettel ápolta. Így ideológiailag is lett volna hová visszanyúlni egy értelmetlennek tűnő harc esetén – különösen, hogy a budai Vár esélyei sem voltak rosszabbak, mint az Alcázaré.

Az Alcázar-párhuzam azért is adja magát, mert a spanyol történetben is kulcsszerepe volt annak a momentumnak, amire Horthy előszeretettel hivatkozott saját döntése kapcsán – nevezetesen fia életének megkímélésére. José Moscardó, az Alcázar parancsnoka Horthynál is egyértelműbb módon szembesült ezzel a dilemmával, a köztársaságiak ugyanis nyíltan megzsarolták azzal, hogy 16 éves fiát kivégzik, ha nem kapitulál (Horthy esetében egyébként ilyen nyílt zsarolás nem történt). Maga Moscardó még telefonon is beszélt a fiával. Mivel az Alcázar hőseiről készített nagyjátékfilmet a magyar mozik

is játszották,[31] az újságok pedig visszatérően hírt adtak róla (sőt 1942-ben az Alcázar falán az egész jelenetet egy emléktáblával is megörökítették), érdemes felidézni az ostromlók parancsnoka és Moscardó közötti állítólagos, az emléktáblán és ennek nyomán a magyar sajtóban is közzétett párbeszédet:

– Ha nem engedelmeskedik a feltételeinknek, Louis fiát 10 percen belül agyonlőjük.
– Elhiszem, hogy képesek ilyen aljasságra, Alcázart azonban nem adom fel.
– Idehívom a fiát a telefonhoz, hogy megállapíthassa, igazat mondtam.
– Atyám!
– Hogy vagy, drága fiam?
– Azt mondják, hogy agyon fognak lőni, ha nem adod föl a várat.
– Tudom, fiam, ajánld fel lelkedet az Úristennek és áldozd fel életed, mint ahogyan én is megtenném a helyedben.
– Isten áldjon, atyám!
– Isten veled, drága fiam!
– Lője agyon a fiamat a telefon mellett. Nem adom fel Alcázart!"[32]

[31] Az *Alcázar* (rendezte: Augusto Genina) című spanyol–olasz film bemutatója Magyarországon 1940. október 16-án volt. Németországban a témáról 1937–1942 között legalább négy kötet jelent meg.
[32] A tábla feliratának fordítását közli: *Harangszó. Országos Evangélikus Képes Néplap*, 32., 1942. augusztus 9., 257.

Ezt a szöveget minden tisztjelölt és katonatiszt többször is olvashatta, illetve hallhatta 1936 és 1944 között. A történet minden bizonnyal Horthy számára is ismert volt.

A Királyi Palota csak északról volt könnyebben megközelíthető, itt azonban az épület masszív tömbje oldalról teljesen fedezte a főbejárathoz vezető utat. A védekezést csak helységharccal lehetett volna letörni. Egy elhúzódó küzdelem viszont minden másodpercével hiteltelenítette volna a németekkel való kollaborálást. Ráadásul az ügy egyáltalán nem lett volna titokban tartható: a magyar főváros teljes lakossága végignézte volna a Királyi Palota szétlövését. Könnyen elképzelhető, hogy ha erre sor kerül, akkor az radikálisan megváltoztatta volna a németekkel kapcsolatos szövetségesi érzelmeket.

Az ellenállás esetleges sikerességét egyébként maguk a megtörtént események is alátámasztják. Miközben az udvarlaki őrség épületénél éppen Lakatos miniszterelnök szerelte le a testőröket, a védelem többi frontján támadásba lendülő németeket elkeseredett tüzelés fogadta. A támadókat a testőrség mindenütt megfutamította. A palota keleti oldalán védekezők nem hallották a lefújást jelző kürtszót, így ők egy ismételt német támadást is összeomlasztottak. Ugyanez történt a Palota (ma Dózsa György) tér irányából tűzfedezetet adni próbáló németekkel is: az ő fegyvereiket is elhallgattatták a testőrök.[33]

Érdemes megemlíteni azt is, hogy a debreceni páncélos csata szempontjából döntő fordulatnak bizonyult, hogy

[33] Bangha: *A Magyar Királyi Testőrség*, 155–156.

az 1944. október 15-én Budapesten lekötött német erők közül a 24. páncéloshadosztály és az 503. nehézharckocsi osztály már másnap felszabadult. 1944 októberében minden nap számított, és nagyon kevésen múlt, hogy a Debrecen–Nyíregyháza vonalon indított szovjet hadművelet bekeríti az Erdélyből visszavonuló csapatokat és az 1. magyar hadsereget. Amennyiben a két említett német alakulat néhány napot még Budapesten vesztegel, az katasztrofális hatással lett volna a Tiszántúlon védekező német csapatokra – még akkor is, ha a budapesti ellenállás csak néhány napig tart.

A kiugrás legnagyobb mulasztása az volt, hogy az ország lakossága és a katonák nem kaptak egyértelmű tájékoztatást. Említettem már, hogy Lakatos Géza vezérezredes hogyan javította át az utolsó pillanatban Horthy proklamációját. Ha azonban a főváros központjában órákon vagy napokon keresztül ropognak a fegyverek, akkor a tájékoztatás is nyomatékos lett volna, és senkinek nem maradhatott volna kétsége afelől, hogy az ország első embere komolyan gondolta a proklamációt – ráadásul személyes példája intő jel lett volna mindenkinek. Ez azonban elmaradt: rövid lövöldözés után Horthy utasítást adott az ellenállás beszüntetésére, noha erre valójában saját családjának épségén túl semmilyen körülmény nem kényszerítette.

Érdemes számba venni azt is, hogy Horthy 1944. október 15-én este milyen csapatokban bízhatott és mit tudtak ezzel szembeállítani a németek. A testőrség szervezetszerű létszáma 248 főt tett ki, ehhez rendelkezésre állt még egy ennek közvetlenül alárendelt testőr-lövész század 130 fővel,

három Nimród légvédelmi gépágyúval és két páncéltörő ágyú egyrajnyi kezelővel. Emellett a Vár három védőöve aknazárral is lezárásra került. Horthy parancsait teljesítette továbbá a Vár északi részére települt Budapest Őrzászlóalj is, amelynek Gaál Kálmán ezredes volt a parancsnoka. Mindez kb. 900 főt tehetett ki. Ezzel szemben német részről rendkívül tekintélyes erők[34] álltak rendelkezésre, ám ebből helységharcra egyik sem volt igazán kiképezve. Leginkább még a 600. SS-ejtőernyős zászlóalj, az SS Jagdverband-Mitte századerejű csoportja és Otto Skorzeny bécsújhelyi hadapródiskolás zászlóalja, valamint a 60 centiméter űrméretű „Thor" mozsár volt a Királyi Palota ellen bevethető. Ez ugyan még így is komoly túlerőnek számított, de épp Varsó és Alcázar tapasztalatai mutatták, hogy városharcban néhány elszánt védő csodákat tud tenni – egyébként 1956-ban Budapesten is ez történt, csak épp a szovjet hadsereggel szemben.

Horthy kapcsán még egy párhuzam adódik: Mannerheim marsallé. Mannerheim egy évvel idősebb volt, mint Horthy, mégis sokkal jobban meg tudta szervezni Finnország kiválását a háborúból. Lehet persze érvelni azzal, hogy Finnország geopolitikai helyzete más volt, ám az előzetes szervezés szempontjából ez teljesen mindegy. Mannerheim nem adott ki kétértelmű parancsokat, és nem változtatta meg óránként a döntéseit, mint Horthy Miklós.

[34] A 24. páncéloshadosztály részei, a 22. SS-lovashadosztály és az 503. nehézpáncélos osztály.

Ahhoz, hogy a kérdés sorsdöntő jellegét meg tudjuk ítélni, szükséges foglalkozni azzal a kérdéssel is, hogy mi történt volna egy határozottabban végrehajtott, ám levert kiugrás esetén. Amennyiben tekintetbe vesszük azt, hogy Magyarország 1944 őszétől német szempontból főhadszíntérnek számított, ám ennek dacára 1945 februárjáig a magyar honvédség erői adták a tüzérségi és gyalogsági erők mintegy felét[35], akkor egyértelművé válik a magyar szerepvállalás fontossága. Horthy egyértelmű állásfoglalása esetén ezek a csapatok vélhetően jobban szétporladtak volna, akárcsak a német oldalon harcoló olasz hadsereg 1943–1944 között. A kiugrási kísérlet idején a szovjet csapatok mintegy 70 kilométerre álltak a fővárostól, köztük és Budapest között nem állomásozott számottevő német alakulat. Az itt védekező 3. magyar hadsereg pótlására semmiféle német erő nem állt rendelkezésre, az összeomlás tehát mindenképp hamarabb zajlott volna le, mint ahogy a valóságban történt. Ennek fényében igencsak kérdéses, hogy Hitler tudta volna-e tartani a magyar olajfinomítókat, amelyek a háború folytatásához nélkülözhetetlenek voltak. Ezt is mérlegre kell tenni, amikor Horthy kiugrás utáni döntését értékelni akarjuk.

Horthy maga egyébként még arra is képes volt, hogy 1954. november 3-án levelet írjon Konrad Adenauer német kancellárnak, hogy bizonygassa: soha nem lett volna hajlandó szovjet parancsra megtámadni Németországot.[36]

[35] Az adatokat lásd Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris, 2004, 352–353.
[36] A levél szövegét lásd Hennyey: *Magyarország sorsa...*, 284–285.

Ez a levél ellentmond annak, amibe Horthy 1944. október 11-én beleegyezett. A moszkvai fegyverszüneti delegációval ugyanis napi rádiókapcsolatban volt, és pontosan értesült a fegyverszüneti feltételekről, sőt, azokat jóvá is hagyta. Az Adenauernek írt sorokkal tehát önmagát hazudtolta meg.

HORTHY FAJVÉDŐ NÉZETEI

Fajvédelem és antiszemitizmus

Horthy rendszeresen „magyar fajról" beszélt, és gondolkodását alapvetően jellemezte az az etnicista protekcionizmus, illetve nacionalizmus, amit a magyar politikában 1920-tól elsősorban Bajcsy-Zsilinszky Endre és Gömbös Gyula, azaz a Fajvédő Párt reprezentánsai képviseltek. Hasonló alapú, következtetéseiben azonban már eltérő gondolatokat vallott Szabó Dezső és nyomában a népi írók többsége is. A kifejezést azért tartottam szükségesnek idézőjelbe tenni, mert a fajvédők öndefiníciója pontatlan: valójában az emberiségen belül nem fajok, legfeljebb rasszok, illetve népek különíthetők el. Horthy a „faj" fogalmát alapvetően vérségi értelemben használta. Nem tekintette magyarnak azt, akinek a felmenői többségükben vagy csak félig nem magyar származásúak voltak – legalábbis rendre nyilvántartotta az érintett szárma-

zását. Rendszeres és később ismertetendő „svábozása" ezzel függött össze.

Horthy „fajvédelme" szelektív módon működött. A román és szláv asszimilánsokkal semmi baja nem volt, 1933 előtt pedig a német származás sem különösebben érdekelte. Zsidó- és németellenessége annyiból is különbözött, hogy előbbiek esetében alapvetően „vérségi", azaz származási szempontok vezérelték, ezzel szemben a német asszimilánsokkal toleránsabb volt. Erre bizonyos mértékig rá is kényszerítette az a tény, hogy a számára fontos vonatkoztatási pontot jelentő „keresztény középosztály" olyan jelentős mértékben állt német asszimilánsokból, hogy azok nem is lettek volna pótolhatók. Mindez leginkább a katonai elitben érhető tetten. A magyar katonai elit 28 százalékának mindkét szülője, 26 százalék esetében pedig legalább egy szülője német származású volt. Az érintettek igen jelentős része német nevét katonai karrierje alatt is megtartotta, vagy csak annak során magyarosította.[1] Egyedül a Magyar Királyi Testőrség esetében nem lelhetők fel német családnevű személyek – nyilvánvalóan nem véletlenül. Itt ugyanis Horthy korlátlanul érvényesíteni tudta személyzeti politikáját.

A zsidósággal kapcsolatos attitűdje bizonyos szempontból a németekkel kapcsolatos viszonnyal ellentétesen alakult: a Tanácsköztársaság után heveny – és csak Bethlen hatására tompított – antiszemitizmus jellemezte,

[1] Az elemzést Szakály Sándor munkája alapján végeztem el. Lásd Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest, Magvető, 1987.

ami az 1930-as évek végére inkább érdektelenséggé, illetve egyes esetekben a számára „jó zsidónak" minősülő személyek védelmévé változott.[2]

Fajvédelmi ötleteinek megvalósítását részben a Vitézi Renden keresztül vélte kivitelezhetőnek. Ennek 1920-as megalapítása egyfajta új nemesség létrehozását jelentette. A rend célja az első világháborúban és az ezt követő forradalmakban helytálló veteránok megjutalmazása volt. Horthy magának tartotta fenn a felvétel jogát, és így érvényesíteni tudta azt az elvárását, hogy csakis magyar családnevű és nem zsidó személyt vettek fel. A földműves vitézek úgynevezett vitézi birtokot is kaphattak – ez általában húsz holdat jelentett. Emellett a vitézek számos gazdasági és szociális kedvezményben részesültek. A vitézi telkek kiosztása 1939 után a kisajátított zsidó földekből gyorsult fel: 1943-ra 5200 legénységi állományú vitéz 95 ezer és 442 tiszti állományú vitéz 19 ezer hold birtokot kapott. Utóbbi kategória nyilvánvalóan nem szociálpolitikai intézkedés, sokkal inkább az „urambátyámvilág"

[2] Itt érdemes megemlíteni Horthy viszonyát bizonyos nagytőkésekhez, elsősorban Chorin Ferenchez. Az, hogy a kormányzónak zsidó kártyapartnerei lettek volna, nem igazolható. Társadalmilag Horthy – a protokolleseményeket leszámítva – nem sokat érintkezett zsidókkal (fiai viszont igen). Chorint és más nagyiparosokat viszont személyesen is ismerte, és mint ahogyan azt a későbbiekben tárgyalom, becsülte is őket. Ennek volt sajátos ellentételezése az, hogy Chorin Ferenc Horthyt az emigrációban anyagilag támogatta. A kérdés részleteit még nem tárta fel a tudomány, jelenleg Bern Andrea kutatja a Horthy család portugáliai levelezését, amely jelenleg is a család birtokában van.

megnyilvánulása volt,[3] hiszen a hivatásos tiszteknek a földbirtok csak mellékjövedelmet jelentett.[4]

A NUMERUS CLAUSUS

A történettudomány képviselői egyetértenek abban, hogy Horthy Miklós antiszemita volt, és ennek kapcsán általában a numerus clausus-törvényre (1920. évi XXV. törvénycikk) szoktak hivatkozni, amelyet sokan a 20. század első antiszemita törvényének tartanak. Valójában ez a minősítés megtévesztő. Romániában a zsidóság egyenjogúsítása csak 1918 után és csak az antanthatalmak határozott követelésére történt meg. A numerus clausus-törvény antiszemita volt, de „megfelelt" a korszellemnek, hasonló intézkedésekre más országokban már jóval korábban sor került. Oroszországban 1887-től, Romániában 1893-tól létezett numerus clausus – igaz, Oroszországban 1917-ben, Romániában formálisan 1920-ban ez megszűnt, de a zsidók diszkriminálása továbbra is létező gyakorlat volt. Lengyelországban 1922-től az egyetemi karok fele vagy teljesen elzárkózott a zsidók felvételétől, vagy saját hatáskörben korlátozta azt.[5] Valójában tehát inkább fordított a helyzet: az a szélsőséges antiszemita közhangulat, amely ezekben a fejletlen országokban már a polgári átalakulás kezdetétől fogva észlelhető volt, Magyarországra csak a 20. század elejére érkezett el.

A törvény nemzetgyűlési vitája és a civil társadalom reakciói nyilvánvalóvá teszik, hogy az ügy ötletgazdája nem Horthy volt, bár az is igaz, hogy a kormányzó a javaslattal egyetértett. Államfőként nyugodtan megtehette volna azt is, hogy aktuális törvénykezési kérdésekbe beleszól. Ezt ebben az esetben nem tette, de más személyes megnyilvánulásai (például a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei*vel kapcsolatos véleménye vagy antiszemita ízű kijelentései) egyértelművé tették, hogy támogatja a zsidók részleges jogfosztását. Bethlen István ezzel szemben inkább mérséklően lépett fel a törvény kapcsán. Ebben az ügyben egyértelmű, hogy Horthy nem ezért, hanem ennek dacára fogadta el Bethlent miniszterelnöknek. Antiszemitizmusa ugyanis konzenkvens maradt. Példa erre, hogy Bethlen javaslatát Teleszky János pénzügyminiszteri kinevezésére azzal utasította vissza, hogy még kikeresztelkedett zsidót sem hajlandó miniszternek kinevezni, annak dacára, hogy már Teleszky apja is államtitkári pozíciót töltött be a 19. század második felében, maga Teleszky pedig 1912–1917 között pénzügyminiszter is volt

[3] Részletekre lásd Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/1. 49–83.

[4] Szombathelyi Ferenc azon kevesek közé tartozott, aki nem kívánt beleülni a rabolt zsidó vagyonba. Dálnoki Miklós Béla vagy Veres János vezérezredeseknek azonban nem okozott erkölcsi aggályokat zsidó birtok kiigénylése, holott erre anyagilag egyáltalán nem szorultak rá.

[5] Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban.* Budapest, Új Mandátum, 2000, 187., 235., 378–379.

– tehát nem egy frissen bevándorolt, a magyarsághoz csak lazán kapcsolódó személyről lett volna szó.

Az ügy kapcsán fontos megjegyezni, hogy az antiszemitizmus nem felülről, hanem alulról szerveződött: az első, antiszemitizmus motiválta egyetemi tömegverekedés a budapesti orvoskaron már 1919. augusztus 5-én (azaz gyakorlatilag a Tanácsköztársaság bukása után azonnal) kitört, és másnap ugyanez történt a Műegyetemen és a város különböző pontjain. A „keresztény" egyetemisták kiverték zsidó társaikat az egyetem épületeiből, augusztus 7-én pedig már antiszemita fegyveres testületeket is alkottak. Nyilatkozatukat 370 diák írta alá, két nap múlva már a Műegyetem rektora is egyetértését fejezte ki – igaz, óvta a hallgatóságot az önbíráskodástól.

Az állandósult verekedések miatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1919. augusztus 22-én egy hónapos oktatási kényszerszünetet rendelt el. Jellemző, hogy az augusztus 14-én lezajlott műegyetemi nagygyűlésen a szavazásra bocsátott mérsékeltebb javaslat is azt tartalmazta, hogy az egyetemről az összes bolsevista kizárandó, a zsidókérdést pedig a törvényhozás rendezze. Míg erre a javaslatra csak 255 szavazat érkezett, addig az összes zsidó azonnali kizárását 479 küldött szavazta meg.[6]

A kormányzópárt egy évvel később, 1920. augusztus 11-én, a nemzetgyűlés szeptember 2-án kezdte tárgyalni a numerus clausus-törvényjavaslatot. Az előterjesztő Usetty Ferenc indokolásában arra hivatkozott, hogy a törvény elsődleges célja a szellemi proletariátus kialakulásának megakadályozása. Bernolák Nándor kormánypárti képviselő hetvenöt képviselőtársának aláírását összegyűjtve módosító indítványt terjesztett be, amely nyíltan kimondta, hogy az arányszámokat „népfajok, nemzetiségek" szerint kell megállapítani. Többen már ekkor „numerus nullust" (azaz a zsidók egyetemekről és egyes szakmákból való teljes kitiltását) és a zsidók teljes kitelepítését követelték.

[6] Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben 1919–1921*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest, Akadémiai, 1979, 29.

Fontos megjegyezni, hogy Bethlen és kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó álláspontja a törvény kapcsán már-már elutasító volt. Mindketten tudták, hogy a törvény káros, ám politikai okokból nyíltan nem léphettek fel ellene. Így is sokatmondó, hogy a törvény megszavazásában egyikük sem vett részt: Bethlen aznap be sem ment a parlamentbe, Klebelsberg pedig, bár a javaslat ismertetésénél jelen volt, azt követően elhagyta a termet, mert, mint később mondta, a törvény szövegével nem értett egyet.[7]

A Horthy-apologetika képviselői úgy állítják be, hogy a numerus clausus-törvény valójában nem volt antiszemita, hiszen mindenkinek lehetővé tette az országos arányszámoknak megfelelő felsőoktatási részvételt, ráadásul a törvényben a zsidó szó elő sem fordult. Ebben a magyarázatban talán Szakály Sándor ment a legtovább, amikor azt állította,

[7] Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon 1920–1945*. Budapest, Napvilág, 2012, 173.

hogy a numerus clausus nem „jogfosztó" törvény, mert nem minden zsidó jogát vette el.[8]

Ezek a vélekedések azonban alaptalanok. Egyrészt már a törvény vitája is egyértelművé tette, hogy csak a zsidósággal szemben kívánták a kvótát alkalmazni, másrészt a törvény végrehajtási utasítása ki is mondta, hogy csak zsidókkal szemben kell a kvótát érvényesíteni.[9] Harmadsorban pedig szómágia arra hivatkozni, hogy az intézkedés nem volt „jogfosztó", csupán „jogkorlátozó" (mivel nem minden zsidót tiltott ki az egyetemről, csak egy részüket[10]), hiszen azok számára, akik nem járhattak egyetemre, az intézkedés egyértelműen jogfosztó volt, nem beszélve arról, hogy az egyetemi „zsidóverések" kikeresztelkedetteket is érintettek. Mindezen nem változtat, hogy a kisebb egyetemeken a törvényt sokáig nem tartották be. Országos átlagban a zsidó hallgatók aránya a korábbi 30-40 százalékról 12 százalékra csökkent – ez is mutatja, hogy bár a törvényt nem tartották be teljes mértékben, így is tömegesen érintette az egyetemi tanulmányokat végezni kívánó zsidó vallású hallgatókat.

A jogfosztó rendelkezés mellett fontos megemlíteni azt az egyetemi értelmiségi szubkultúrát is, amelynek a törvény

[8] Szakály Sándor: *Múltunkról és jelenünkről. Válogatott interjúk és beszélgetések 2002–2017.* Budapest, Magyar Napló, 2017, 127–136.

[9] Szakály Sándor és Bencsik Gábor ezzel kapcsolatos megnyilatkozásaik során ezt a tényt rendre elhallgatják. Lásd Szakály: *Múltunkról és jelenünkről,* illetve Bencsik: *Horthy Miklós.* 110–111.

[10] Ezzel a logikával 1942 után a náci koncentrációs táborok egyike sem volna megsemmisítő tábornak nevezhető, mert a megsemmisítés nem mindenkire, csupán a munkaképtelenekre vonatkozott.

megágyazott. Az ország egyetemein ugyanis éppen a törvényre hivatkozva rendszeressé váltak az antiszemita indíttatású incidensek, verekedések. Két-három évente ezek miatt rendkívüli tanulmányi szüneteket is el kellett rendelni. Horthynak ezen atrocitások kapcsán soha egy szava sem volt.

A numerus clausus-törvény valójában egyáltalán nem oldotta meg az értelmiségi túlkínálatot, ezzel szemben az egyetemeket súlyos helyzetbe hozta, a hallgatók közötti viszonyt pedig generációkon át megmérgezte. Az értelmiségi túlkínálatra a törvény egyébként is csak elvileg és csak hosszú távon hathatott volna – a gyakorlatban feltehetően így sem, mert azok, akiket kiszorított az egyetemről, feltehetően nem azt választották, hogy az értelmiségi munkakör helyett fizikai munkásként helyezkednek el, hanem azt, hogy másutt folytatják tanulmányaikat (mindez egyébként kísértetiesen rímel az 1949 után folytatott osztályalapú numerus clausus-szemléletre, amely szintén nem volt képes elérni az elit teljes leváltását). Kivételt legfeljebb azok jelenthettek volna, akik eleve szerény anyagi lehetőségekkel indultak, és akiknek ezért a fizikai munkakör alternatíváját jelenthetett – a zsidó érettségizettek zömére azonban ez nem volt igaz. A törvény egyik következménye éppenséggel az „agyelszívás" felgyorsulása volt: a tehetséges hallgatók inkább Prágába, Brünnbe vagy valamilyen német egyetemre jelentkeztek.

A törvény másik oldala, azaz a hallgatói helyek „keresztényekkel" történő feltöltése szintén teljes kudarcnak bizonyult. Az 1920-as évek második felétől kezdve az egyetemek

már a rendelkezésre álló keretszámokat sem tudták betölteni. A keresztény érettségizettek száma csak minimális mértékben nőtt, miközben az egyetemekre a zsidók kizárása miatt 20-25 százalékkal több hallgatót kellett volna felvenni. Ez még úgy sem volt lehetséges, hogy „keresztény" jelentkezők esetében az elégségesen érettségizetteket is felvették, sőt, a bukottak egy része is felvételt nyerhetett, ha pótérettségizett. Mindez az egyetemeken a keretszámok többszöri csökkentését eredményezte, és a „keresztény" felvettek közel fele még így is elégséges érettségivel került be és kényszerült tanulmányi versenyre az általában jelesen érettségizett zsidó társaival. Nem nehéz elképzelni, hogy ez a helyzet milyen csoportdinamikai feszültségeket okozott.[11]

Horthy esetében meg kell említeni, hogy volt egy terület, ahol számára még a numerus clausus is túl enyhének számított. A Vitézi Rend „faji" alapú szelekciójáról már esett szó, a rendet irányító szerv, a Vitézi Szék tagjaival kapcsolatban pedig a kormányzó egyenesen kifejtette, hogy abban a „legbátrabb és legjobban dekorált zsidó sem" lehet tag.[12] Mindez azért is lényeges, mert bizonyíték arra, hogy Horthyban zsigeri fenntartások voltak a zsidókkal szemben (amelyeknek azonban nem minden esetben engedett teret). A faji alapú diszkrimináció gondolata tehát elvi síkon nem állt tőle távol, és ennek a későbbiekben fatális következményei lettek.

[11] Részletekre lásd Kovács M.: *Törvénytől sújtva*, 150–172.
[12] Lásd Turbucz: *Horthy Miklós*, 100.

Horthy Miklós és a szélsőjobb viszonya az 1930-as évektől kezdve

Horthy számára a nemzetiszocializmus, illetve annak magyar variánsai kezdettől fogva gyanús politikai áramlatoknak számítottak. 1923-as, korábban idézett kijelentése, miszerint „fájó szívvel" lövetne a szélsőjobb tüntetőkre, az 1930-as évekre módosult – talán ez és az antiszemitizmus volt az egyetlen terület, ahol a kormányzó valamilyen fejlődésen ment át. A magyar belpolitikában 1938-ra ugyanis már egyértelműen a nyilasmozgalom jelentette a legnagyobb politikai kihívást, míg szélsőbalról a rendszert semmiféle mozgalom nem veszélyeztette. Ez Horthy számára is nyilvánvaló volt. Szálasiról először 1936-ban szerzett tudomást, amikor katonai irodája vezetőjén keresztül egy memorandumot kapott tőle. A szöveg nyakatekert stílusa miatt nem tett rá jó benyomást. A nyilasokkal kapcsolatos viszonya akkor romlott meg végleg, amikor 1937. november 28-án Debrecenben néhány nyilasvezető királlyá kiáltotta ki a kormányzót, és szórólapokat osztogattak, amelyen „I. Miklós királyt" éltették.

A nyilasok az olaszországi helyzetet igyekeztek lemásolni, ahol az olasz királyi család formálisan a helyén maradt Mussolini árnyékában. Az ötlettel azonban éppen az ellenkezőjét érték el: Horthy mélységesen felháborodott (környezete először attól tartott, hogy infarktust kap), amikor

értesült a hírről. Szálasi naplójában is dokumentálta, hogy a kormányzó ettől kezdve teljesen elzárkózott a nyilasoktól.[13]

Horthy személyében is sértve érezte magát, amikor nem sokkal később arról kellett értesülnie, hogy egyes nyilasok a fiát rágalmazzák, és gyilkossági terveket szőnek ellene. Utóbbi ötletek ugyan teljesen függetlenek voltak a nyilas pártvezetéstől, de Horthy ezt nem hitte el. A nyilasokkal kapcsolatos véleménye ettől kezdve a lehető legrosszabb volt. Hitlernek 1939 novemberében írt levelében „értéktelen alakoknak" nevezte vezetőiket. Értékskáláján a nyilasok voltaképpen a bolsevistákkal kerültek egy szintre, és egy Telekinek írt levélben még a zsidókat is értékesebbnek nevezte a nyilasoknál.[14] Titkos iratai között igen sok jelentés található, amely lesújtó véleménnyel van a nyilasokról. Ugyanakkor az is jól kiolvasható belőlük, hogy 1938-tól Horthyt igencsak foglalkoztatta a szélsőjobb problémája. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy Horthy csakis értékkonzervatív alapon állt szemben a nyilasokkal. Minden jel arra mutat, hogy elutasításának erős emocionális okai is voltak.

Nehéz feladat a kormányzó kusza értékrendjének rekonstruálása. Horthy alapvetően 19. századi jelenség volt, de a modernitás bizonyos ötleteiért maga is lelkesedni tudott. Szimpatizált például az eugenika gondolatával, és habozás nélkül szorgalmazott olyan jogszabályokat, amelyek

[13] *Szálasi Ferenc naplói, 1942–1946.* Közreadja Karsai László. Budapest, Magvető, 2016, 40–41.
[14] Lásd *HMTI*, 262.

a kényszersterilizálást is lehetővé tették volna a fajnemesítés érdekében.[15] Imponált neki a tervgazdaság és az államszocialista modell, miközben a magántulajdon szentségét sem tartotta elhagyhatónak. Az intranzigens antikommunista Horthy a szűkebb környezetében még a Szovjetunióról is talált elismerő szavakat. Az 1931. április 24-ei Koronatanácson maga is tervgazdasági tanács felállítását javasolta, és saját kezűleg vetette papírra, hogy „Moszkvában 16 személy megvalósítja a legmerészebb kísérletet, mely valaha az emberiség történetében előfordult: előre meghatározzák 15 éves időtartamra 146 millió ember számára a földterület 1/6-od részére a közgazdasági fejlődés alapját".[16] A modern ötletektől máskor sem zárkózott el: a Bethlen-korszak egyetlen reformintézkedésével szemben sem jelentett be aggályt – Thomas Sakmyster maliciózus megjegyzése szerint azért is, mert „sok esetben egyszerűen nem értette, hogy miről folyik a vita". Egyáltalán nem konzervatív attitűdre vallott, amikor lehetővé tette, hogy a budapesti egyetemek felvegyenek női hallgatókat (ettől 1920 után a fővárosi intézmények először elzárkóztak).[17] Kormányzói hatalomra jutása után többször is fontolóra vette, hogy megszünteti a parlamentáris rendszert, amelyről bizalmasai körében rendkívül megvetően nyilatkozott.[18] Minden bizonnyal Bethlen István folyamatos

[15] Lásd *HMTI*, 24. sz. dokumentum, 137.
[16] MOL K 27 Minisztertanács 1931. április 24, idézi *HMTI*, 127.
[17] Sakmyster: *Admirális...*, 141.
[18] Uo., 77., 85.

ráhatásának, illetve 1933 után a Hitler által sugallt, inkább elriasztó példáknak volt köszönhető, hogy a parlamentarizmus Horthy előtt valamelyest felértékelődött.

A fentiek miatt tehát téves az a beállítás, amely Horthyt kizárólag egy enyhe antiszemita beütéssel rendelkező, 19. századi, ódivatú politikusként kívánja láttatni. A kormányzó fejében kavargó gondolatokból sokkal inkább az szűrhető le, hogy világképének jelentős része jobboldali vulgáris előítéletekből tevődött össze. Ez pedig olyan hátrányt jelentett számára államfői pályáján, ami legtöbb döntését sikertelenné tette.

Horthy Miklós reakciója a zsidóellenes követelésekre 1938 után

Horthy a numerus clausus-törvényt követően több mint másfél évtizedig nem konfrontálódott komolyabb zsidóellenes követelésekkel. Azt azonban ő is tudta, hogy az ezekkel kapcsolatos igény lappangó módon jelen van a magyar politikában és közéletben. Bethlen István miniszterelnök liberális politikai ellenfeleit gyakran figyelmeztette arra, hogy esetleges bukása esetén valószínűleg egy olyan radikális jobboldali kormány követné őt, amely zsidótörvényektől sem riadna vissza. A parlamentben 1937-től folyamatosan bukkantak fel olyan törvényjavaslatok és interpellációk, amelyek a zsidókérdés törvényi rendezését követelték. Az ilyen jellegű ötletek 1939-től szinte mindennaposá váltak, és tör-

vényjavaslatok formájában tárgyiasultak, amelyek előkészítették és megelőlegezték az 1944-es év eseményeit.

Horthy magatartása ezekben az ügyekben sem volt teljesen konzekvens. Egyfelől egyre növekvő ellenérzéssel viseltetett a zsidótörvényekkel szemben, mert abban a jogbiztonság megsemmisülését látta. Másfelől azonban maga is antiszemita volt, ezért az intézkedések következményeivel alapvetően egyetértett. Mindezt azért is fontos hangsúlyozni, mert voltak esetek, amikor nagyon határozottan és példamutatóan tudott viselkedni. Amikor 1939 márciusában egy operaházi díszelőadást egy nyilas aktivista megzavart, Horthy kirohant a páholyából, és személyesen pofozta fel az Opera mellékhelyiségébe betuszkolt tüntetőt.[19] Tekintettel arra, hogy a tüntető nem Horthy személyét, hanem a jogállamot sértette (az aktivista a börtönben lévő Szálasi éltette, ami „bűnöző feldicsérésének" számított), a kormányzó tette a jogállamiság melletti személyes kiállásként is értékelhető. Ugyanezt a kiállást viszont a zsidótörvények kapcsán Horthynál nem lehetett tapasztalni.

Az első zsidótörvény kapcsán még az volt a véleménye, hogy „nem rossz kicsit ráijeszteni a zsidókra, mivel másképp nagyon elbizakodottá válnak".[20] Nem sokkal később véleménye megváltozott, és ez a változás tartós is maradt, még ha nem járt is közvetlen következményekkel. Otto von Erdmannsdorff budapesti német követtel 1939. február 22-én

[19] Sakmyster: *Admirális...*, 216–217.
[20] Uo., 197.

– hat nappal Imrédy Béla miniszterelnök menesztése után – közölte, hogy „nem hajlandó" radikális intézkedésekre.[21] Sir Geoffrey Knox brit követnek egy hónappal korábban kifejtette, hogy egyes zsidóktól „szívesen megszabadulna, de mások épp oly jó magyarok, mint ő maga",[22] majd azt is hozzátette, hogy a második zsidótörvényt túl embertelennek és kegyetlennek tartja. Ezt eleinte más fórumokon is elutasította.[23] Sokatmondó bizonyíték Horthy nézeteire az a korábban már idézett levél, amelyet 1940. október 14-én, az új zsidótörvényt éppen előkészítő Teleki Pálnak írt:

> *„Ami a zsidókérdést illeti, én egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal sohasem érintkeztem. Tűrhetetlennek tartottam, hogy itt Magyarországon minden gyár, bank vagy üzlet, színház, újság, kereskedelem stb. zsidókezekben legyen, és hogy a magyar tükörképe – kivált külföldön – a zsidó. Azonban, minthogy a kormányzat egyik legfontosabb feladatának az életstandard emelését tartom, tehát gazdagodnunk kell, lehetetlen a zsidókat, kiknek*

[21] *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Budapest, Kossuth, 1968, 365. (A továbbiakban: *Wilhelmstrasse*)

[22] Knox jelentését idézi Nathaniel Katzburg: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943.* Budapest, Bábel, 2002, 115.

[23] *A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója.* Összeállította és a bevezetőt írta Lőrincz Zsuzsa. Budapest, Kossuth, 1978, 83.

> *minden a kezükben volt, egy-két év leforgása alatt kikapcsolni, és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert tönkre megyünk. Ehhez leginkább egy emberöltő kell. Én hirdettem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan megaláztatásokat, mikor még szükségem van rájuk. Azonkívül messze veszélyesebbnek és értéktelenebbnek tartom hazámra nézve p*[éldának] *o*[káért] *a nyilasokat, mint a zsidót. Az utóbbi érdekből ide van kötve, és adoptív hazájához hűségesebb, mint a nyilas, kik – mint a Vasgárda – országunkat megzavart elméjükkel német kézre akarják játszani."*[24]

Ez a levél több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert Horthy pontosan tudta, hogy Teleki gondolkodását a sajátjánál sokkal jobban befolyásolja az antiszemitizmus, és célja éppen az volt, hogy mérsékelje a zsidótörvények terén tapasztalható aktivitását. Ezért is engedett meg olyan csúsztatásokat magának, amelyek szerint „soha nem érintkezett" zsidókkal. Figyelemre méltó az is, hogy a levélben Horthy valójában a jogrend védőjeként szólalt fel. Ez abból is nyilvánvaló, ahogyan ellentétbe állította a zsidókat a máskor egyenesen bolsevista jelzőkkel titulált nyilasokkal szemben.

[24] *HMTI*, 261–262.

Egyetlen szempont van, amely megmagyarázhatja, hogy Horthy miért nem próbálkozott a nyílt ellenállással ebben a kérdésben. A magyar belpolitika ebben az időszakban rendkívüli módon jobbra tolódott, az egyre nagyobb tömegeket mozgósító nyilasmozgalom már a rendszer alapjait fenyegette, és Horthy esetleges – filoszemitaként értékelhető – gesztusai vélhetően csak fokozták volna a politikai feszültséget. Ennek tulajdonítani Horthy viselkedését azonban nem több hipotézisnél, hiszen Horthy sehol nem mondta sem ekkor, sem a későbbiekben, hogy a zsidótörvények vétózásától annak belpolitikai kockázatai miatt tekintett el.

Horthy tolerálta a zsidóellenesség bizonyos minimumát, de amikor a zsidótörvények miatt a nagyiparos (és egyébként már 1919-ben kikeresztelkedett) Chorin Ferencnek le kellett mondania felsőházi tagságáról, kormányzói jogával élve azonnal, az első megüresedő helyre kinevezte ugyanoda. Jellemző, hogy a Honvédelmi Minisztérium és Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke nem bízta Horthyra a tisztek mentesítésének jogát, hanem ezzel a mindenkori minisztert ruházta fel – feltehetően azért, mert attól tartott, hogy Horthy túlságosan sokaknak adná meg ezt.[25] Erre utal, hogy 1941 áprilisában Horthy kikötötte,

[25] Erre utal Werth javaslata, amely meg kívánta fosztani tiszti rangjuktól a zsidókat, valamint a HM elnöki 8. osztályának erre adott véleménye: utóbbi „burkolt formában", „minden körülményeskedéstől mentesen" és „a Legfelsőbb Hely döntésének kieszközlése nélkül" kívánta megfosztania zsidókat tiszti rendfokozatuktól. Lásd *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön..." Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon.* I–II. Szerkesztette és a bevezetőt írta Karsai Elek. Budapest, MIOK, 1962, 247–249.

hogy az első világháborúban kitüntetett és/vagy sebesült, illetve rokkant zsidó tisztek rangját továbbra is hagyják meg, és vegyék ki őket a munkaszolgálatra kötelezettek közül.[26] A kiadott rendelet ugyan e kivételezettek életfeltételeit is korlátozta (egyenruhát nem viselhettek, tiszti beosztást nem kaphattak stb.), de Horthynak köszönhetően több ezer[27] zsidó származású tiszt menekült meg a munkaszolgálattól.

[26] *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön..."* I. kötet, XLVII.

[27] 1939-ben a nem hivatásos katonaállományú (azaz tartalékos, de szolgálatot teljesítő) tisztek 15,8 százaléka, a nem hivatásos, nem katonaállományú (azaz tartalékos és nyugalmazott) tisztek 24,4 százaléka, összesen 6316 fő volt zsidó vallású. Nagy létszámuk annak volt köszönhető, hogy a zsidók jelentős része érettségivel rendelkezett, és ez tartalékos tiszti kiképzést tett lehetővé. Az érintettek száma feltehetően mintegy 10 000 fővel növekedett, miután a kikeresztelkedett „fél- és negyedzsidókat" is diszkriminálták (a *„Fegyvertelen..."* c. dokumentumkötet XLVIII. oldalán 16 000 zsidó és zsidó „vonatkozású" tisztről ír). A Horthy által kritériumnak megjelölt minimumot (kardos kitüntetéseik, vitézségi érmeik és sebesüléseik összesített száma legalább elérte a hármat) az érintettek jelentős része teljesíthette. A kivételezettek pontos létszámáról nincs adatunk. *A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914–1918-as világháború emlékére.* (Szerk. Hegedüs Márton, Budapest, Hungária, 1940) különböző oldalain összesen 4971 olyan személyt sorol fel, aki elvileg mentességre lehetett jogosult. Néhányan közülük 1941-re már elhunytak ugyan, de az összesítés csak csekély mértékben tartalmazta a jelentős számú kikeresztelkedett „fél- és negyedzsidó" tisztek adatait, valamint nem tartalmazta azok neveit sem, akik 1919-es vagy nemzethűségi alapon voltak mentességre jogosultak. Feltételezhető, hogy a különféle mentességre jogosultak száma 5 és 8 ezer fő között lehetett. 1944 júliusában Csatay honvédelmi miniszter nyilvántartása szerint 2100 személy rendelkezett teljes mentesítéssel első világháborús, illetve 1918–1919-es érdemeik alapján. Lásd *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez.* I–III. Szerkesztette Karsai Elek és Benoschofsky Ilona. Budapest, MIOK, 1958–1967, III. kötet, 17d. irat, 47. (A továbbiakban: *Vádirat.*)

Horthy külön érdemének tekinthető, hogy 1938–1944 között a zsidóellenes törvényjavaslatok esetében legalább egy esetben mérséklően lépett fel, és ez a fellépése döntőnek bizonyult. Reményi-Schneller Lajos 1942 tavaszán terjesztette elő Horthynak és a Minisztertanács tagjainak új tervezetét, amely a zsidóság teljes anyagi kifosztását és egy Budapesten létesítendő gettó felállítását célozta meg. Horthy tisztában volt azzal, hogy ezt a törvénytervezetet nem szabad a parlament elé vinni, mert a képviselők többsége megszavazná. A kormányzó ezért közölte Reményi-Schnellerrel, hogy nem tűri a Magyarországon érdemeket szerzett személyek joghátrányban részesítését, és elutasítja a „rablás jellegű" kisajátítási javaslatokat. Mint mondta, egyetért a zsidó vagyon hasznosításával, de a tulajdonosoknak ezért méltányos (!) és arányos (!) kártérítést kell kapniuk. „A kihallgatás végén Horthy kijelentette, nem ért egyet azzal, hogy a szegény kis-zsidók munkásalakulatokban Ukrajnába kerüljenek, mert Magyarország ezzel munkaerőt veszít. Az a véleménye, hogy ezeket a zsidó munkásalakulatokat népgazdaságilag fontos célokra Magyarország területén kell felhasználni."[28]

Az angolbarát Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank elnöke részben e javaslat miatt 1942 végén lemondással fenyegetődzött, és csak Horthy külön kérésére maradt mégis a helyén 1943 elejéig, amikor megbízása hivatalosan is lejárt. A kormány ugyanis eleinte helyeselte a javaslatot, és felszólította Baranyait, hogy egyezzen meg Reményi-Schnellerrel. Előbbi egy rövid beszélgetés után meggyőződött arról, hogy ez lehetetlen, és felajánlotta lemondását. Horthyra ez minden érvnél jobban hatott, mert ragaszkodott a Bethlen körébe tartozó Baranyai személyéhez, és nem szívesen látott volna egy Reményi-Schneller vagy Imrédy típusú, szélsőséges vezetőt a Nemzeti Bank élén.

[28] *Wilhelmstrasse*, 680–681. Schellenberg távirata Luther államtitkárnak

A kormányzó hasonlóan nyilatkozott Náray Antal tábornoknak is, akit 1942 januárjában a Magyar Rádió és az MTI elnökének neveztek ki. Náray visszaemlékezése szerint Horthy a zsidókérdés kapcsán azt mondta, hogy „azok között is vannak becsületes emberek, és helytelen dolog lenne a kérdést általánosan kezelni. Egyéni elbírálást látna a legszívesebben. Voltak és vannak közöttük olyanok, a zsidók közt pl. Goldberger vagy Weiss Manfréd – mondotta Kormányzó Úr – akik egymagukban többet használtak gazdaságilag Magyarországnak, mint az egész szélsőjobboldalba tömörült emberek együttvéve."[29]

Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a zsidótörvények kapcsán Magyarországot igen sokáig semmilyen német nyomás sem érte. Az első olyan irat, amelyben ez tetten érhető, 1942 őszén keletkezett – jóval az első három zsidótörvény bevezetése után. A Horthy-apológia hirdetői ennek ellenére már az 1938–1939 közötti törvények kapcsán rendszeresen „német nyomást" emlegetnek, amit azonban sem korabeli

[29] *Náray Antal visszaemlékezése 1945*. Sajtó alá rendezte Szakály Sándor. Budapest, Zrínyi, 1988, 66.

dokumentumokkal, sem mérvadó visszaemlékezésekkel nem tudnak igazolni.[30]

Összefoglalva megállapítható, hogy Horthy pontosan tisztában volt azzal, hogy a zsidótörvények igazságtalanok. Törvény adta vétójogával (amelyet az 1937. évi XVII. törvénycikk kétszer hat hónapi halasztó erőre emelt fel) azonban egyszer sem élt. Hangsúlyozni kell, hogy ez a vétójog módot adott arra is, hogy ne az egész törvényt, csupán annak bizonyos részeit küldje vissza az Országgyűlésnek. Ezek a törvények százezrek számára tragédiák sorozatait okozták már 1944 előtt is. Azok az enyhítő intézkedések, amelyeket Horthy fel mert vállalni, teljesen elégtelenek voltak a következmények mérséklésére.

[30] Példa erre Bencsik: *Horthy Miklós*, 206. Ám még Bencsik is felveti a kérdésben Horthy felelősségét, és arra utal, hogy „még egy ideig" ellen lehetett volna állni ezeknek a követeléseknek.

A KORMÁNYZÓ DÖNTÉSEI A NÉMET MEGSZÁLLÁS ALATT

A MENTESÍTÉSEK KÉRDÉSE

Horthy zsidótörvényekkel kapcsolatos magatartása legjobb esetben is aggályosnak mondható. Kormányzói státusa ugyanis elvileg lehetővé tette volna számára azt, hogy a zsidótörvények kapcsán érvényesíthesse általános kegyelmi jogkörét, amiről az 1920. évi XVII. törvénycikk 3. §-a rendelkezett – és ami épp kezdeményezésére került bele a kormányzói jogkörbe, mivel akkor még a szélsőjobboldali különítményesek kegyelmi ügyei voltak napirenden. Horthy azonban egészen 1944 nyaráig meg sem próbálkozott ilyesmivel. Mindez jó példa arra, hogy a kormányzó még arra sem volt igazán képes, hogy a számára rendelkezésre álló jogi keretet tartalommal töltse meg. Feltehetően azért történt így, mert az egész ügy nem is érdekelte igazán. Nagyon furcsa,

hogy még Chorin Ferenc megmentéséért sem tett semmit, holott tudnia kellett, hogy az iparmágnást a Gestapo elhurcolta. Ráadásul Chorin nem csak személye, hanem az általa irányított nagyipar miatt is megért volna legalább egy próbálkozást Horthy részéről.[1]

A kegyelmi jog elvileg büntetőeljárásban elítéltek kegyelmezésére vonatkozott, de adott esetben a zsidótörvények kapcsán is értelmezhető lett volna. Erre indirekt módon maga az 1939. évi IV. törvény is utalt. Ennek 1. § 3. pontja utolsó bekezdése ugyanis a következőképp szólt: „Utasíttatik a minisztérium, hogy – amennyiben annak szüksége felmerül, hogy egyes személyek a jelen törvény hatálya alól megfelelő intézmény felállítása útján, a nemzet különleges érdekéből kivételesen mentesíttessenek – ily intézmény létesítésére az országgyűlésnek megfelelő előterjesztést tegyen."

Ez az előterjesztés azonban nem született meg, holott a „szükség" a miniszterelnöknek küldött beadványok ezreiben is testet öltött. Így a mentesítés kérdésében tulajdonképpen maga a kormány is mulasztásos törvénysértésben volt. Az, hogy Teleki nem terjesztett elő ilyesmit, nem csoda, hiszen ő betegesen antiszemita volt. Érthetetlen azonban, hogy a szuverenitására máskor annyira érzékeny Horthy sem kegyelmi jogkörét nem kívánta érvényesíteni, sem

[1] Chorint már 1944 márciusában letartóztatták, és Ausztriába hurcolták. 1944 áprilisában azonban visszahozták Budapestre, ahol május 17-én aláíratták vele, hogy tulajdonosi jogait 25 évre átruházza az SS-re. Cserébe családjával Portugáliába távozhatott. Ezzel Magyarország legnagyobb ipari komplexuma német kézre került. Az ügy kormányválságot is okozott, Imrédy Béla emiatt mondott le miniszteri pozíciójáról.

pedig arra nem hívta fel a kormány figyelmét, hogy ebben a konkrét ügyben intézkednie kell. Mindez nyilvánvalóan nem azért nem történt meg, mert Horthy nem értett egyet a zsidótörvények enyhítésével (hozzáállását az előzőekben és későbbiekben említett példák jól igazolják), hanem azért, mert nem fogta fel az ügy igazi jelentőségét, és nem volt érzéke a jogi részletekhez. Semmi rendkívüli nem lett volna abban, ha jelzi a kormánynak, hogy szükségesnek tartja a mentesítés intézményének létesítését, és azt is megtehette volna, hogy általános kegyelmi jogkörére hivatkozva maga is mentesít másokat. Annál is inkább, mert például a nürnbergi törvények végrehajtási utasítása Hitler számára is módot adott arra, hogy a kérelmezőt német vérűnek nyilváníthassa.[2] Ezt Németországban kb. 10 000 személy kérelmezte. 1941-ig két esetben történt meg teljesen zsidónak minősülő személy árjásítása, 3000 esetben a kérelmezőt zsidó származásúból zsidó vonatkozásúba („félvér") minősítették át, 260 személyt pedig „félvér" státusból „német vérű" kategóriába helyeztek.[3] Ezen felül Joseph Goebbels

[2] Lásd az 1935. évi törvényt a Német Birodalom állampolgársági jogáról *(Reichsbürgergesetz)*, illetve az első végrehajtási utasítás 7. §-át, amely szerint „A Vezér és Birodalmi kancellár a végrehajtási utasítások kapcsán mentességet adhat".

[3] Beate Meyer: Zwischen Regel und Ausnahme – „Jüdische Mischlinge" unter Sonderrecht. In: Magnus Brechtken – Hans-Christian Jasch – Christoph Kreutzmüller – Niels Weise (szerk.): *Die Nürnberger Gesetze – 80 Jahre danach: Vorgeschichte, Entstehung, Auswirkungen*. Göttingen, Wallstein, 2017, 205–222.; Beate Meyer: *„Jüdische Mischlinge". Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933–1945*. Hamburg, Dölling und Galitz, 1999; Uwe Dietrich Adam: *Judenpolitik im Dritten Reich*. Düsseldorf, Droste, 2003, 203.

propagandaminiszter saját hatáskörben több mint 275 zsidó vonatkozású művész számára tette lehetővé szakmája folytatását anélkül, hogy állampolgári (pontosabban faji) státusukon változtatott volna.

Az 1939. évi IV. törvénycikk összesen kilenc kategóriát[4] sorolt fel, akikre a zsidótörvény nem volt alkalmazható, ivadékaikra azonban igen – feltehetően közülük is sokan kértek 1944 augusztusában kormányzói mentesítést. Az említett kilenc kategóriában azonban nem a kormányzó döntött a mentesítésekről. A törvényt kísérő végrehajtási rendeletek ezt a jogot a Vitézi Székre, a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterére, a Miniszterelnökségre vagy Kárpátalja kormánybiztosára ruházták át. 1944. április 26-án az 1530/1944. miniszterelnöki rendelet az összes ilyen mentesítés felülvizsgálatát rendelte el. Ez úgy történt, hogy az érintetteket kötelezték: 1944. május 15-éig nyújtsák be korábbi mentesítési irataik eredeti példányát a Belügyminisztériumnak, amely nemcsak az eredeti mentesítést bírálhatta felül, hanem a kérelmező mentesítés óta folytatott tevékenységét is vizsgálhatta. A rendelet egyúttal lehetővé tette azt is, hogy 30 napon belül olyan személyek is beadhassanak mentesítési kérelmet, akik ezt korábban nem tették. A felülvizsgálatra a Belügyminisztériumon belül egy kilencfős bizottságot hoztak létre. Két tagot a Vitézi Szék delegált, a többieket az erdélyi, felvidéki és délvidéki ügyekben járatos kormányhű személyekből jelölték ki. A bizottság elnöki tisztét Endre László belügyi államtitkár látta el.

[4] Háborús sebesültek és bizonyos kitüntetésekkel rendelkezők; hősi halált haltak özvegye vagy gyermeke; 1918–1919 közötti nemzeti mozgalmak résztvevője; titkos tanácsosok vagy egyetemi tanárok; keresztény lelkipásztorok; olimpiai bajnokok.

Már ebből lehetett sejteni, hogy az érintettek nem sok jóra számíthatnak. Horthy személyét teljes mértékben kihagyták a folyamatból. A Vitézi Szék intézményként eleve ellenérdekelt volt a mentesítésekben, annál is inkább, mert már korábban is részt vett az „őrségváltás" címen emlegetett vagyontalanítási folyamatban, zsidóktól elvett jogosítványokat osztott ki nem zsidók részére, illetve zsidó földbirtokok átvételében működött közre.[5] A rendelet alapján alig néhányan kaphattak mentesítést, annál is inkább, mert az a döntésre határidőt nem is tartalmazott, és mire a kérvényezők irataikat beadták, már jó eséllyel gettósításra is kerültek (Kárpátalján a gettók felállítása már 1944. április 16-ától megkezdődött). Endre államtitkár a kérelmező ügyfeleket eleve be sem engedte a Belügyminisztérium épületébe, íróasztalára pedig jól láthatóan – elrettentő célzattal – egy bekötött könyvet helyezett, amelyen a „Zsidók érdekében eljárók névjegyzéke" cím szerepelt. Az első két bizottsági ülésen Endre az összes kérelem elutasítását javasolta. A harmadik ülésen Jaross Andor belügyminiszter átvette Endrétől a bizottság vezetését, és 15 ülésben mintegy 2000 ügyet tárgyalt, amelyekből 580 folyamodót mentesített. Mivel ezt utólag sokallta (és támadások is érték miatta), ezt követően már egyetlen mentesítés aláírására sem volt hajlandó.

[5] Részletekre lásd Ungváry: *A Horthy-rendszer.*

Emellett az általa mentesítettek ügyében az érintett főispánoknak utólagos véleményezést biztosított. A főispánok mintegy 200 mentesítés visszavonását javasolták (ez ellen fellebbezési lehetőség nem volt, és a visszavonás kapcsán különösebb indoklásra sem volt szükség), és csak az ügyben hivatalnokként eljáró Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos lelkiismeretességének és öntevékenységének volt köszönhető, hogy a mentesítést kérelmezők jelentős része végül megkaphatta az okiratot.[6]

Horthy csak 1944 júniusában jutott el odáig, hogy Sztójaytól azt kérje: „a részemre általános kegyelmi jogkörömnek megfelelő módon, kegyelmi úton a zsidókra vonatkozó rendelkezések alóli mentesítés jogának a magyar királyi belügyminiszter ellenjegyzése mellett való gyakorlása iránt a szükséges intézkedések sürgősen megtörténjenek."[7] Ehhez képest az ezzel kapcsolatos kormányrendelet csak 1944. augusztus 21-én jelent meg, tehát majd két hónappal később.[8] Maga a Minisztertanács is csak 1944. július 12-én tárgyalta először a kormányzói mentesítések kérdését, de határozat ekkor még nem született. Jaross csupán annyit mondott, hogy neki mentesítésekre „semmiféle lehetősége nincs" – ami durva hazugság volt, hiszen éppen ő bírálta

[6] Lásd Hollósi Gábor: *Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre.* Budapest, Magyar Napló–Veritas, 2016.

[7] Lásd *HMTI*, 85. sz. dokumentum, 452.

[8] Az 1944. évi 3040. sz. miniszterelnöki rendelet (a szakirodalomban sokszor tévesen 2040. számon említve). A rendeletet 1944. augusztus 17-én tárgyalta a Minisztertanács.

felül az addigi mentesítéseket, ráadásul a felülvizsgálatot elrendelő rendelet lehetővé tette azt is, hogy olyan személy is adjon be kérelmet, aki korábban még nem kérelmezte a mentesítést. Kunder Antal kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter ugyanitt felvetette, hogy a kormányzó által mentesítetteket ne vigyék ki az országból – ez sokatmondó, hiszen burkolt elismerése volt annak, hogy az addigi mentesítések sem óvtak meg mindenkit a deportálástól. Imrédy Béla megjegyezte, hogy csak ahhoz járulna hozzá, ha a kormányzó egy alkalommal kapna jogot a mentesítésekre, és az ekkor mentesített személyek listáját közzé kell tenni a *Budapesti Közlöny*ben is.[9]

Horthy sokáig semmit nem tett, ami azért is érthetetlen, mert az említett Jaross-bizottság számos rendkívül magasan kitüntetett zsidó frontharcostól is megtagadta a mentesítést. Csupán Mester Miklós államtitkár önálló működésének volt köszönhető, hogy 1944 nyarán a Tárnok utca 5. szám alatt létrejött egy mentesítési iroda, amely minden jogszabályi háttér nélkül előzetes mentesítési igazolásokat adott ki a kérelmezőknek – mindenkinek, aki oda fordult. A kormányzó csak az 1944. június 26-ai Koronatanácson tért vissza általános kegyelmi jogkörére, de akkor is csak annyit mondott, hogy azok, akiket „részemről kegyelmi úton kívánok mentesíteni", ne kerüljenek deportálásra, illetve gettósításra.[10]

[9] Lásd *Vádirat*, III. kötet 71. számú dokumentum, 146–147.

[10] Lásd *Vádirat*, III. kötet, 1. számú dokumentum, 30., valamint 17d. számú dokumentum, 62. Utóbbi dokumentum szerint a HM addigra kb. 2100 esetben adott ki mentességi igazolásokat.

A mentesítés folyamata azonban ettől függetlenül 1944 június végétől informálisan megkezdődött az előbb említett mentesítési iroda révén. Ennek háttere az volt, hogy a Belügyminisztérium, amely elvileg az 1939. évi IV. törvényben lefektetett mentesítések igazolására jogosult lett volna, ezt a tevékenységet elszabotálta: sokszor előfordult, hogy az igazolások kézbesítését addig halasztották, míg az érintettet deportálták, de olyanra is akadt példa, hogy a csendőrök egyszerűen széttépték az igazolást.[11] Ezért a Tárnok utca 5. szám alatt a Kormányzói Kabinetiroda külön hivatalt állított fel, amely elvileg a kormányzói jogkörből adódó mentesítést intézte volna – ám ehelyett eleinte csak a belügyminiszteri mentesítés folyamatát kanalizálta. Mester Miklós és Ambrózy Gyula ötlete volt, hogy – mivel a kormányzói mentesítés jogilag ekkor még nem létezett – egyfajta „előzetes igazolást" adjanak ki arról, hogy az érintett mentesítése folyamatban van, és ezért rá a zsidótörvények rendelkezései nem alkalmazhatók (mindez kísértetiesen emlékeztetett azokra a követségi menlevelekre, amelyek mögött hasonlóképp nem volt jogilag értékelhető tartalom). 1944 augusztusáig ilyen módon több ezer igazolást adtak ki.

Az összegyűlő névsor alapján Horthy 1944 augusztusára összesen 2110 személy mentesítését kezdeményezte saját jogon, amit a Minisztertanács augusztus 17-én jóváhagyott.[12] Ez a dátum többletjelentést nyer, ha figyelembe

[11] Mester Miklós államtitkár több ilyen ügyet is felsorolt az 1944. június 21-ei Minisztertanácson, kiváltva ezzel Endre László és Baky László haragját.
[12] *Minisztertanácsi Jegyzőkönyv*, 1944. augusztus 17., 12. napirendi pont.

vesszük, hogy Horthy augusztus 14-én hozzájárult ahhoz, hogy augusztus 25-étől a deportálások korlátozott mértékben ugyan, de folytatódhassanak. Az ezzel kapcsolatos előterjesztést Jungerth-Arnóthy Mihály külügyminiszter-helyettes adta elő a Minisztertanács 1944. augusztus 10-ei ülésén. Az ügy jellegéből adódóan kizárható, hogy ez Horthy előzetes jóváhagyása nélkül történt volna. Az előterjesztés mintegy 164 ezer megmaradt zsidóval számolt, akik közül 50-60 ezer „galíciai és beszivárgó" zsidót ajánlottak volna fel a németeknek, a többiek Magyarországon maradhattak volna. Cserébe a német félnek nyilatkozatot kellett volna kibocsátania arról, hogy a zsidókérdést ezzel megoldottnak tekinti, és a Sonderkommandót visszarendeli, valamint arról is, hogy a deportált zsidók életben maradnak.[13] Vélhetően ez a Horthy által is célszerűnek ítélt előterjesztés kényszerítette rá a kormányzót arra, hogy a mentesítések ügyében végre tegyen valamit. A későbbiekben még kb. 5900 fő mentesítésére került sor, a nyilas-hatalomátvétel azonban mindezt teljesen érvénytelenítette. Mester Miklós szerint a mentesítési irodába közel 30 000 kérvény érkezett – ez viszont arra utal, hogy az elbírálás mégsem volt teljesen formális és automatikus, hiszen a kérvények többségét a nyilas-hatalomátvételig el sem bírálták.[14]

[13] Részletekre lásd Randolph L. Braham: *A magyar holocaust*. I–II. Budapest, Gondolat, 1988, II. kötet, 170–171.
[14] Mészáros Máté: Mester Miklós zsidómentő tevékenysége. *Magyar Szemle*, új folyam XXVIII/7–8., 140–162. Sajnos a tanulmány a Horthy-legendárium számos, itt is cáfolt elemét realitásként írja le.

Meg kell jegyezni, hogy a minisztertanácsi előterjesztés önmagában abszurd volt, hiszen nyilvánvaló képtelenség lett volna a megmaradt zsidóságból 50-60 ezer „galíciai és beszivárgó" kiválogatása – egyszerűen azért, mert ilyenek Budapesten ekkor már alig voltak. Ezt az előterjesztőknek elvileg pontosan tudniuk kellett. Két eset lehetséges. Az egyik az, hogy Horthy és társai a tényektől mit sem zavartatva még ekkor is hittek a valójában 1920 óta nem létező „galíciai beözönlés" legendáriumában, a másik pedig az, hogy tudatosan felvállalták 50 ezer teljes értékű magyar állampolgár hamis jogcímen történő kiárusítását.

Jogi szempontból a mentesítések kapcsán megemlítendő, hogy az csak a zsidótörvények hatálya alóli mentességet jelenthetett. A deportálásról azonban sem jogszabály, sem rendelet nem született, így elvileg mentességet sem lehetett volna adni alóla.

Érthetetlen, hogy Horthy miért nem foglalkozott energikusabban a mentesítések kérdésével. Ráadásul az 1944. augusztus 22-től hatályos (augusztus 17-én elfogadott) rendelet a német gyakorlattal összehasonlítva sokkal kevesebb lehetőséget tartalmazott. Jellemző módon a mentesítés kérdését nem a „zsidó" definícióját tartalmazó 1939. évi IV. törvényből, hanem az 1939. évi II. (honvédelmi) törvényből vezették le – azaz nem arra hivatkoztak, hogy a mentesítés jogalapja a kormányzói jogkör, hanem arra, hogy a törvény 141. § 2. bekezdése alapján a kormány honvédelmi okból (!) kivételes felhatalmazással rendelkezik. Mindez tehát valójában Horthy kegyelmi jogkörének semmibevétele volt. Emellett a kormányzói mentesítés csupán az érintett személyére vonatkozott, a vagyonára nem, így jóval kevesebbet ért, mint az a mentesítés, amit a Belügyminisztérium adott ki.

A mentesítés nem érintette az 1941. évi XV. törvénycikk (fajvédelmi törvény) rendelkezéseit, és azzal a megszorítással volt érvényes, hogy „általában" nem terjed ki a kedvezményezettek hozzátartozóira. A szűkítő megfogalmazás a miniszterelnök helyett kiadmányozó Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter bűne volt. Minden bizonnyal ő találta ki azt is, hogy a mentesítő rendeletben az a korlátozás is szerepeljen, hogy a mentesítés nem jelenti a vagyonjogi rendelkezések alóli felmentést, mert arról külön rendelkezés szükséges.

Horthy természetesen nem volt jogász, ám az ő felelőssége lett volna, hogy ezt a rendeletet jogi szakértővel is átnézesse. Annak, hogy ez 1944 augusztusában elmaradt, sok gyakorlati következménye már nem volt. Annak azonban, hogy ezt megelőzően éveken át hasonló slendriánságot tanúsított saját kormányzói jogkörének kérdésében, fatális következményei lettek.

Hozzá kell tennünk: a kormányzó kegyelmi jogkörét más alkalmakkor gyakorolta. Példa erre Hámori Károly továbbszolgáló zászlós ügye. Hámori 1941. január–február között minden jogalap nélkül agyonveretett öt zsidót, akiket a határvadászok előzőleg a magyar–szovjet határon mint a Szovjetunió felé tartó illegális határátlépőket feltartóztattak.[15] Bár a korabeli bizalmas utasítások sze-

[15] A részletekre lásd Ungváry: *Magyar megszálló csapatok*, 142–143.

rint a zsidók távozását az országból nem kellett megakadályozni, Hámori arra adott parancsot, hogy a védekezést nem tanúsító embereket (köztük egy fiatalkorú nőt) puskatussal üssék agyon. 1942. július 17-én Horthy a tetteseket kormányzói kegyelemben részesítette. Hámoritól még csak tiszti rendfokozatát sem vették el.

Mit tudott Horthy Miklós a zsidók sorsáról?

Kulcsfontosságú kérdés, hogy mit tudhatott Horthy arról a sorsról, amit a német vezetés a magyar zsidóknak szánt. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy Horthy a német megszállás előtt nem kapott olyan információkat, amelyekből nyilvánvalóvá lett volna számára a németek célja, azaz a zsidóság megsemmisítése.[16] Ennek azonban az alább részletezett dokumentumok ellentmondanak.

Elöljáróban le kell szögezni: Horthy informáltságára csak következtetni lehet, mivel nincs olyan dokumentum, amelyben a kormányzó szó szerint elismerné, hogy tudomása lett volna arról, hogy a németek felsőbb parancsra, koncentrációs táborokban, ipari módszerekkel és mérges gázzal semmisítenek meg embereket. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ilyen dokumentum Hitler kapcsán sem létezik: az ő esetében is csak következtethetünk arra,

[16] Lásd Sakmyster: *Admirális...*, 276.

hogy tudott a holokausztról, illetve hogy ő maga rendelte el emberek megsemmisítését. Komolyan vehető történész azonban nem vonja kétségbe, hogy Hitler tudott a holokausztról. Ezzel szemben Horthy kapcsán – akinek a felelőssége természetesen nem hasonlítható Hitleréhez – még ma is sokan úgy gondolják, hogy csak 1944 nyarán jött rá arra, hogy az időseknek és gyerekeknek a munkaképesekkel együtt történő deportálása nem azt a célt szolgálja, hogy a családok együtt legyenek.

Horthy emlékiratainak első verziójában[17] azt állítja, hogy csak 1944 augusztusában (!) értesült az „Auschwitz-jegyzőkönyvekről". A későbbi kiadásokban ezt az időpontot 1944. július elejére teszi.[18] Emlékezete nem véletlenül pontatlan. Az auschwitzi jegyzőkönyvet Horthy 1944 májusától kezdve több úton és több verzióban is megkapta.[19] Csakhogy korántsem ez az egyetlen forrás, amelyből Horthy megtudhatta, mi történik a deportáltakkal. Bizonyítható, hogy 1944 áprilistól kezdve több olyan beadvány is eljutott hozzá, amelyek beszámoltak a deportálások szörnyűségeiről. A Kabinetiroda 1944. május 25-én iktatott egy ezzel kapcsolatos hosszabb feljegyzést.[20]

[17] Horthy: *Emlékirataim*, 259.
[18] Horthy Miklós: *Emlékirataim*, Budapest, Európa, 1990, 291; Gróf Edelsheim-Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség*. Budapest, Európa, 2001, 247–251.
[19] Lásd *http://www.or-zse.hu/phd/haraszti_habil_tezis.pdf*. Legkésőbb június 19-én vagy 20-án, amikor Török Sándor a kormányzó menyének adott át egy példányt, amit Horthy Miklósné is olvasott, és sírva adta tovább férjének. Lásd Sakmyster: *Admirális...*, 322.
[20] Lásd *HMTI*, 84. sz. dokumentum, 445–449.

Horthy egyébként maga is meglehetősen inkonzekvensen nyilatkozott arról, hogy mit is tudott valójában. Emlékirataiban – mint láttuk – egyrészt meghamisította, hogy mit tudott az auschwitzi jegyzőkönyvről, másrészt nyíltan bevallotta, hogy már 1944 februárjában tisztában volt azzal, hogy mit is akadályozott meg addig. Egy zsidóellenes intézkedéscsomagot is tartalmazó beadvány kapcsán ugyanis a következőket írta: „Az úgynevezett német kurzus[21] legkevésbé sem vált vonzóvá amiatt, hogy a zsidókérdés hírhedt »végleges megoldását« is magában foglalta, vagyis más szóval hozzájárulásunkat követelte 800 000 zsidó kiirtásához. Én magam szóval és írásban is igyekeztem Hitlert meggyőzni, és elébe tártam, hogy az erőszakos »megoldás« nemcsak a rendet és jogbiztonságot ássa alá, nemcsak az erkölccsel és az emberiességgel összeegyezhetetlen, hanem a termelésben is zavart idézne elő."[22] A szöveg egyértelművé teszi, hogy Horthy „végleges megoldáson" már 1944 februárjában is a fizikai megsemmisítést értette – anélkül, hogy az auschwitzi jegyzőkönyvet olvasta volna.

Horthy informáltsága kapcsán fontos megjegyezni, hogy a kormányzó idős kora ellenére aktívan érdeklődött a politika iránt. Adott esetben részletkérdésekről is meglepően jól tájékozott volt – ismerte például a Don-kanyarban odaveszett munkaszolgálatosok számának nagy-

[21] Horthy ezen a kormánypárt jobbszárnyának 1944. februári memorandumát értette.

[22] Horthy: *Emlékirataim*, 276.

ságrendjét.[23] Amikor 1941 nyarán a kor eufemisztikus megfogalmazása szerint egy „idegenrendészeti akció"[24] keretében zsidókat deportáltak Kamenyec-Podolszkij környékére, a kormányzó számos megbízható forrásból értesült az akcióról,[25] így feltehetően már ekkor felsejlett számára az a sors, amit a nácik a zsidóságnak szántak. De Horthynak nem csupán az 1941-ben deportált magyar zsidókról kellett jelentéseket kapnia: 1941 végétől 1942 őszéig a magyar megszálló csapatok Nyugat-Ukrajnában maguk is részt vettek tömeggyilkosságok biztosításában, a magyar határőrizet pedig folyamatosan fogott el és hallgatott ki lengyel menekülteket. Ezekből a forrásokból szinte ömlött az információ a magyar hivatalos szervek felé, és több mint életszerűtlen, hogy ebből Horthy

[23] Lásd Horthy és Hitler klessheimi első tárgyalását: *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal.* I–II. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Ránki György. Budapest, Magvető, 1983, II. kötet, 84.

[24] Sajnálatos módon a magyar közbeszédben Szakály Sándor újra ezt a kifejezést kívánta bevezetni az események leírására. Mindez azért problematikus, mert az akció célja valójában minél több zsidónak minősített személy deportálása volt, tekintet nélkül a törvény adta jogokra és a hatósági kötelezettségekre (a részletekre lásd a következő két lábjegyzetben szereplő tanulmányokat). Szakály logikája alapján az 1944-es auschwitzi, illetve az 1945-ös szovjet deportálásokat is „munkaerő-mozgósító akció" néven kellene szerepeltetni, hiszen a kor hivatalos dokumentumaiban így szerepeltek.

[25] Lásd Apponyi György és Slachta Margit, illetve gróf Szapáry Erzsébet úti beszámolóját, amelyet Majsai Tamás közölt: *Iratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez 1941.* Közzéteszi Majsai Tamás. A Ráday-gyűjtemény évkönyve IV–V. Budapest, 1986, 195–237.

személyéig semmi nem jutott el.[26] Mindezt azért is állíthatjuk, mert legfontosabb bizalmasai közül mind Kozma Miklós, mind Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter esetében iratszinten is bizonyítható, hogy mindketten pontos ismeretekkel rendelkeztek a tömeggyilkosságokról.[27] A kamenyec-podolszkiji mészárlásról ráadásul a *New York Post* című újság 1941. október 23-ai száma is beszámolt egy terjedelmes cikkben, amelyben a riporter a frontról visszatérő magyar katonatisztekre hivatkozva írt az ukrajnai és galíciai tömeggyilkosságokról. Ez utóbbi cikk nyilvánvalóan már hivatalból is a magyar sajtószemle részévé vált, és feltehetően a 2. vkf. osztály is foglalkozott azzal, hogy kik lehettek a lap informátorai – a magyar katonai vezetőknek egyébként is feltűnt az a „kivégzésturizmus", amely Galíciában divatba jött.[28]

1943 áprilisában, Hitlerrel találkozva egyébként személyesen is meggyőződhetett arról, hogy a zsidóság megsemmisítése a legfelsőbb német vezetés kifejezett utasítására történik. Hitler ugyanis heves szemrehányásokat tett neki

[26] Lásd pl. Fóris Ákos: „A zsidók agyonlövése a megszállt keleti területeken köztudomású". Hírek a megszállt keleti területeken elkövetett tömeggyilkosságokról a magyar polgári szerveknél. *Eszmélet* 29/115. (2017 ősz), 201–212. Fóris emellett fél tucat tanulmányt is írt a keleti fronton elkövetett tömeggyilkosságokról. A holokausztban történt magyar részvételre lásd még Ungváry: *Magyar megszálló csapatok...*

[27] Gellért János – Gellért Ádám: Menekülés a népirtás elől. *Betekintő*, 2013/3., 10., 72. lj.; Frojimovics Kinga: *Deportálás Galíciába a kamenyec-podolszkiji vérengzés után 1941–1942.* (Kézirat); valamint MOL K 429 Kozma Miklós iratai 3934. Feljegyzés a lengyelországi útról 1939 november 15.–december 6.

[28] A kérdésre lásd Ungváry: *Magyar megszálló csapatok...*, 178–185 és 200–210; valamint Fóris Ákos már említett tanulmányait.

a magyarországi helyzet miatt, amire ő így védekezett: „pirulva kell bevallania, hogy harminchatezer zsidót küldött munkaszolgálatos zászlóaljakban a frontra, és ezek legtöbbje alighanem elpusztult az orosz előrenyomulás során."[29] Arra a kérdésére, hogy mit kezdjen a zsidókkal, amikor ő mindent megtett, ami megtehető, de meggyilkolni vagy más módon elpusztítani mégsem lehet őket, Hitler azzal válaszolt, hogy meggyilkolás helyett a koncentrációs tábor is megoldást jelent. Másnap, amikor ismét visszatért a témára, Ribbentrop nyíltan kijelentette, hogy a zsidókat meg kell semmisíteni vagy koncentrációs táborba kell őket zárni, Hitler pedig leszögezte, hogy a zsidóságot úgy kell kezelni, mint a tuberkulózis kórokozóit. Hogy Horthy pontosan megértette e szavak jelentőségét, azt az 1943. május 7-ei, Hitlerhez intézett levelének fogalmazványa is bizonyítja. Ebben azt írta, hogy „Excellenciád további szemrehányása volt, hogy a kormány a zsidók kiirtásának keresztülvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt..."[30]. Bár Horthy ezt a mondatot a végleges változatból kihagyta (a fogalmazványt a Külügyminisztérium készítette), nyilvánvaló, hogy ezt csak taktikai megfontolásból tette, hiszen ugyanabban a levélben azt ígérte, hogy „amint meglesznek [a zsidók elszállításának] feltételei, azt végre fogjuk hajtani"[31] – azt viszont épp Horthy klessheimi megnyilatkozásából és más forrásokból tudjuk, hogy

[29] *Hitler hatvannyolc tárgyalása,* II. kötet, 84.

[30] *HMTI*, 398.

[31] *HMTI*, 392.

magától esze ágában sem volt megteremteni ezeket a feltételeket, sőt a folyamatot a német megszállásig minden erővel akadályozta.

Azt, hogy a zsidóságra egy esetleges német megszállás esetén milyen sors vár, a kormányzó jóváhagyásával működtetett, titkos „Független Magyar Rádió" is pontosan tudta. A rádió 1943. december 17-ei adásában például úgy válaszolta meg Cordell Hull amerikai külügyminiszter magyar kormánynak küldött figyelmeztetését a háborúból történő kiválásra, hogy ebben az esetben „a németek kiirtanák a zsidókat".[32] Elmondható tehát, hogy a zsidóságra váró életveszély még a közbeszédben is viszonylag széleskörű, közismert tény lehetett.

Érdemes elemezni az 1944. március 19-ei Koronatanácson elhangzottakat is. Az ülésről két jegyzőkönyv is fennmaradt. A „hivatalos", Bárczy István által felvett jegyzőkönyv szerint Horthy a klessheimi találkozóról szóló beszámolójában azt mondta: „Újabb vád volt, hogy Magyarország a zsidókérdésben semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú magyarországi zsidósággal leszámolni."[33] Egy másik verzió szerint viszont az hangzott el, hogy „Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben nem teszi meg Magyarország a szükséges lépéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítettem, és nem engedtem a zsi-

[32] Lásd *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22.–1944. március 10.* Sajtó alá rendezte Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalits László, Tátrai Gábor. Budapest, Napvilág–MTI, 2006.
[33] *HMTI*, 425.

dók lemészárlását."[34] A két verzió valójában nem sokban tér el egymástól: a „leszámolás" és a „lemészárlás" kifejezések egyaránt azt jelzik, hogy Horthy, ha nagy vonalakban is, de tisztában volt Hitler céljaival, tehát nem lehetett kétsége afelől, hogy a náci Németország milyen sorsot szán a zsidóságnak. Azt nem feltétlenül tudta, hogy a zsidóságot milyen technikai módszerekkel semmisítik meg, de abban biztos lehetett, hogy a német vezetés a zsidók fizikai megsemmisítésére törekszik.

Az említett dokumentumok alapján kijelenthető, hogy Horthy lényegében pontosan tudta, mit jelent a „zsidókérdés megoldása" német minta szerint. Ez pedig értelmetlenné teszi azokat a – mindenekelőtt Szakály Sándorhoz köthető – próbálkozásokat is, amelyek Horthy felelősségét azzal kívánják relativizálni, hogy az auschwitzi jegyzőkönyv csak 1944 májusában vagy júniusában jutott el hozzá.[35] A jegyzőkönyv ugyanis csupán egy volt a számos bizonyíték közül, amelyet Horthy megkapott. Még Bencsik Gábor Horthy-monográfiája is megállapítja, hogy ha a klessheimi találkozóig „kétségei lettek volna, Hitler világosan értésére adta, hogy ezt [azaz a zsidóság megsemmisítését] akarja".[36]

[34] A szöveget a *Demokrácia* című lap 1945. augusztus 17-ei száma alapján közölte Benoschofsky Ilona és Karsai Elek a *Vádirat* I. kötetében. A *Demokrácia* nem adta meg, hogy a szöveg milyen forrásból származik.
[35] Lásd Szakály: *Múltunkról és jelenünkről*, 97. és 129. Sajnálatos módon Szakály kísérletet sem tett saját állításának igazolására: a témában semmiféle kutatást nem végzett, csupán arra hivatkozik, hogy a kérdés bizonyítására felhozott dokumentumok nem relevánsak.
[36] Bencsik: *Horthy Miklós*, 248.

Hozzá kell tennünk: nemcsak a kormányzó volt tisztában ezzel a ténnyel. Tudta ezt a magyar belpolitika szereplőinek jelentős része, tudták a zsidóság vezetői, sőt tudták részben a zsidók is. Naivitásuk abban érhető tetten, hogy a német megszállásig nem akartak ezzel a tudással mit kezdeni. Utána pedig egyszerűen már nem volt lehetőségük a menekülésre.

Arra, hogy a kor megfigyelői miről is értesülhettek, példa Bolla Lajos belgrádi főkonzul, aki 1943. szeptember 4-ei jelentésében már a gázautó bevetéséről írt, anélkül, hogy a kifejezést megmagyarázta volna. Ez arra utal, hogy a levél írójának feltételezése szerint a jelentés címzettjének, Ghyczy Jenő külügyminiszternek pontosan értenie kellett, hogy nem gázüzemű autóról, hanem embereket gázzal meggyilkoló teherautóról van szó.[37] Kállay emlékiratában megemlíti, hogy 1944. március 8-án találkozott Stern Samuval, a Pesti Izraelita Hitközség elnökével, és figyelmeztette őt arra, hogy „gazdasági és társadalmi berendezkedésünk mind-mind kibírhat és kiheverhet egy német megszállást, ők azonban [a] zsidókat mind egy szálig kiirtanák".[38] Hogy ezt szó szerint értette, az nem lehet kétséges, hiszen Stern Samu maga is feljegyezte, hogy már a megszállás előtt ismerte „viselt dolgaikat Közép-Európa valamennyi megszállt államában, és tudtam, hogy működésük gyilkosságok és rablások hosszú sorozata. [...] Ismertem szokásaikat, tetteiket, rettenetes hírüket."[39]

[37] Karsai László: *Holokauszt*. Budapest, Pannonica, 2001, 200.
[38] Kállay: *Magyarország miniszterelnöke voltam*, 170.
[39] Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács*. Budapest, Minerva, 1990, 59.

Horthy viselkedése a deportálások idején

A közvélekedés szerint Horthy a német megszállás után sértetten visszavonult a Várba, és közölte, hogy nem kívánja láttamozni az új kormány zsidóellenes intézkedéseit. Ez azonban egyáltalán nem igaz. Egyrészt azért nem, mert nagyon is igyekezett lépést tartani az eseményekkel és informálódni arról, ami az országban történik, másrészt pedig azért sem, mert 1944. április 17-én fogadta a zsidóság deportálását előkészítő Endre László államtitkárt. Horthy – annak gödöllői főszolgabírói korszakából – személyesen is igen jól ismerte Endrét, ezért azt is tudta róla, hogy beteges antiszemita, és emiatt 1939 után már nem is igazán kedvelte őt. A találkozót Endre határidőnaplója is dokumentálta.[40] Endre népbírósági tárgyalásán azt állította, hogy az audiencián Horthy közölte vele: eleget kell tenni a német kívánságoknak, és segíteni kell a deportálás végrehajtásában, mert ezzel lehet rábírni Hitlert a megszállás megszüntetésére. Horthy 1944. április 14-én dokumentáltan hozzájárult 50 000 magyar zsidó „munkás" kiszállításához,[41] anélkül, hogy bármilyen érdeklődést tanúsított volna kiválasztásuk, illetve sorsuk iránt – tehát még az sem igaz, hogy nem vette tudomásul a zsidóellenes intézkedéseket.

[40] Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Budapest, Jaffa, 2005, 129–131.
[41] *Wilhelmstrasse*, 823.

Néhány nappal később Ravasz László református püspök járt Horthynál, akit Perényi Zsigmond, a felsőház elnöke küldött hozzá, hogy számoljon be azokról a borzalmakról, amelyek a nagyszőlősi gettósítás során történtek. Az igencsak zavarba jött kormányzó a püspök panaszaira a következőket válaszolta: „Munkaszolgálatra viszik ki azokat, akiket katonai szolgálatra nem vehetnek igénybe, családjukat pedig azért, hogy együtt legyenek [...], és családjukat ne a nemzet tartsa el, amíg ott ők kinn keresnek." Ravasz szerint Horthy „nagy felháborodással vette tudomásul ezeket a visszaéléseket, nagy patáliát csinált és [azt válaszolta, hogy] lekergettem a két államtitkárt Nyíregyházára, csináljanak valamit, segítsenek ezen a lehetetlen állapoton." [42]

Ez a beszámoló kulcsfontosságú dokumentum, mivel Ravaszról kizárhatjuk, hogy Horthyt illetően hazudott volna. A találkozón elhangzottak azt bizonyítják, hogy Horthy az audiencia időpontjában már tudta: embertelen körülmények kísérik a deportálást, sőt saját maga rendelte el Endre László kárpátaljai gettó-szemleútját. Az is sokatmondó, hogy Horthy egy az egyben átvette a deportálást indokoló, hajmeresztő német hazugságokat, és ezzel próbálta meg leszerelni Ravaszt. Kérdés, hogy maga is elhitte-e ezeket az állításokat. Ha igen, akkor mindent el kellett felejtenie abból, amit bizalmasaitól, illetve magától Hitlertől korábban hallott, nem beszélve arról, hogy a deportáltak

[42] *Az Endre–Baky–Jaross per.* Szerkesztette és sajtó alá rendezte Karsai László és Molnár Judit. Budapest, Cserépfalvi, 1994, 343–345.

németországi „keresetéről" még Veesenmayer sem beszélt neki, ez tehát csakis saját fantáziájának szüleménye lehetett.

Horthynak – mint azt korábban bizonyítottuk – tudnia kellett, hogy a zsidóságra a megsemmisítés vár, sokáig mégsem tett aktívan semmit annak érdekében, hogy feltartóztassa ezt a folyamatot. Minden jel szerint csak annyit fogott fel, hogy Magyarország újból válságosra fordult sorsának az „idegenek" az okozói, akiktől jó lesz mihamarabb megszabadulni. 1944. május 22-én dorogi Farkas Ákosnak, Budapest új, szélsőjobboldali polgármesterének feltehetően az ebből adódó sértettség hatására kifejtette, hogy a háború után „minden idegen fajúnak, akár zsidó, román, szerb vagy német, el kell hagynia az országot, hogy a magyarok legyenek ismét a maguk urai az országban".[43] Ha figyelembe vesszük, hogy mindez a Horthy által nem helyeselt deportálásokkal egy időben, egy olyan politikus előtt hangzott el, aki a „német–magyar sorsközösséget" hirdette, a kormányzó kijelentése valójában elsősorban németellenes megnyilvánulásnak tekinthető.

Elhatárolódása ebben az időszakban mindössze annyiban érhető tetten, hogy Sztójaynak szemrehányásokat tett, amiért az elvállalta a *Jud Süss* című antiszemita uszító film patronálását.[44] Ugyanakkor, ha megkérdezték, képes volt kinyilvánítani a véleményét. A *Hungarista Napló* például a következőket jegyezte fel Horthy 1944. május 3-án Szála-

[43] *Wilhelmstrasse*, 849.
[44] Uo., 844.

sihoz intézett szavairól: „elsősorban a nemzet hibás és nem a zsidóság, hogy a zsidókérdés országunkban ennyire elfajult. Mindenki rosszul értelmezett úr akart maradni, a gazdasági pálya lenézett volt, nem lehet most egyszerre kiküszöbölni őket. [...] Goldberger például száztizenhat éves céget vezet, amely mindig ennek a családnak tulajdonában volt, ez idő alatt több aranyat biztosított az országnak, mint bárki más."[45]

Az utóbbi ügy kapcsán több dolog is figyelemre méltó. Egyrészt a legnagyobb ellenzéki párt vezetőjével való találkozó arról tanúskodik, hogy Horthy fontosnak tartotta rajta tartani a kezét az eseményeken. Vélhetően úgy gondolta: továbbra is van mozgástere, és politikai aktivitását is ennek jelének tekintette. Másrészt érdekes, hogy beszélgetőpartnere felé csillapító módon lépett fel – minden bizonnyal azért, mert pontosan ismerte a nyilasok felől irányába hangoztatott „zsidóbérenc" vádat. A „több aranyról" pedig Chorin Ferencnek köszönhetően amúgy is pontos tudomással bírhatott. Nem véletlen, hogy Chorin Ferenc 1944. május 17-én levélben tájékoztatta arról, hogy életéért cserébe lemondott a Weiss Manfréd Művek tulajdonáról az SS javára.

A német megszállás tervezése során felmerült, hogy Horthynak beszédet kellene tartania a közigazgatás képviselői előtt, amelyben mindenkit felszólít az együttműködésre. Erre

[45] *„Szálasi naplója". A nyilasmozgalom a II. világháború idején.* Írta és összeállította Karsai Elek. Budapest, Kossuth, 1978, 191. (a továbbiakban: Szálasi naplója).

azonban nem került sor, de nem azért, mert Horthy elutasította volna, hanem azért, mert aktív közéleti tevékenységével éppenséggel feleslegessé tette ezt a gesztust. Akinek bármi kétsége volt a kormányzó státusával kapcsolatban, megnyugodva tapasztalhatta, hogy aktivitása változatlan. Áprilisban jobboldali politikai elítélteknek adott kormányzói kegyelmet, és jegyzőket, aljegyzőket, polgármestereket mentett fel a közigazgatási vizsga letételének kötelezettsége alól. Májustól folyamatosan vállalt különböző közszerepléseket is.[46] Így egy átlagos köztisztviselő nem gondolhatott mást, mint hogy Horthy továbbra is államfő, aki legitimálja azt, ami az országban történik.

Horthy először 1944. június elején szánta rá magát arra, hogy leiratban tiltakozzon Sztójaynál, mondván: a történtekről nincs teljes körben tájékoztatva, és a végrehajtás módja (de nem maga a ténye) ellenkezik a magyar érdekekkel. Éppen ezért kifejezte óhaját, hogy Endre és Baky államtitkárokat mentsék fel. Nem tudjuk, hogy tiltakozását el is küldte-e, az mindenesetre biztos, hogy az 1944. június 26-ai Koronatanácson szóban is követelte a két államtitkár lemondását – amire azonban csak hetekkel később került sor.[47] Felmerül a kérdés, hogy ekkor miért nem tudta még érvényesíteni az akaratát. Veesenmayer egyik táviratából tudható, hogy Horthy Jaross belügyminiszter „igen eré-

[46] A kérdéses ügyekre lásd Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt.* Budapest, Jaffa, 2019, 88.

[47] *HMTI*, 450–453.

lyes fellépésére" állt el ettől az óhajától.[48] Mivel nem ismert semmi olyan körülmény, ami ténylegesen megakadályozta volna, hogy követelését azonnali hatállyal végrehajtsák, Jaross belügyminiszter pedig nem volt abban a helyzetben, hogy egy kormányzói utasítást megtagadjon, csak arra gondolhatunk, hogy Horthy ebben a kérdésben sem járt el kellő határozottsággal.

Horthy sokáig egyetlen pozitív tette Mester Miklós már említett kultuszminisztériumi államtitkári kinevezése volt. Erre 1944. április 30-án került sor. Mester Miklósról Horthy több bizalmasa is pozitívan nyilatkozott, így a kormányzó egyfajta bizalmi státust szánt neki, és a kulturális életben magukat kitüntetett személyek mentesítésével is megbízta – érdekes módon azonban név szerint csupán egyetlen személyt említett neki: Bajor Gizi színésznőt, aki ugyan nem volt zsidó (férje viszont igen), de egyes pletykák szerint Horthy szeretője volt.[49] Az 1944. június 21-ei Minisztertanácson Horthy előhozakodott azzal az igénnyel, hogy élni kíván mentesítési jogával. A Minisztertanács a felterjesztést azzal a kiegészítéssel készítette el, hogy a mentesítettek nevét a *Budapesti Közlöny*ben is közzé kell tenni. Horthy azonban Ambrózy Gyula, a kormányzati kabinetiroda vezetője javaslatára ebbe

[48] *Wilhelmstrasse*, 872.

[49] A kormányzó szerelmi élete feltáratlan. Kuthy László (1944-ben az Államvédelmi Központ, illetve a 2. vkf. osztály vezetője) még 1924-ben véletlenül tanúja lett Horthy egyik légyottjának a gödöllői kastély csónakházában. Lásd ÁBTL II/30-b, 200. Lázár Károly testőr altábornagy Tóth Sándor hadtörténésznek említette Horthy ilyen jellegű kalandjait (Tóth Sándor személyes közlése a szerzővel).

nem egyezett bele, attól tartottak ugyanis, hogy az így nyilvánosságra kerülő személyeket a németek elviszik, illetve hogy a mentesítések száma az ellenérdekelt fél előtt is kitudódik. Miután Imrédy, Kunder és Jaross továbbra is ragaszkodtak ehhez, az ügy egy ideig holtpontra jutott. Csak az említett miniszterek 1944. augusztus 7-én történt lemondása után tudott Horthy a mentesítések ügyében jogilag is előre lépni – ez vezetett végül az 1944. augusztus 19-én elfogadott, már korábban említett 3040/1944-es miniszterelnöki rendelethez.

Mindenképp elgondolkodtató, hogy a kormányzó egy ilyen ügyben nem tudta érvényesíteni az akaratát. Az, hogy ebben kudarcot vallott, részben erélytelenségének, részben pedig a deportálást szorgalmazók lobbierejének volt a következménye.

Melyek voltak a „zsidókérdés" kapcsán a német elvárások?

Sokan úgy gondolják, hogy Magyarország német megszállásával eldöntött ténnyé vált, hogy a magyar zsidókat deportálni kell. A mai hivatalos magyar emlékezetpolitika első számú képviselője, a Széchenyi-díjas Schmidt Mária a tényektől és a vonatkozó szakirodalomtól[50] mit sem

[50] Itt elsősorban Randolph L. Braham munkássága említendő meg. Randolph L. Braham: *A holokauszt. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Láng, 2002; Uő.: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon.* Budapest, Belvárosi, 1997.

zavartatva többször kijelentette, hogy „a németek minden országban hasonlóan oldották meg a zsidókérdést".[51] Ezzel szemben a második világháború során a Németországgal szövetséges, megszállt, illetve meg nem szállt államokban a németek rendkívül eltérő módon oldották meg azt, amit „zsidókérdésnek" neveztek. Bulgáriából és Romániából senkit sem deportáltak német megsemmisítő táborokba,[52] Franciaországból a zsidóknak csak egy kisebb csoportját, ezzel szemben Hollandiából és Belgiumból szinte mindenkit.[53] A különbségek különösen szembetűnők, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes országokban a zsidók hány százaléka élte túl a holokausztot. Az nem vitás, hogy a németek mindenhol hasonló eredményre törekedtek, ám ezt nem sikerült mindenütt érvényre juttatniuk.

1944. március 18-án Klessheimben Hitler feltételeket szabhatott Horthynak, de hogy pontosan hogyan fogalmazott, nem tudhatjuk, mivel a találkozóról nem készült hiteles jegyzőkönyv. Horthy azonban már március 19-én délelőtt beszámolt az ott elhangzottakról a Koronatanácson, és a feltételek közül az egyik az volt, hogy a „zsidókérdést meg kell oldani". Valószínűtlen, hogy Hitler ennek pontos technikai részleteit is kifejtette volna. Erre egyrészt

[51] Schmidt Mária: És az én érzékenységem nem számít? *Népszabadság*, 2014. július 12.

[52] Leszámítva a Bulgáriához csatolt területeket, ahonnan történtek deportálások. Romániának az 1940-es határokon belüli területeiről szintén nem deportáltak senkit, viszont Moldáviában, illetve Transznyisztriában radikális antiszemita intézkedésekre került sor – de ott is csak 1942-ig.

[53] Az áttekintő adatokra lásd Karsai: *Holokauszt*, 15.

sehol nincs utalás, másrészt Hitler ilyen alkalmakkor mindig csak általánosságban fogalmazott.

A zsidók deportálásának sajátos kontextusa, hogy a németek többször is megmondták Horthynak, illetve Sztójaynak, hogy csak akkor fognak kivonulni az országból, ha a „zsidókérdést már megoldottnak" lehet tekinteni – anélkül azonban, hogy a „megoldás" részleteit pontosan rögzítették volna. Mint említettük, Horthy 1944. április 17-én nyíltan közölte Endre Lászlóval, hogy azért járul hozzá a deportálásokhoz, mert ez az ára a német megszállás megszüntetésének.[54] Az ekkor már szellemileg nem túlságosan friss Horthy valóban gondolhatta azt, hogy a zsidóság feláldozásával csakugyan vissza tudja szerezni a teljes önállóságot, és ez magyarázat lehet arra, hogy milyen megfontolásokból egyezett bele a deportálásokba.[55] Más kérdés, hogy átgondolta-e: a szovjet hadsereg árnyékában vajon mire lesz alkalmas a több százezer ember kiszolgáltatása árán visszanyert mozgástér. Azt ugyanis biztosra vehette, hogy ha a szovjet csapatok közelebb kerülnek az országhatárokhoz (ami már csak idő kérdése volt), akkor komolyabb német seregtestek mindentől függetlenül bekapcsolódnak majd a Kárpát-me-

[54] Endre László kihallgatása, 1945. december 17. Lásd *Az Endre–Baky–Jaross per*, 50. Horthynak ezt az álláspontját más források is megerősítik.

[55] A Horthyval foglalkozó szerzők ebben egyetértenek. Lásd Gellért Ádám – Turbucz Dávid: Egy elmaradt felelősségre vonás margójára. Horthy Miklós Nürnbergben. *Betekintő*, 2012/4., 5–10. *http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2012_4_gellert_turbucz.pdf*; Turbucz: *Horthy Miklós antiszemitizmusa*; Karsai László: A végső döntésképtelenség. *Századok*, 148/1. (2014), 183–200; Kádár–Vági: *Hullarablás*, 131.

dence védelmébe, magyarán: a Wehrmacht mindenképp visszatér az országba. Horthy téves politikai kalkulációja és személyes felelőssége mindenesetre már ezen a ponton tetten érhető.

A továbbiak értékeléséhez szükséges egy forráskritikai megjegyzés. A népbírósági perek – amelyekből az alábbiakban több vallomást idézek – nem voltak kifogástalan jogi eljárások. Sztójayt és társait azonban nem kínozták, és nem kényszerítették hamis vallomásokra. Számos példa van arra, amikor a vádlottak bagatellizálni igyekeztek saját szerepüket, ezért különösen érdekes, amikor önmagukra tettek terhelő vallomást. Ezeket a vallomásokat éppen az elhangzásuk körülményei hitelesítik. Hiszen megtehették volna, hogy mindent a német megszállókra fognak, és úgy állítják be, hogy ők maguk csak kényszerből, fenyegetések hatására intézkedtek. Bízhattak volna abban, hogy a német partnerek egy része már nem is állítható bíróság elé, aki pedig mégis, annak a vallomását nem fogják hitelesnek tartani, eredeti iratok pedig ekkor még alig álltak a bíróság rendelkezésre. Mint látni fogjuk, sokan nem ezt a taktikát választották – holott számukra ez kínálhatott volna némi esélyt.

A források azt támasztják alá, hogy a megszállók márciusban még nem rendelkeztek teljesen kikristályosodott tervekkel. Felületesen olvasva természetesen ennek az ellenkezőjére is lehetne találni bizonyítékot: Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) vezetője 1944. március 20-án a még ki sem nevezett Sztójayval – utóbbinak az Endre László és társai ellen indított perben elhangzott

vallomása szerint – közölte, hogy Magyarországnak meg kell oldania a „zsidókérdést", „mégpedig olyan formalitások és körülmények között, mint más államokban történt, Németországban, Franciaországban stb."[56] Sztójay azonban saját perében már nem pontosan így emlékezett erre a kijelentésre. Kihallgatásai során nem adta Kaltenbrunner szájába azt, hogy a zsidókérdést úgy kellene megoldani, mint Franciaországban, csupán a „német módra" történő elintézést említette.[57]

Természetesen elképzelhető, hogy Sztójay az Endre László és társai elleni népbírósági perben pontatlanul emlékezett a felsorolt országokra, de annyi bizonyos, hogy a németek csak általánosságban beszéltek vele erről a kérdésről. Mint már említettük, a náci Németország érdekszférájába tartozó területeken rendkívül eltérő módokon oldották (vagy nem oldották) meg a zsidók kirekesztését a társadalomból. Ezt a túlélők eltérő aránya is jelzi. A végrehajtás a helyszíni tömeges agyonlövéstől a megsemmisítő táborokba való deportáláson át a különböző kivételek engedélyezésén keresztül más és más lehetett, egészen odáig, hogy bizonyos területeken még a sárga csillagot sem vezették be kötelező jelleggel mindenki részére. Romániában vagy Franciaországban például az ország zsidó állampolgárai általában nem visel-

[56] Sztójay Döme vallomása, 1945. december 9. *Az Endre-Baky-Jaross per*, 326–327.

[57] Sztójay Döme vallomása, 1946. március 5. Lásd *A magyar Quisling-kormány: Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Karsai László és Molnár Judit. Budapest, 1956-os Intézet, 2004, 213–214.

ték a sárga csillagot, és sokan kimaradtak az első deportálási hullámból is. Franciaországban ez az összes ott élő zsidó kétharmadát, a romániai Dél-Erdélyben és a Regátban mindenkit, Szlovákiában a zsidóság egynegyedét jelentette.[58] Mindez azt jelzi, hogy Magyarországgal szemben sem támaszthattak ebben a kérdésben konkrét elvárásokat. Pragmatikusan jártak el, csupán általánosságokat fogalmaztak meg, amelyek értelmezése az aktuális politikai helyzet függvénye volt.

Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminisztere az ellene indított perben hivatkozhatott volna arra, hogy a németek követelték a magyar kormánytól a zsidók deportálását. Mégis azt vallotta, hogy egy márciusi Minisztertanácson tárgyaltak arról, hogy „tulajdonképpen meddig a határvonalig oldassék meg ez a probléma, és akkor emelte ki, ha jól emlékszem, a miniszterelnök, azt a szempontot, hogy a németek általában véve olyan rendezést óhajtanak, és erre az esetre helyezték kilátásba [...] az SS hadosztályok visszavonását, ha a zsidóságot szeparáljuk a többi lakosságtól, és oly jogszabályokat alkotunk, amelyek révén a zsidóság ráhatása a lakosság többi rétegére a minimumra csökkentetik le".[59] Később ugyan próbált azzal védekezni, hogy a németek „igényei" köztudomásúak voltak, ezért „az egyes személyeken végtelenül kevés múlt", illetve nem cáfolta, amikor a bíróság úgy foglalta

[58] Lásd Karsai: *Holokauszt*, 118–208.

[59] Jaross Andor kihallgatása, 1945. december 20. Lásd *Az Endre–Baky–Jaross per*, 136.

össze a véleményét, hogy „német nyomásra" történt minden zsidóellenes intézkedés,[60] de a sárga csillag bevezetésén túl egyetlen konkrétumot sem tudott megemlíteni, amikor őt vagy a kormányt zsidóügyben kivédhetetlen német kényszer érte volna. Eichmann nevét a tárgyaláson egyszer sem említette meg. Gyakorlatilag tehát elismerte: a konkrét ügyekben a magyar kormányzat döntötte el, hogy mi történjék.

Sztójay az ellene indított perben azt is megjegyezte, hogy közte és a német illetékesek között „a deportálásokról nem volt szó [...]. A deportálást velem szemben mint követelést egyáltalán sohasem említették."[61] Ez a kijelentés több szempontból is rendkívül fontos. Egyrészt azért, mert bizonyítja, hogy a „zsidókérdés megoldása" alatt ekkor még nem feltétlenül a deportálást értették. Másrészt azért, mert Sztójay ezzel leginkább magára tett súlyosan terhelő vallomást. Kínos helyzetbe került volna, ha a bíróság mélyebben boncolgatni kezdi a kérdést, hiszen, ha nem volt ilyen német követelés, akkor egyértelműen kiderül, hogy a deportálásokért a fő felelősség nem a német, hanem a magyar felet terheli. Természetesen nem zárható ki, hogy Sztójay tévedett, és megfeledkezett az ezzel kapcsolatos német nyomásgyakorlási kísérletekről, ám nem valószínű, hogy egy ilyen lényeges kérdésben véletlenül kompromittálta volna magát. Sztójay kijelentése tehát csakis abban

[60] Uo., 154.

[61] Sztójay Döme vallomása, 1946. március 5. Lásd *A magyar Quisling-kormány*, 214.

a kontextusban értelmezhető, amelyben a „zsidókérdés megoldása" és a „deportálás" nem azonos fogalmak. Fontos körülmény ugyanakkor, hogy mivel Sztójay magyar politikai elvbarátai már a német megszállás előtt is a zsidók deportálását szorgalmazták,[62] azt Edmund Veesenmayernek vélhetően kérnie sem kellett. Más volt a helyzet Horthyval és a közigazgatási apparátus ingadozó tagjaival – az ő esetükben ilyen nyomásra szükség lehetett, de Sztójayról tudhatták, hogy felesleges ilyesmit sugallani neki. Ám nem csupán Sztójay állította azt, hogy a zsidók eltüntetése a németek részéről csupán óhaj volt, nem pedig ellentmondást nem tűrő követelés: Jaross és államtitkárai, Baky László és Endre László ugyanezt vallották,[63] annak ellenére, hogy már ezért az egy állításukért is fel lehetett volna akasztani őket. Mint említettük, Jaross vallomása szerint az egyetlen konkrét és határozott német követelés 1944. április elején történt, amikor Veesenmayer figyelmeztette Sztójayt, Otto Winkelmann, a magyarországi SS- és rendőri csapatok főparancsnoka pedig Jarosst, hogy „nagyon sürgős volna a csillaggal való megjelölés".[64] Amikor a bíróság Jarosst, illetve Sztójayt a zsidóság elkülönítését elrendelő, illetve a bizonyos hivatások gyakorlását

[62] A zsidók kitelepítése a kormánypárt és a jobboldali ellenzéki pártok meghirdetett programja is volt. A részletekre lásd Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Pécs–Budapest, Jelenkor–OSZK, 2012.
[63] Braham: *A holokauszt*, 23.
[64] Jaross Andor vallomása, 1945. december 20. Lásd *Az Endre–Baky–Jaross per*, 137.

tiltó rendeletek születéséről kérdezte, a vádlottak egyetlen szóval sem említettek „német nyomást".[65]

Horthynak és a magyar kormánynak tehát jelentős mozgástere volt abban a tekintetben, hogy a németek igényeire milyen választ ad. Az érintettek ezzel tisztában is voltak. Bizonyítja ezt egyrészt az a dokumentum, amelyben Horthy a deportálásokra visszatekintve 1944. június végén elismerte, hogy „több történt nálunk, mint maguknál a németeknél",[66] másrészt azok a jelentések, amelyek korábban a kormányzóhoz is eljutottak, és azt részletezték, hogy a magyarországi deportálások szigorúságukkal és kegyetlenségükkel túltesznek még azon is, amit Németország más megszállt országokban művelt.[67] A június 26-ai Koronatanácson – Horthy és Sztójay jelenlétében – Mester Miklós vallás- és közoktatásügyi államtitkár és Jungerth-Arnóthy Mihály külügyminiszter-helyettes egyaránt erre hivatkozott, amikor a deportálások leállítása érdekében szólaltak fel.[68] 1944. július 6-án maga Sztójay miniszterelnök is azzal indokolta Veesenmayernek a deportálások leállítását, hogy Romániában nincsenek különleges rendszabályok a zsidók ellen, Szlovákiában pedig zsidók ezrei

[65] Jaross Andor vallomása, 1945. december 21. Lásd uo., 170–172.
[66] Horthy Miklós leirata Sztójay Döme miniszterelnökhöz a zsidókérdés „megoldása" terén tett kormányintézkedések „túlzásainak enyhítése" tárgyában. Lásd *HMTI*, 85. sz. dokumentum, 451.
[67] Pro Memoria a magyar zsidóság helyzetéről 1944. május 25-én. Lásd *HMTI*, 84. sz. dokumentum, 444–449.
[68] Lásd Braham: *A népirtás politikája*, 832–833. Horthy ezen túlmenően nyilvánvalóan megkapta a június 21-ei, 24-ei és 28-ai Minisztertanács jegyzőkönyveit is, amelyekben a deportálások leállításáról szintén szó volt.

élhetnek háborítatlanul.[69] Az érintettek tehát világosan megfogalmazták, hogy Magyarország 1944 nyarán minden német elvárást túlteljesített.

Hogyan aránylottak egymáshoz a deportálásban a német és a magyar erők?

Talán nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a megszállókkal Magyarországra érkező különleges német egységek, elsősorban a német Biztonsági Rendőrség, illetve a Gestapo vezetői is szívesen deportáltak volna minden zsidót Magyarországról. Ők azonban ezt a munkát sem létszámukból, sem politikai feladatukból adódóan nem végezhették el. Ideküldésük, illetve felkészítésük alkalmával fel sem merült, hogy az ő feladatuk lenne a magyar zsidók elkülönítése és deportálása. Majdnem minden, amire később sor került, a magyar szervekkel történő szoros kooperáció eredménye volt.

A Magyarországra küldött német biztonsági erők (Sipo és SD) és ezen belül Eichmann csoportjának létszáma már önmagában is bizonyíték arra, hogy a német vezetés milyen feladatot szánt ennek az alegységnek. Azokban az országokban, ahol nem lehetett számítani a helyi adminisztráció készséges együttműködésére, a német deportálási szakértőket jelentős német fegyveres erő is segítette: Magyarországon azonban Eichmann különítményéhez egyetlen német rendőr zászlóaljat sem osztottak be. Eichmann csoportjának létszámát régebben 100-200 főre becsülték, holott az SD budapesti telefonkönyve,[70] valamint az Eichmann-nal és csoportjával kapcsolatos eddigi kutatások egyértelművé teszik, hogy a csoport létszáma sofőrökkel és titkárnőkkel együtt sem haladhatta meg a 65 főt, sőt sokkal valószínűbb, hogy ennek a létszámnak csak a felét érte el.[71] Maga Eichmann visszaemlékezésében saját törzsének létszámát 15-20 főre tette, beleértve a segédszemélyzetet is.[72]

A német hatóságok személyzeti állományát szinte az összes beosztott tisztig bezárólag ismerjük. A német teljhatalmú megbízott, Edmund Veesenmayer stábja csak a német követség tagjaiból állt, nekik közigazgatási és irányítási feladataik nem voltak. Randolph L. Braham tehát tévesen írja, hogy „óriási és buzgó törzs segítette Veesenmayert" – ebből a két

[69] Veesenmayer birodalmi megbízott távirata Ribbentrop külügyminiszternek, 1944. július 6. Lásd *Wilhelmstrasse*, 691. sz. dokumentum, 873–874.

[70] Die Behörde für die Aufbewahrung der Stasiunterlagen Berlin (BStU) MfS HA IX/11, ZR 920 A.51. Telefonverzeichnis HSSPF Budapest, KdS Budapest, Sondereinsatzkommando Budapest.

[71] Götz Aly – Christian Gerlach: *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden*. Stuttgart, DVA, 2002, 128. A szerzők a német biztonsági rendőrség magyar csoportja személyzetisének 1963. július 27-ei vallomására hivatkoznak. Lásd még Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945*. Budapest, Corvina, 2014, 92.

[72] Adolf Eichmann: *Tárgyalástól ítéletig. Feljegyzések a börtönből*. Budapest, Trifer, 2000, 210–212.

kitételből az óriási mindenképpen túlzásnak tűnik.[73] Veesenmayer még ha akart, sem tudott volna olyan feladatokat ellátni, mint a dániai, olaszországi vagy görögországi német helytartó. Eichmannhoz hasonlóan neki is azt kellett elérnie, hogy a magyar hatóságok maguk hajtsák végre azokat az intézkedéseket, amelyeket ő „tanácsol". Ezen az sem változtatott, hogy a követség létszámát március végén néhány fővel felemelték, így Theodor Grell személyében külön „zsidótanácsadó" is segítette Veesenmayert. Mindenki tudta, hogy Veesenmayer tanácsai mögött Hitler követelései állnak, a német megszállásnak azonban éppen az volt a célja, hogy Hitler akaratát jelentősebb német részvétel nélkül érvényesítsék. Ez nemcsak Magyarországon volt így, hanem Európa többi megszállt országában is, kivéve azokat, amelyek hadműveleti területnek vagy náci szempontból közvetlen német „élettérnek" minősültek, és nem rendelkeztek mindent átfogó helyi közigazgatással. Hatalmas különbségek mutatkoztak azonban aszerint, hogy milyen volt a megszállt országok együttműködési hajlandósága. Norvégia, Dánia, Franciaország, Hollandia vagy Olaszország egészen eltérő módon viszonyult az egyébként minden esetben majdnem teljesen azonos német zsidóellenes követelésekhez, és ennek megfelelően a németek megszállási politikája is különböző volt az egyes országokban.

[73] Braham: *A népirtás politikája*, 396. A német követség személyi állományának pontos létszáma nem ismert, de valószínűtlen, hogy meghaladta volna az 50 főt. (2014-ben az NSZK követségi állománya Budapesten kb. 60 főt tett ki.)

Furcsa paradoxon, hogy a német „megszálló erők" jelentős részben magyar segédlettel, magyar állampolgárokból alakultak – legalábbis 1944. április végétől, amikor a reguláris német csapatok jelentős része távozott Magyarországról. 1944. március 19-én közel 120 ezer német katona vonult be Magyarországra. Számuk áprilisban 70 ezerre csökkent, májusban 57 300, júniusban pedig már csak 46 507 főt tett ki. Ha ebből levonjuk az időközben Magyarországon kényszersorozottak számát, megállapíthatjuk, hogy a német megszálló erők létszáma a 20 ezer főt sem érte el.[74] Számuk tovább csökken, ha levonjuk a XI. német hadtest utánpótlási alakulatainak katonáit, akik a fronthelyzet miatt Kárpátaljára települtek. Ha a haderők nehézfegyverzetét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a német megszálló kontingens májustól gyakorlatilag egyetlen harckocsival vagy rohamlöveggel sem rendelkezett, leszámítva azt a néhány darabot, amelyet a három SS-lovashadosztály kiképzési célokra használt. Ezzel szemben a magyar honvédség még június után is több mint kétszáz harckocsit és rohamlöveget tartott a hátországban.

A német rendőri erők összesített létszáma – beleértve a polgári alkalmazottakat, az SS-hadikórházat, a vízi rendészetet és minden más egységet is – mintegy 3000 fő lehetett Magyarország teljes területén. Ezzel a létszámmal képtelenség lett volna néhány hét alatt majdnem félmillió ember gettósítása és deportálása.

[74] A német erők létszámadataira lásd Aly–Gerlach: *Das letzte Kapitel*, 124–125.

A SZUVERENITÁSÁT TELJESEN ELVESZTETT ORSZÁG?

Veesenmayer több alkalommal is nyilatkozott arról, hogy milyen jelentéktelen szerepe volt Magyarországon. Az Endre–Baky–Jaross-perben például még azt is tagadta, hogy az ő „hatáskörébe" tartozott volna a „zsidókérdés megoldásának" végrehajtatása.[75] 1962-ben, Gosztonyi Péter, Svájcba emigrált történésznek adott interjújában „szerényen" megjegyezte: csupán „befolyást gyakorolhattam az események alakulására".[76] Ez a megfogalmazás súlyos csúsztatás ugyan, de nem teljesen indokolatlan. Ha nem is gyakran, de előfordult, hogy Veesenmayer nem tudta érvényesíteni befolyását. Közvetlenül a német megszállás után például Horthy többeket nem fogadott el Veesenmayer miniszterjelöltjei közül,[77] sőt miniszterelnök-jelöltjét, Imrédy Bélát is többször visszautasította, annak ellenére, hogy Veesenmayer ebben a kérdésben már nyíltan fenyegetőzött. Július 21-én kérte, és a későbbiekben is sürgette Sztójaynál, illetve Horthynál,

[75] Veesenmayer kihallgatása, 1945. december 21. Lásd *Az Endre–Baky–Jaross per*, 193.

[76] Gosztonyi Péter: *Légiveszély, Budapest! Szemelvények Magyarország második világháborús történetéből 1939–1945*. Budapest, Népszava, 1989, 87.

[77] Veesenmayer Ruszkay Jenőt honvédelmi miniszterré akarta kineveztetni, és Bárdossynak is valamilyen tárcát követelt (végül egyik sem kapott szerepet a kormányban), a belügyminiszteri tárcát pedig Bakynak vagy Endrének adta volna (ők csak államtitkárok lettek). Csatay Lajos honvédelmi miniszter elbocsátásához mindenképp ragaszkodott, de ezt sem tudta elérni. Lásd Igor-Philip Matic: *Edmund Veesenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik*. Oldenbourg, De Gruyter, 2002, 225–227.

hogy távolítsák el Ruszkiczay-Rüdiger Imrét, a hadügyminiszter állandó helyettesét,[78] az érintett mégis a nyilashatalomátvételig a helyén maradhatott, noha Horthy elvileg megígérte a menesztését.[79] Ugyanez történt Antal Istvánnal, akinek leváltását Veesenmayer már március 30-án szorgalmazta,[80] de ő is a helyén maradt. Veesenmayer ragaszkodott ahhoz, hogy a Gestapo csak akkor adja ki a letartóztatott három magyar katonatisztet, Szombathelyi Ferenc vezérezredest, Kádár Gyula és Ujszászy István vezérkari ezredeseket a magyar hatóságoknak, ha továbbra is fogságban maradnak. Ehhez képest a magyar szervek mindhármukat szabadon bocsátották. 1944 júliusában Horthy megtagadta, hogy 20 ezer légvédelmi kisegítőt és lóápolót küldjön a Harmadik Birodalomnak, holott ezt Veesenmayer kifejezetten követelte tőle. Az esetek többségében hosszas tárgyalások, egyezkedések révén a német megszállók végül érvényesíteni tudták ugyan az akaratukat, de nem mindig és nem maradéktalanul. Az ország szuverenitása súlyosan korlátozott volt, de még ekkor sem veszett el teljesen.[81]

Mint már említettük, Horthy a német megszállás után egyáltalán nem úgy viselkedett, mint aki semmibe sem kíván beleszólni. Ellenkezőleg: rengeteg dologba beleszólt,

[78] *Wilhelmstrasse*, 687. sz. dokumentum, 870–871; 705. sz. dokumentum, 892–893.

[79] *Wilhelmstrasse*, 687. sz. dokumentum; Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár*. Budapest, Ister, 2003, 295.

[80] *Wilhelmstrasse* 614. sz. dokumentum, 807.

[81] Ugyanezt írja erről Szakály Sándor is, lásd Szakály Sándor: Horthy Miklós. In: *Protestáns hősök*. II. kötet, 223.

és ezen túlmenően azt is elvárta, hogy az új kormány intézkedéseit előzetesen bemutassa neki. Egy kivétellel. A zsidókérdésben azt közölte, hogy abban „szabad kezet adott [...], és nem kíván befolyást gyakorolni".[82] Erre a döntésére végképp nem kényszerítette senki. Semmi nem változott volna, ha a zsidóügyekről is referáltatja a kormányt. Ám ha meghallgatja, milyen intézkedések történnek, végképp nem tudta volna fenntartani azt az élethazugságot, hogy „nem tud semmiről". Emellett azt sem mondhatta volna, hogy semmin nem tud változtatni, hiszen senki sem tilthatta volna meg neki például azt, hogy elrendelje: a deportálás során egy vagonba csak harminc embert lehet rakni, az utazás alatt biztosítani kell a deportáltak élelemmel való ellátását és esetleges orvosi kezelését, vagy hogy legalább a magyar határig a Magyar Vöröskereszt is részt vegyen a deportáló vonatok felügyeletében. Az, hogy csakis és kizárólag a zsidóságot érintő döntésekben maradt passzív, nem minősíthető másnak, mint magyar állampolgárok százezrei elárulásának. Az pedig, hogy más ügyekben megkövetelte az előzetes egyeztetést, arra utal, hogy saját véleménye szerint is volt annyi hatalma, hogy ezen ügyekre befolyást tudjon gyakorolni. Ebből pedig egyértelmű, hogy a kormányzó a német megszállás után is rendelkezett mozgástérrel.

A háború utáni népbírósági perek fő vádlottjai meg sem próbálkoztak azzal, hogy Magyarország szuverenitásának *teljes* elvesztésére hivatkozzanak, holott ezzel jelentős mértékben csökkenthették volna saját felelősségüket. Sőt, Jaross Andor nyíltan ellent is mondott a bíróságnak, amikor azzal vádolták, hogy a német kívánságok szolgai végrehajtója volt. Jaross úgy vélte, abszolút értelemben vett szuverenitása „csak a nagyhatalmaknak van, de azoknak is tekintetbe kell venni egymás érdekeit", és azt állította, hogy ő éppen a magyar szuverenitás megmentése érdekében vállalta el a belügyminisztérséget.[83] Sem ő, sem a bíróság nem vette észre, hogy ezzel az állításával Jaross saját magára tett súlyosan terhelő vallomást, hiszen amennyiben Magyarország relatív szuverenitása megmaradt, akkor belügyminiszterként nem lett volna köteles végrehajtani a németek kívánságait.

Jaross népbírósági vallomásában helyesen fogalmazott, amikor arra utalt, hogy a szuverenitás nem abszolút fogalom. Az 1944-es Magyarország esetében akkor állapítható meg a szuverenitás mértéke, ha a német követeléseket összevetjük azok teljesülésével, illetve akkor, ha azt is megvizsgáljuk, hogy a német követelések csak a célra vonatkoztak, vagy a hozzá vezető utat is tételesen megszabták-e. Utóbbira a válasz egyértelműen nemleges, hiszen a német megszálló hatóságok egyáltalán nem voltak abban a helyzetben hogy a magyar közigazgatás feladatainak akár csak egy részét is átvegyék.

[82] Turbucz: *Horthy Miklós*, 201.

[83] Jaross Andor kihallgatása, 1945. december 20. Lásd *Az Endre–Baky–Jaross per*, 134.

A deportálások kapcsán a népbíróság megkérdezte Veesenmayert, mi lett volna akkor, ha a magyar kormány nem hajtja végre a zsidóellenes intézkedéseket. Veesenmayer a következőket válaszolta:

> *„...akkor nem vitték volna keresztül. Hiszen amikor Horthy kijelentette, hogy nem csinálják tovább, akkor nem is történt már semmi.* [...] [Német részről] *biztosan megpróbáltak volna nyomást gyakorolni, de nem álltak volna rendelkezésre azok a hatalmi eszközök, amelyek alapján azt* [a deportálást] *keresztül is vigyék.* [...] *A megszállás csak rövid ideig tartott, és a hadosztályok kivonása már néhány nappal a bevonulás után megkezdődött. Ezenkívül ez nem katonai, hanem rendőri feladat lett volna, ilyen erők pedig kifejezetten csak kis mennyiségben álltak rendelkezésre."*[84]

Veesenmayer a keresztkérdések hatására csak azt ismerte el, hogy a „határszélekről", azaz Kárpátalja, Erdély és Délvidék területéről történő deportálások érdekében kényszerítő eszközöket is alkalmaztak volna, de arról nem beszélt, hogy mik is lettek volna ezek az eszközök. Ez is mutatja, hogy a történtek korántsem voltak szükségszerűek, a végrehajtásban a magyar fél aktív részvételére is szükség volt.

[84] Uo., 194.

A részleges magyar szuverenitást cáfoló deportálási „mesterterv" létezésének bizonyítékaként szoktak hivatkozni arra, hogy 1944 márciusának első felében Eichmann Mauthausenben úgynevezett „zsidótlanító szakértőket" hívott össze. A megbeszélésen Theodor Dannecker, Dieter Wisliceny, Hermann Krumey, Siegfried Seydl, Franz Abromeit, Arthur Burger és Franz Novak vettek részt.[85] Valójában az egész megbeszélést nem Eichmann hívta össze – ő alárendelt beosztott volt –, hanem Ernst Kaltenbrunner, az RSHA vezetője. Arról semmilyen konkrét adat nincsen, hogy pontosan miről tárgyaltak, ezért nem bizonyítható Braham azon állítása sem, miszerint ekkor döntöttek volna „a deportálási és megsemmisítési program tervéről".[86] Az viszont tény, hogy Eichmann „zsidótlanító" különítményén túl Mauthausenben gyülekezett a Magyarországra szánt teljes Gestapo-, Sipo- és SD-állomány is.[87] Mindenkit itt készítettek fel a speciális magyar viszonyokra, ami annál inkább szükséges volt, mivel Magyarországot látszólag független országként kellett kezelni. Kaltenbrunner arról beszélt a megjelenteknek, hogy „még nem dőlt el a forma. Hogy nyílt katonai megszállás lesz-e, vagy barátságosabb alapon..."[88] Mauthausenben tehát még az érintettek sem tudták, hogy milyen körülmények között és pontosan mit is kell majd csinálniuk. Igaz,

[85] Erre hivatkozik Karsai: *A végső döntésképtelenség*, 188.
[86] Braham: *A népirtás politikája*, 404.
[87] Lásd Gosztonyi Péter interjúját Alfred Trenkerrel, Gosztonyi: *Légiveszély*, 99.
[88] Alfred Trenker kifejezése. Lásd Bokor: *Végjáték...*, 86.

hogy maga Kaltenbrunner a megszállás első három napját Magyarországon töltötte, de erre számos oka volt. Hogy csak egyet említsünk: a szovjet csapatok ekkor már közvetlenül a magyar határ előtt álltak. Nincs bizonyítékunk arra, hogy Kaltenbrunner ekkor egy pontos (!) menetrendet ismertetett volna azzal kapcsolatban, hogy mikor és hogyan kell bevezetni a sárga csillagot, mikor és hogyan kell végrehajtani a gettósítást és a deportálást – ez csak Karsai László hipotézise.[89] Az természetesen több mint valószínű, hogy Kaltenbrunner tárgyalt Sztójayval, általánosságban, a „zsidókérdés megoldásának" módozatairól, de „menetrendet" nem szabhatott, annál is kevésbé, mert ennek végrehajtásához nem rendelkezett kellő erőkkel. Minden azon múlott, hogy a magyar fél hogyan és mire lesz hajlandó.

Más példák is a magyar fél szerepének jelentőségét támasztják alá. Az SD kassai kirendeltsége 1944. április 1-jén kérte az összes kárpátaljai zsidó három napon belüli koncentrálását három városba. Kárpátalja ekkor már hadműveleti területté lett nyilvánítva, a szovjet csapatok a Kárpátok északi oldalán álltak. Bár április 2-án a BM is kiadott egy hasonló tartalmú rendeletet, a katonai vezetés arra hivatkozva, hogy ez zavarja a csapatok szállítását a térségben, a végrehajtást megakadályozta.[90] Vagyis praktikus indokokra hivatkozva minden további nélkül ellent lehetett mondani a német biztonsági erőknek.

[89] Lásd Karsai: *A végső döntésképtelenség*, 190.

[90] Karsai László: Zsidósors Kárpátalján 1944-ben. *Múlt és Jövő*, 1991/3., 60–66.

Április 6-án Hitler 100 ezer zsidó kényszermunkást kért, Veesenmayer pedig április 13-án megszerezte ehhez Sztójay, valamint Horthy jóváhagyását. Hitler április 17-én Goebbelsnek ismét megemlítette, hogy a 700 ezer magyar zsidót jobban be kellene kapcsolni a hadviselésbe (*„für unsere Kriegszwecke nutzbringende Tätigkeit"*[91]) – ez a kijelentés sem arra utal, hogy az ezzel kapcsolatos tervek már készen lettek volna.

Maga a deportálások evolúciója éppenséggel a magyar fél mozgástereiről árulkodik. Német oldalról ugyanis elsősorban kényszermunkásokat akartak deportálni. Ehhez képest a magyar hatóságok éppen a 18–45 év közötti férfiak többségét nem deportálták. Helyettük viszont deportálták a kényszermunkára teljesen alkalmatlan gyerekeket és öregeket, valamint terhes nőket. Nekik esélyük sem volt túlélni az első szelekciót, nem véletlen, hogy az Auschwitzba érkező szállítmányok 75 százalékát azonnal meggyilkolták. A náci kényszermunka természetesen szörnyű és a munka általi megsemmisítést is tartalmazó intézmény volt, ám amennyiben egészséges és fizikai munkára képes emberek érkeztek volna Auschwitzba, akkor minden valószínűség szerint sokkal többen élték volna túl a háborút.

A háború után egyesek a munkaszolgálatosok katonai behívását embermentő intézkedésnek állították be. Nincsen azonban semmilyen adat arra, hogy a Honvédelmi

[91] *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Szerkesztette Elke Fröhlich. München, Saur, 1996, II. rész, 12. kötet, 137.

Minisztérium, amely korábban éveken át a zsidók negatív diszkriminációját szorgalmazta, egyszeriben humanitárius szempontokat vett volna figyelembe. Sokkal valószínűbb, hogy Szálasi Ferenc nyomán az illetékes vezérkari tisztek is úgy gondolták: nem olyan gazdag az ország, hogy napi négymillió munkaórát nélkülözni tud.[92]

A magyarországi németség elárulása

Horthy nem csak a zsidóság kapcsán mondott le könnyű szívvel államfői jogairól. Hasonló történt a magyarországi németek esetében is. Ennek előtörténete az 1930-as évekre nyúlik vissza, amikor a magyarországi német népcsoport képviselői egyre erőteljesebben léptek fel alapvető nemzetiségi jogaik érvényesítése érdekében. A homogén nemzetállamért lelkesedő Horthy számára ez már önmagában is elfogadhatatlan volt. A „német veszélyt" szemében csak fokozta a hitleri Németország erősödése és az ezzel is összefüggő pángermán propaganda.

Ebből adódott, hogy a kormányzó rendkívül pozitívan állt hozzá a németek kitelepítésének ötletéhez, amit először a „Heim ins Reich" akció keretén belül 1939. október 6-án maga Hitler vetett fel egyik beszédében. Horthy

[92] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K814-Mf-X-7076-16.718-419. Szálasi Ferenc válasza a Hűség Házában feltett kérdésre, 1944. június 2.

„kitűnő gondolatnak" nevezte a felvetést, amely általánosságban a külföldön élő németség hazatelepítését szorgalmazta, és ezen felbuzdulva Hitlerhez írt levelében leszögezte, hogy valamennyi kisebbségre alkalmazni kellene ezt a módszert – kivéve természetesen a magyarokra. Külön kiemelte, milyen nyereség volna Németországnak, ha megkaphatná a „mi derék svábjaink[at], [...] akiket mi mindig nagyon szerettünk, bizonyára a legjobb gazdák és mezőgazdasági dolgozók valamennyi repatriálásra tekintetbe jövő közül".[93] Horthy későbbi reakcióiból kiderül, hogy ez a fordulata meglehetősen álságos volt.

Mint azt az alábbiakban számos más példa is bizonyítja, Horthy nemcsak „néha" svábozott.[94] Személyi döntéseiben is rendszeresen befolyásolta az, hogy az érintett milyen származású. Így például megtagadta Keleti Lipót kinevezését a 9. szegedi gyalogezred parancsnoki posztjára azzal az indokkal, hogy az érintett „sváb" származású – és mindezt képes volt az 1934-ben Knauszról magyarosító Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek is a szemébe mondani.[95] Az ügynek azért volt különleges jelentősége, mert Horthy és Szombathelyi ekkoriban épp azzal volt elfoglalva, hogy

[93] Horthy levele Hitlerhez, 1939. november 3. *Wilhelmstrasse*, 458.

[94] Lásd például Kádár: *A Ludovikától...*, 646.

[95] Téves volna Szombathelyi vezérkari főnöki kinevezését úgy értékelni, mintha Horthy könnyen felül tudott volna emelkedni rasszista szempontjain. A helyzet sokkal inkább az, hogy a potenciális jelöltek több mint fele amúgy is német származású volt, és csupán Szombathelyiről lehetett feltételezni, hogy nem hisz a német győzelemben. Kinevezéséhez elsősorban ez vezetett, de szerepe volt benne annak is, hogy ifj. Horthy Miklós őt ajánlotta apjának.

miként lehetne egy kormányzóhű tiszt segítségével felfejleszteni Horthy háziezredét úgy, hogy az adott esetben a testőrség mellett megbízható fegyveres erőként rendelkezésre álljon. Szombathelyi természetesen megsértődött, amikor Horthy épp neki kezdte fejtegetni a német származásúak megbízhatatlanságát, de volt annyira lojális hozzá, hogy nem mondott le. Horthy személyi döntésének egyébként fatális következménye lett: az általa favorizált, nem német származású Mészáros István alezredes 1944. október 15-én a 9/II. zászlóaljjal habozás nélkül Szálasi oldalára állt.[96]

Horthynak a magyarországi németekkel szembeni elfogultságai már az 1930-as évek első felében kiütköztek. Példa erre a Gálócsy Árpád és Bleyer Jakab között folyó sajtóper, amelyben Horthy akadályozta meg Bleyer pernyerését azzal, hogy nem adott neki teljes körű felmentést titoktartási kötelezettsége alól. Az ügy megértéséhez szükséges tudni, hogy a Területvédő Liga vezetőjeként is ismert, fajvédő Gálócsy rendszeresen minősíthetetlen kirohanásokat engedett meg a magyarországi németekkel szemben, pl. szajhák és bűnözők utódainak nevezte őket.[97] Bleyer már 1919-ben a keresztényszocializmus elkötelezett hívének számított, vezetőként vett részt a Tanácsköztársaság elleni szervezkedésekben, és 1920-tól haláláig kormánypárti országgyűlési képviselő is volt. Kormányhűségét tehát nem lehetett megkérdőjelezni, mint ahogyan magyarságát sem: ő ugyanis magát alapvetően

[96] Lásd Bangha: *A Magyar Királyi Testőrség*, 150.

[97] Der Abschluß des zweiten Preßprozesses Dr. Kußbach–Gálócsy. *Sonntagsblatt*, 1934. augusztus 5.

német nemzetiségű magyarként, nem pedig Magyarországon élő németként definiálta. 1920 végéig vezette a Nemzetiségi Minisztériumot, amelyet a kormány ezt követően megszüntetett. 1929-ben Gálócsy a *Nemzeti Figyelő* című ezoterikus lapjában válogatott rágalmakkal illette Bleyert, aki erre beperelte őt. A pert azonban Horthy közbeavatkozása miatt nem lehetett lefolytatni.[98]

A Harmadik Birodalom már 1941-től megkísérelte csatasorba állítani a magyarországi német lakosságot. 1941–1942 között részben illegális toborzóakciókkal mintegy 18 ezer magyarországi németet vettek fel a fegyveres SS vagy a Wehrmacht kötelékébe (a felvettek között csekély számban magyar, illetve egyéb nemzetiségűek is voltak). A belépésre az érintetteknek számos okuk lehetett. A Waffen-SS lényegesen jobb szociális ellátást garantált, mint a magyar honvédség, szerepet játszhatott a magyar nemzetiségi propaganda, a Volksbund, illetve a többségi német közösség nyomása, és természetesen fontos lehetett az is, ha az érintett saját németségét a Harmadik Birodalommal azonosította. Utóbbi azonban részben a magyarosító politikára adott reakcióként is értékelhető. Fontos megjegyezni, hogy az erdélyi és délvidéki németség 1940-re már teljesen nemzetiszocialista szervezettséggel bírt, míg a csonka-magyarországi németségről ez egyáltalán nem volt elmondható. Az erdélyi és délvidéki

[98] MNL OL K28 440. tétel 5022/1930. A Gálócsy–Bleyer sajtóper anyaga 1929–1930., MNL OL K28 198. tétel 1958/1929.

német falvakban viszont – éppen a totális szervezettség miatt – a Volksbund hatékony terrorral ki tudta kényszeríteni azoknak a jelentkezését is, akik szívük szerint soha nem léptek volna be az SS-be.[99] Sokatmondó, hogy az „önkéntes" jelentkezések 65 százaléka a Magyarországhoz 1938 után visszatért területekről történt, miközben ott a magyarországi németségnek kevesebb mint 45 százaléka lakott csak. Vagyis a csonkaországi németség jóval kevésbé volt hajlandó az SS-ben szolgálni, mint az észak-erdélyi vagy délvidéki németek.

Érdemes egyébként megjegyezni, hogy a magyar kormány milyen komoly mozgástérrel rendelkezett ebben az ügyben. Erre a legjobb példa talán az, hogy a magyar csendőrség még azt is megengedhette magának, hogy Franz Bascht (Basch Ferencet)[100], a Volksbund vezetőjét, annak helyettesét és egy harmadik munkatársát 1942 júniusában „kémgyanú" vádjával kihallgatták a Belügyminisztérium-

[99] A kérdésről már az 1970-es évek történetírása is így vélekedett. Lásd Tilkovszky Loránt: *SS-toborzás Magyarországon*. Budapest, Kossuth, 1974, 121–144; valamint Norbert Spannenberger: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*. Budapest, Lucidus, 2005, 342–352.

[100] A bánáti sváb apától és svájci anyától származó Basch Ferenc (1901–1946) eredetileg a magyarbarát Bleyer Jakab (1874–1933) politikájának a híve volt. Bleyer halála (1933) után, többek között a névmagyarosítási kísérletek elleni tiltakozása következtében, a bíróságon meghurcolták. Ez arra késztette, hogy a Bleyer által alapított, magyarbarát német érdekképviseleti szervezetet elhagyja, és megalakítsa a Volksbundot. A második bécsi döntés értelmében a magyar kormány elfogadta, hogy a magyarországi németség népcsoport legyen, és a nemzetiszocializmust tekintse a magáénak. Ez a Volksbund terveiben nem szerepelt, és mintegy megpecsételte a sorsát.

ban.[101] Ahhoz képest, hogy a magyarországi német népcsoport vezetőjét elvileg akár Hitler személyes képviselőjének is lehetett volna tekinteni, ez több mint barátságtalan – sőt a német szövetségi rendszerben példa nélküli – magatartásnak számított.[102]

Basch vegzálásának egyébként komoly előtörténete volt a magyar szervek részéről: először 1934-ben „nemzetgyalázás" vádjával ítélték öthavi börtönre azért a mondatáért, hogy „aki becsületes német nevét önként feladja, az nem érdemelte meg, hogy eddig is viselje". Az ítélet teljes abszurditása jól belátható, ha arra gondolunk, hogy ugyanezt a mondatot magyarral behelyettesítve mindenki természetesnek tartotta volna.[103]

Hitler és Horthy 1943. április 17-ei klessheimi találkozóján a zsidóügyek mellett a magyarországi németek

[101] Johann Böhm: *Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS. Innen und Außenpolitik als Symptom des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und ungarischer Regierung*. Ippesheim, Verlag des Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas, 1990, 85.

[102] Valójában Hitler, illetve Himmler és Basch között egyáltalán nem volt meg az összhang, ezt azonban a magyar kormány nem tudta, de nem is igazán érdekelte. Bascht a nácik nem tekintették nemzetiszocialistának, és ő sem tekintette magát annak, amire az is példa, hogy zsidó barátnője volt, akit a szakításuk ellenére is megmentett. Basch kapcsolatát az érintettel a magyar titkosrendőrség is dokumentálta, ráadásul a Gestapo is felfedte. A részletekre lásd Spannenberger: *A magyarországi Volksbund*, 320–321.

[103] Basch sorsának kifejezetten tragikus fordulataihoz tartozik, hogy a magyar asszimilációs politika dacára 1942-től mégis arra kényszerült, hogy inkább Kállayval működjék együtt Berlinnel szemben, mert a náci népcsoport-politika következményeiben még inkább fenyegető volt számára. Kállaynak éppen ezért kiválóan megfelelt a verbálisan náci, ám tartalmában hozzá lojálisabb Basch, mint bárki más, és ezt még Basch népbírósági perében is tanúk erősítették meg. Lásd Spannenberger: *A magyarországi Volksbund*, 321.

kérdése is felmerült. Hitler felvetésére, miszerint a nemzetiségi viták legjobb megoldása a német népcsoport áttelepítése lenne, Horthy mély egyetértését fejezte ki, mert „ezáltal a magyar élettér is megnövekedhetne". A Waffen-SS-be jelentkezők kapcsán pedig hozzátette, hogy „természetesen egyben az ilyen németek családját is meg kellene fosztani állampolgárságuktól".[104] Ennek nyomán született a magyar Honvédelmi Minisztériumban az a bizalmas rendelet, amely kifejezetten megtiltotta a németek toborzásának akadályozását, „mivel nem magyar érdek embereket visszatartani, akik más hadseregben kívánnak szolgálni", és ennek jegyében hallgatólagosan meg kellett engedni más nemzetiségűek jelentkezését is.[105]

Ezek után került sor a második hivatalosan is engedélyezett magyarországi SS-toborzásra. A toborzók részéről már korábban is számos önkényeskedésre került sor, amit a magyar közigazgatás ezúttal is tolerált. Emögött az a megfontolás húzódott meg, hogy a toborzottak és leszármazottaik elvesztették magyar állampolgárságukat, a magyar hatóságok pedig abban reménykedtek, hogy így megszabadulhatnak az asszimilálódni amúgy sem akaró németek javától. Egyrészt a Volksbund, illetve a németországi toborzók terrorizálták azokat, akik megtagadták a jelentkezést, másrészt a csendőrség és a helyi magyar közigazgatás is megtette a magáét, így rendszeresek voltak a falusi verekedések, ablak-

[104] *Hitler hatvannyolc tárgyalása*, II. kötet 111–112.
[105] HM 1943 Eln. II. 45800.

bezúzások és falfirkálások. Az 1943-as toborzások alkalmával ezek a kísérőjelenségek hatványozottan jelentkeztek. Mindezt a közigazgatás vegyesen fogadta. Azok, akik németként segítséget reméltek a magyar hatóságoktól a túlkapások ellen, általában csalódtak, akik viszont jelentkeztek az SS-be, azoknak még a családtagjait is üldözni kezdték. Jellemző, hogy a zsidók esetéhez hasonlóan a hatóságok ezúttal is úgy reagáltak, hogy a jelentkezéssel hontalanként kezelhető személy rokonságától bevonták az ipari jogosítványokat és engedélyeket, és azokat „magyar fajú" kedvezményezettek között osztották széjjel.[106] Abban, hogy ez lehetségessé vált, Horthy Miklósnak komoly felelőssége van.

Magyarország német megszállása után azonnal felmerült az SS-toborzások folytatásának igénye. Németországnak legalább annyira szüksége volt ágyútöltelékként használható katonákra, mint hadiipari kényszermunkásokra. A német illetékesek azzal érveltek, hogy míg a közvetlen német fennhatóság alatt lévő bánáti területen a németek 14,3 százaléka és Romániában is 10,6 százaléka teljesített német egységekben szolgálatot, addig ez a szám Magyarország esetében még mindig csupán 1,8 százalékot ért el (ennek többsége is az 1940 után visszatért területekről került ki). Az ügyben az első tárgyalásra Csatay Lajos vezérezredes honvédelmi miniszter és a német illetékesek között 1944. március 25-én került sor. Csatay a német javaslatokat, amelyek családnév, némettudás, illetve anyanyelv alapján kívánták meghatározni

[106] Böhm: *Die Ungarndeutschen...*, 95. és 97.

a sorozhatók körét, egytől egyig visszautasította. A német fél arra hivatkozott, hogy a legutóbbi, 1941-es népszámlálás szerint az országban 719 762 személy német anyanyelvűnek vallotta magát, de ez csak a sorozhatók egy részét jelenti, hiszen sok német „büszke arra, hogy magyarnak vallhatja magát" – jegyezte meg némi szemrehányással Georg Keppler SS-altábornagy. Az 1906-ban Tuczentallerről magyarosító Csatay erre csak annyit mondott: „Ez is a mi vonzerőnk bizonyítéka." Végül Keppler azt javasolta, hogy a sorozhatók névsorának összeállítását bízzák a Volksbundra, amely úgyis a legjobban tudja, kit kell érintettnek tekinteni. Csatay ezt a javaslatot is elvetette, és ilyen értelemben referált Horthy Miklósnak, aki azonban arra utasította, hogy a német javaslatot fogadja el. Ezzel a kormányzó saját hadügyminiszterét hazudtolta meg a német fél előtt, és egyúttal eladta állampolgárai egy részét Hitlernek.[107]

A kérdés azonban még ezzel sem lett teljesen lezárva, mivel nyitott maradt, hogy a Volksbund mi alapján készíthet sorozási listákat. A Minisztertanács ezért nem sokkal később egy ellenjavaslatot adott át a német félnek. Különbség elsősorban abban volt az álláspontok között, hogy a magyar kormány először ragaszkodott az önkéntesség

[107] A tárgyalásról Bezerédj István alezredes, Csatay szárnysegédje még 1944-ben számolt be Payer Andrásnak. Lásd Andreas v. G.-Payer: *Armati Hungarorum*. München, Kőrösi Csoma Sándor Hist. Gesellschaft, 1985, 443; illetve Andreas v. G.-Payer személyes közlése a szerzővel 1996-ban. Ezzel szemben Tilkovszky említett kötetében teljesen tévesen épp Horthynak tulajdonítja Csatay ellenállását, erre azonban semmilyen bizonyítékkal nem szolgál. Lásd Tilkovszky: *SS-toborzás...*, 148.

elvéhez, míg a német fél ekkor már régen letért a „nordikus" ideál elképzelésétől, és vérségi alapon kívánta megszerezni a magyarországi hadköteleseket. Sztójay és Csatay egyaránt két körülményre hivatkoztak: egyrészt arra, hogy a német–magyar népcsoportegyezmény a németség fogalmát önkéntes alapon definiálta, másrészt arra, hogy a szlovák, illetve román német népcsoporttal kapcsolatos törvények is erre alapultak. Horthy támogatásának hiányában azonban kénytelenek voltak lenyelni Veesenmayer és Keppler ragaszkodását ahhoz, hogy az önkéntesség elve nem tartható fenn. Így 1944. április 14-én megszületett az SS-toborzások harmadik hullámát elindító megállapodás. Ennek legfontosabb pontja az volt, hogy „az egyezmény alkalmazása során német népiséghez tartozónak tekintendő az, aki életmódja és népiségi ismertetőjegyei alapján magát németnek mutatja, illetőleg magát önként németnek vallja" (4. §), illetve az, hogy a magyar kormányzat a sorozottak közül maximálisan 10,5 százalékot visszatarthat, ha az érintettek a honvédség, illetve az ipar számára nélkülözhetetlenek.

A fentiek alapján az 1894 és 1927 között születettek, vagyis minden 17 és 50 év közötti, német származásúnak vélt férfi sorozhatóvá vált. Mivel a „vélelmezés" kizárólag a minél nagyobb számokat produkálni akaró Volksbund-vezetés, illetve az SS-sorozóbizottságok kompetenciája volt, a sorozások helyenként valóságos embervadászatba torkollottak. Tömegesen kényszerítettek az SS-be olyanokat, akik már németül sem tudtak jól, nem beszélve azokról,

akik világnézeti vagy egyéb okból vonakodtak az SS-ben szolgálni. A magyar állam mindehhez karhatalmat biztosított, és a menekülő hadköteleseket a csendőrséggel fogatta össze.

A sorozások országszerte botrányokat okoztak. Helyenként kisebb tüntetésekre is sor került. A magyar hivatalos szerveket kétségbeesett kérvények özöne árasztotta el. Horthy maga is ráeszmélhetett arra, hogy végzetes helyzet alakult ki: minden bizonnyal ezért hagyta jóvá, hogy Csatay Lajos az 1944. június 21-i Minisztertanácson előterjesztést tegyen a sorozási megállapodás megváltoztatására. Érdemes idézni Csatay előterjesztésének lényegi pontjait:

> *„Tömegessé váló jelenség a küldöttségjárás és kérvényezés. A legegyszerűbb emberek nagy csoportjai kifejezik azon óhajukat, hogy nem a Waffen-SS kötelékében, hanem a honvédségben akarnak szolgálatot teljesíteni, és kérik, hogy e sorozás alól mentesítessenek.*
>
> *Nagy tömegekben kerülnek a Waffen-SS kötelékébe olyanok is, akik minden vonatkozásban magyarnak vallják magukat így a magyar érzelmű magyar állampolgárok tömegeit kényszerítjük arra, hogy a Waffen-SS kötelékébe kerülve, elöljáróik és a magyarországi németség tagjainak szemrehányását és esetleg megtorlását is viseljék magyar nemzeti érzésükért.*

> *Ez a helyzet végeredményben annyit jelent, hogy a magyar kormány hozzájárulásával olyan magyar állampolgároknak, akik bizonyságot tesznek a magyar nemzethez tartozásukról és magyar érzelmükről, magyarságukért való kiállásukért esetleg szenvedniük kell.*
>
> *De az egyezmény hatásaiban nem alkalmas azon célok elérésére, melyet a birodalmi követ és meghatalmazott a tárgyalások során hangoztatott. Mégpedig, hogy a német véderő ezáltal ütőképes harcegységeket szerezzen. Ugyanis az olyan egyén, akit akarata ellenére a német véderőhöz vonultatnak be, holott a honvédségben akar szolgálni, sohasem lesz a korszerű háború ütőképes katonája.*
>
> *Ezen felül pedig az egyezmény által előállott helyzet alkalmas arra, hogy a m. kir. honvédség lelki erejét gyengítse, hiszen a nemzet tagjai látják, hogy a magyarságukért élni, harcolni és meghalni kész egyéneket a magyar kormány idegen hadseregnek ad ki.*
>
> *A nem tisztázott politikai és hadászati helyzet kényszere alatt létrejött [...] egyezményt tehát nemcsak közjogi okokból, hanem katonapolitikai okokból is meg kell változtatni, mégpedig akképpen, hogy lehetőleg csak azok legyenek kénytelenek a Waffen-SS kötelékébe bevonulni, akik a magyarországi*

Volksbund tagjai, vagy akik e célra önként jelentkeznek."[108]

A Minisztertanács a javaslatot először elfogadta, amikor azonban Csatay fellépett Winkelmann SS-tábornoknál, az Veesenmayerrel együtt Horthyhoz fordult, aki azzal védekezett, hogy az egész csak Csatay kezdeményezése volt. Ezzel a kormányzó másodszor is meghazudtolta honvédelmi miniszterét.[109]

Hozzá kell tennünk, Csatay így is el tudta érni, hogy a sorozandók összesen 202 ezer fősre duzzadt listájából 71 ezer főt október közepéig nem engedett besorozni. Ez jóval több volt, mint az egyezményben szereplő, visszatartható 10,5 százalék. Mindez pedig újabb bizonyíték arra, hogy még ekkor is rendelkeztek a magyar hatóságok bizonyos mozgásterekkel. Érdemes ennek részleteit is szemügyre venni. Veesenmayer 1944. augusztus 11-én igen erélyes hangon követelte Csataytól az SS-toborzás elhúzódásának kivizsgálását. Csatay nem sietett a válasszal – ezt csak augusztus 29-én tette meg –, és magukat a németeket okolta a kudarcért. Úgy vélte, ha nem a Volksbundra, hanem a magyar szervekre bízták volna a besorozandók kiválasztását, akkor már négy héten belül megkaphatták volna a 60-70 ezer főt. A sorozás csak azért húzódott el, mert az országban működő 30 német sorozóbizottság egyelőre csak 42 ezer főt tudott besorozni.[110] Kézenfekvő a felvetés: ha a magyar közigazgatás szabotálni tudta a német nemzetiségiek sorozását, akkor nem tudta volna legalább ugyanúgy szabotálni a zsidóság deportálását?

[108] Idézi Tilkovszky: *SS-toborzás...*, 166–167.
[109] Uo., 168.
[110] Uo., 169.

Mint már korábban is idéztük, Horthy 1944 nyarán dorogi Farkas Ákosnak, Budapest új főpolgármesterének nyíltan megmondta, hogy bármi lesz is a háború vége, „minden idegen fajúnak, akár zsidó, román, szerb vagy német, el kell hagynia az országot, hogy a magyarok legyenek ismét a maguk urai az országban".[111] (Hasonló értelmű németellenes nyilatkozatokat Mester Miklósnak is mondott). A felsorolásban figyelemre méltó a német és a zsidó népesség említése. A kettő egy kalap alá vétele egyrészt azt bizonyítja, hogy Horthy nem frázisokat mondott, hiszen ekkor a németek kitelepítése politikailag egyáltalán nem lett volna alkalmas arra, hogy erősítse a német–magyar fegyverbarátság ötletét. Másrészt pedig figyelemre méltó, hogy a kormányzó a két népcsoport eltüntetését ugyanannyira fontosnak tartotta. Ezt annyira komolyan gondolta, hogy 1945. május 19-én, már internáltként, azt javasolta VI. György brit uralkodónak, hogy járuljon hozzá a magyarországi németek kitelepítéséhez: „Leghőbb vágyunk lenne megszabadulni a német nemzetiségű magyar alattvalóktól, akik a leghálátlanabbul viselkedtek."[112] Ez az indoklás viszont annak fényében, hogy a magyar nemzetiszocializmus reprezentánsai között a magukat népi németnek vallók éppenséggel alulreprezen-

[111] *Wilhelmstrasse*, 667. sz. dokumentum, 849.
[112] *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*, 15.

táltak voltak[113], ezzel szemben Horthy elég sokat tett annak érdekében, hogy aki Magyarországon magát németnek vallotta, az hátrányos helyzetben érezze magát, teljesen elképesztő, és a szembenézés helyett a bűnbakkeresésről és a nagyon mélyen rögződött faji szemléletről árulkodik.

A BUDAPESTI ZSIDÓSÁG „MEGMENTÉSE"

Mielőtt Horthy mentőtevékenységének részletezésére sor kerülne, szükséges leszögezni, hogy azt a szövetséges és semleges hatalmak többszöri erélyes intervenciója előzte meg. A kormányzó tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Németország elvesztette a háborút, és 1944 május végén már azt is sejthette, hogy a béketárgyalásokon senki nem fog szóba állni vele, ha nem állítja le a deportálásokat. Ráadásul a szovjet hadsereg 1944 áprilisától már a magyar határ előtt állt, miközben az angol–amerikai csapatok megjelenésére esély sem mutatkozott.

1944. június 21-én és 24-én a Minisztertanács a semleges hatalmak reakcióiról Jungerth-Arnóthy Mihály külügyminiszter-helyettestől amúgy is kimerítő tájékoztatást kapott. Jungerth-Arnóthy azt is elmondta, hogy Romániában, Szlovákiában és Bulgáriában több százezer zsidó él, holott (Bulgária kivételével) ezekben az országokban már 1941 óta vannak német csapatok – mégsem ragaszkodtak az érintettek deportálásához.

A kérdésben a legfontosabb forrás az 1944. június 26-án, a német megszállás után először összehívott Koronatanács döntéséhez köthető. Az erre készített feljegyzése szerint itt azt fejtette ki, hogy ha a németek deportálást akarnak, „vagyis ezen a vonalon kényszer áll fenn, akkor sem engedhetem, hogy ebben a magyar csendőrség működjön közre. Akkor csinálja azt, amit a németek akarnak, az ittlévő német karhatalom."[114]

Jaross Andor belügyminiszter azonban ekkor még energikus tiltakozásával vissza tudta vonni Horthy ezen követelését.[115] A Minisztertanács 1944. július 5-ei ülésén Jaross már azt is megjegyezte, hogy „e hét végén már csak Budapest zsidóságának deportálásáról lesz szó" – jelezve ezzel azt, hogy a deportálási tervek mindenkit érinteni fognak.[116] Horthy 1944. július 6-án közölte Sztójayval, hogy a zsidók magyarok által történő deportálását azonnal be kell szüntetni – miniszterelnöke és belügyminisztere azonban becsapta őt, és a kormányzó akarata ellenére folytatta a deportálást egészen július 9-ig.[117]

[113] Sem a Nyilaskeresztes Pártnak, sem a többi szélsőjobboldali formációnak nem volt német tagozata, vezetőik között pedig egyetlen olyan személy sem ismert, aki magát német nemzetiségűnek vallotta volna. Német származásúak természetesen sokan voltak, ez azonban nem azonos a nemzetiséggel, nem beszélve arról, hogy a német származásúak felülreprezentáltsága a középosztály minden szegmensében kimutatható.

[114] 1944. június 26. Nyilatkozattervezet Horthy kormányzó részére a Koronatanács ülésére. Lásd *Vádirat*, III. kötet, 3–6.
[115] *Vádirat*, III. kötet, 8. sz. dokumentum, 38.
[116] Uo., 28. sz. dokumentum, 75.
[117] Lásd *Wilhelmstrasse*, 696. sz. dokumentum, 880.

Ez rendkívül fontos és nem túlhangsúlyozható különbség ahhoz a történettudományba és az emlékezetpolitikába sajnálatosan bevonult fikcióhoz képest, amely szerint Horthy megtiltotta volna a zsidók deportálását, és ehhez a németekkel szemben fegyveres erőt is felvonultatott.[118] Erről szó sem volt: csak a magyar hatóságok *részvételét* és csak a zsidóság *egy részének* deportálását tiltotta meg, de június 26-án még ehhez sem ragaszkodott. Csak ahhoz ragaszkodott, hogy a használható zsidó munkaerőt tartsák vissza és az addigi mentesítéseket ismerjék el. Ezen túl azt az óhaját fejezte ki, hogy „legjobban szeretném azt a kegyetlen és nem a magyar természethez illő megoldást, hogy innen zsidók deportáltatnak, egyáltalán leállítani". Ezt követte a már idézett mondat: „Ha azonban a kormány szerint a németek ezt követelik, ebből nem engednek, vagyis ezen a vonalon kényszer áll fenn, akkor sem engedhetem, hogy ebben a magyar csendőrség működjön közre. Akkor csinálja azt, amit a németek akarnak, a német karhatalom."[119]

Horthy – saját bevallása szerint – 1944 július elejétől mindinkább attól tartott, hogy Baky László nemzetiszocialista pártja a csendőrségre támaszkodva puccsot hajt ellene

[118] Lásd Hende Csaba volt honvédelmi miniszter 2014. június 6-ai beszédét a Koszorús-emlékszobor leleplezése alkalmából: *http://mno.hu/belfold/evtizedekig-tagadtak-a-hostetteit-most-szobrot-kapott-1294239*. Hende ebben a beszédben mindazokat, akik Koszorús tevékenységével kapcsolatosan kritikát fogalmaztak meg, a „kommunista diktatúra szellemi örököseinek" nevezte.

[119] *Vádirat*, III. kötet, 1. számú dokumentum, 29.

végre.[120] Ebben megerősítette őt a bárcziházy Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár ellen végrehajtott nyilas merényletkísérlet is. Félelmének ugyanakkor semmi oka nem volt: Edmund Veesenmayer éppenséggel ragaszkodott Horthy személyéhez, hiszen a kormányzót a gördülékeny kollaboráció zálogának tartotta. Horthy ettől függetlenül egyre jobban aggódott, és a csendőrség július eleji budapesti összevonását egy ellene tervezett puccs előkészületének tartotta.

A csendőrség budapesti összevonása tagadhatatlan tény, ám az minden bizonnyal a budapesti deportálások előkészítését szolgálhatta.[121] Azzal az állítással, hogy a Budapestre összpontosított csendőrség a zsidók összeszedését tervezte, a holokausztkutatás egy része is egyetért.[122] Bonhardt Attila vállalkozott arra, hogy összegyűjtse a kérdés bizonyítékait, de a lebonyolítást illetően ő is csak hipotézisekig jutott, amelyeket néhány népbírósági vallomás alapján állított fel. Ezek szerint a csendőrök egy zászlóavatás ürügyén jöttek fel a fővárosba, majd kaptak három nap sza-

[120] Lásd *Wilhelmstrasse*, 695. sz. dokumentum, 878–879. Emlékirataiban viszont Horthy már arra hivatkozott, hogy a zsidódeportálások megakadályozására küldte a páncéloshadosztályt Budapestre. Horthy: *Emlékirataim*, 291.

[121] Veesenmayer jelentése 1944. július 7. Lásd *Vádirat*, III. kötet, 47. sz. dokumentum, 107.

[122] Különvéleményt hangoztat Randolph L. Braham, aki szerint „A dokumentumok nem adnak egyértelmű képet arról, hogy vajon a csendőrök összpontosításának elsődleges célja a puccs volt-e, vagy a budapesti zsidók összeszedése és deportálása". Lásd Braham: *A népirtás politikája*, II. kötet, 838–839.

badságot, amit arra kellett volna a legénységnek kihasználnia, hogy megismerkedjen a fővárossal. Ezt követte volna az akció végrehajtása, ami július 6-án kezdődött volna.[123]

Bonhardt ezt a verzióját a Ferenczy László csendőr ezredes és más csendőrtisztek elleni perek kihallgatási jegyzőkönyveire alapozta. A kihallgatások során Faragho Gábor tanú és Ferenczy László vádlott, illetve tanú csakugyan megemlítették a deportálási tervet, részleteket azonban nem árultak el róla,[124] és a bíróság sem firtatta különösebben a kérdést. Faraghónak jó oka volt rá, hogy saját szerepét mentse, hiszen ebben az időszakban a csendőrség felügyelőjeként végső soron őt is felelősség terhelte a kegyetlenkedésekért, illetve a deportálási folyamatban történő, igencsak aktív részvételéért. Jellemző, hogy Ferenczy perére több idézés ellenére sem jött el, és csak akkor volt hajlandó megjelenni, amikor nyilvánvalóvá vált számára, hogy máskülönben rendőrrel állíttatják elő.[125] Védekezési stratégiája arra alapult, hogy a kormányzó iránti hűségével érvelt, egész pontosan azzal, hogy ő erősítette meg Horthynak, miszerint a csendőrök nemcsak a deportálásra, hanem egy személye elleni puccsra is készülnek. Ugyanígy próbálta menteni bőrét a másutt is folyékonyan hazudozó Ferenczy is, aki attól sem riadt vissza, hogy saját magát tegye meg a később részletezendő „Koszorús-akció" értelmi szerzőjének.[126]

[123] Lásd Bonhardt Attila: Koszorús Ferenc ezredes szerepe a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásában. In: *Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse"*. Szerkesztette Hantó Zsuzsa és Szekér Nóra. Budapest, Kiskapu, 2015, 32.

[124] A legtöbb, amit Ferenczy mondott, az volt, hogy „[a budapesti] akciónak végrehajtási tervezetét teljes részleteiben Péterffy Jenő ezds. dolgozta ki Paksy-Kiss Tibor ezredessel, Péterffy ezds. nagyváradi tapasztalatai alapján". *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt.* Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Molnár Judit. Budapest, Scolar–ÁBTL, 2014, 112.

[125] *Csendőrtiszt a Markóban*, 25.

A bíróság előtt Faragho „szemenszedett valótlanságnak" minősítette Ferenczy azon állítását, amely szerint ő is részt vett volna a deportálás terveinek kidolgozásában.[127] A csendőrség felhozatala kapcsán pedig azt állította, hogy az „a nyilasok ellen irányult és a németek ellen, akik a budapesti zsidók összeszedését akkor már erősen forszírozták". Ezzel a vallomásával egészen biztosan csúsztatott, ugyanis a zsidók deportálásának kapcsán a csendőrség legfeljebb önmagával szemben léphetett volna fel, a németekkel szemben nem, a deportálásra ugyanis semmilyen német karhatalom nem állt rendelkezésre. Faragho szerint Sztójay erőt szeretett volna mutatni a németek és az esetlegesen sztrájkokra hajlamos munkásság felé, ezért tette magáévá az ő javaslatát (!) arról, hogy a csendőr zászlóaljakat Budapestre vezényeljék. „Kifelé azonban meg kellene hagyni azt a látszatot, hogy az egész ünnepség és a csendőrség felhozatala csupán a budapesti zsidóság összeszedése céljából történt, nehogy eláruljuk magunkat. A vidéki csendőrség felhozatala a fővárosban azután meg is történt, de a kormányzó ekkor már tudta, hogy itt nem fogják a zsidókat

[126] Uo., 36. Ferenczy hazudozásaira lásd még 27–37.

[127] Faragho Gábor vallomása 1946. április 6-án. *Csendőrtiszt a Markóban*, 192.

összeszedni és deportálni, hiszen a csendőrség felhozatala is tulajdonképpen ennek megakadályozására történt."[128]

Látható, hogy Faragho vallomása milyen súlyos ellentmondásokkal terhes: egyrészt elismerte, hogy a csendőrök deportálási tervek miatt is jöttek Budapestre, másrészt viszont úgy tett, mintha éppenséggel ezt szerették volna megakadályozni. Igencsak tanulságos, hogy a népbíróság ebben a kérdésben nem erőltette meg magát – minden bizonnyal azért, mert a fegyverszüneti delegáció tagjaként és közellátásügyi miniszterként (1945. július 21-ig) Faragho ekkor még politikai védelmet élvezett.

Ami biztos, hogy a fővárosban csak június 21-én történt meg a zsidóság csillagos házakban történő összevonása. Ezek a házak azonban a város teljes területén szóródtak szét, és az épületek túlnyomó többségében keresztények is laktak. Ebből adódóan a budapesti zsidóság deportálását megelőző lépések közül a gettósítás és a gettóból a vasútállomásra szállítás még nem történt meg. Mivel Budapesten ekkoriban mintegy kétszázezer személy eshetett a zsidótörvények hatálya alá, ezért csak az elszállításuk is húsz-harminc napos időszakot jelentett volna, az ezt megelőző gettósítás lebonyolítása pedig szintén több hetet vett volna igénybe (mint ahogyan ez a nyilas-hatalomátvétel után történt is).

[128] Uo.; Bonhardt Attila a Koszorús mentőtevékenységét taglaló tanulmányában ezzel teljesen ellentétes értelemben hivatkozik Faragho vallomására, amennyiben azt állítja, hogy ő is alátámasztja a deportálás tézisét. Amint fent említettem, Faragho vallomása a kérdésben teljesen használhatatlan.

A továbbiakban fontos tisztázni, hogy mit is jelent valójában a deportálás folyamata és annak leállítása. Nyilvánvaló, hogy Sztójay és társai, illetve Veesenmayer a teljes magyar zsidóság deportálásában voltak érdekeltek, és legfeljebb abban lehetett köztük különbség, hogy mi történjen a munkaképes férfiakkal. Tehát Budapest „zsidótlanítására" is feltétlenül sort kerítettek volna. Más kérdés, hogy ezt hogyan és mikor kívánták végrehajtani. Ez forrásokkal eléggé jól tisztázható, mivel német részről teljes egészében hozzáférhetők Veesenmayer jelentései. Ez utóbbiakból megállapítható: a németek számoltak azzal, hogy Horthy a számára fontos „udvari zsidók" kímélésével próbálkozik majd. Eichmann kalkulációjában is azért került Budapest a legutolsó helyre, mert úgy gondolta, ez a deportálási akció lesz a legnehezebb.

Az egyetlen elszólás különben, amely arra utal, hogy valaki mégiscsak foglalkozott a budapesti deportálás technikai kérdéseivel, Jaross Andorhoz köthető, aki 1944. július 9-én azt mondta Veesenmayernek: az akciót úgy kell majd végrehajtani, hogy a budapesti zsidókat először az V. (szegedi) csendőrkerület ekkor már üres gettóiba koncentrálják.[129] Érdekes, hogy Jaross ekkor egy szóval sem említette Veesenmayernek, hogy a kormányzó beavatkozása a tervezett akció leállítását eredményezte volna. Ellenkezőleg: annyit mondott, hogy a kormányzó tiltása ellenére befejezte a deportálást a budapesti elővárosokban.[130]

[129] *Wilhelmstrasse*, 696. sz. dokumentum, 880. Braham: *A népirtás politikája*, II. kötet, 841.
[130] Uo.

Érdemes részleteiben is ismertetni, hogy mit is tett Horthy 1944. július első hetében, mert ennek tükrében érthető meg igazán az, hogy mi is motiválta cselekedeteiben: a zsidómentés, egy vélelmezett puccs elhárítása, esetleg mindkettő.

Horthy 1944. július elejétől a Testőrséget harckészültségbe helyezte. 1944. július 4-én vagy 5-én délelőtt a Királyi Palotában olyasmi történt, ami korábban soha nem fordult elő: a palota belsejében az ünnepi fogadáshoz a testőrök teljes létszámban, menetöltözetben, feltűzött szuronnyal, éles tölténnyel és kézigránáttal sorakoztak fel. A várt vendégek, akiknek ez az erődemonstráció szólt, Baky László és a Budapestre rendelt csendőrség tisztjei voltak. Lázár Károly testőrparancsnok a vendégek tisztelgését sem fogadta. Harminc perc után a vendégek távoztak.

Horthy ezen a kihallgatáson közölte a megjelentekkel, hogy megtilt mindenféle akciót Budapesten. Megparancsolta, hogy a csendőrség összes alakulata azonnal vonuljon vissza helyőrségeibe, ellenkező esetben a honvédség bevetésével is érvényt szerez akaratának. Azt is közölte, hogy a hivatalosan meghirdetett „zászlószentelésről" (ami az összpontosítás formális ürügye volt) szó sem lehet, mivel a csendőrségnek korábban nem volt csapatzászlója, és neki sincs szándékában ilyet adományozni. Baky egyetlen megjegyzés nélkül tudomásul vette a parancsot.

Ennek dacára Baky nem teljesítette a kormányzó akaratát, sőt a városban újabb csendőri egységek jelentek meg. Egyedül a Királyi Palota mellé, a Werbőczy (ma: Táncsics Mihály) utcai iskolába települt csendőrzászlóalj távozott,

de az is csak az után, hogy Lázár Károly testőrparancsnok egyórás ultimátumot adott nekik, és lefegyverzésüket is kilátásba helyezte. Ezzel függött össze, hogy Baky László is elköltözött Dísz téri lakásából a Svábhegyre, a Gestapo főhadiszállása mellé.

Horthy július 5-én 17 óra 30 perckor és 22 órakor is referáltatta Lázár altábornagyot, aki Budapest megbízott karhatalmi parancsnokaként arról számolt be, hogy a csendőrség továbbra is a fővárosban maradt. Ezek után adta ki Horthy személyesen újabb parancsait.

Július 5-én éjfélkor a Rákóczi úti Pannónia Szállóban elszállásolt két csendőr ezredes szobájának ajtaján Papp-Kökényesdy Sándor testőr alezredes kopogtatott. A meglepett törzstiszteket lefegyverezte, és géppisztolyos testőrök kíséretében a Várba szállította. Ott Lázár Károly fogadta őket parancsnoki irodájában, és közölte velük, hogy legfelsőbb utasítás alapján jár el. Rámutatott a telefonra, és közölte, hogy azonnal adják ki a parancsot alárendeltjeiknek az elvonulásra. Miután a parancs végrehajtásának ellenőrzése is megtörtént (hajnali kettőkor), július 6-án reggel öt órakor a két ezredes is távozhatott.[131]

Az Esztergom–Perbál környékén állomásozó 1. páncéloshadosztály parancsnoksága már július elején tájékoztatást kapott arról, hogy az egységek karhatalmi igénybevételével is számolni kell. Július 5-én éjjel Horthy utasítására a harc-

[131] Lásd ÁBTL 643/5, 8–9. Lázár Károly vallomása, 1960. június 29.; valamint Bangha: *A Magyar Királyi Testőrség*, 123–125.

kocsik Koszorús Ferenc vezetésével megindultak a fővárosba. Az elterjedt legendák szerint[132] Horthy nem az általa vélelmezett puccs megakadályozása, hanem a deportálások leállítása miatt hívta a páncélosokat Budapestre. Csakhogy miközben az 1. páncéloshadosztály egységei július 6-án reggel megszállták Buda több pontját, addig az elővárosokban (például Újpesten, Óbudán vagy Budakalászon) az égvilágon senki nem akadályozta a csendőrséget abban, hogy még három napon át deportálhassanak. Magyarán: a páncélosok oda nem mentek, ahol a deportálást le kellett vagy le lehetett volna állítani, oda viszont mentek, ahol a deportálás előkészületei még el sem kezdődtek. Összefoglalva: a kormányzó legkésőbb július 4. körül aktivizálódott, és ekkor már fegyveres erőt is mozgósított. Amennyiben az ekkor zajló és Budapest elővárosait érintő deportálást kívánta volna ezzel leállítani, elvileg lehetősége lett volna rá. Az említett területek zsidónak nyilvánított lakói ekkor már zömmel a békásmegyeri és budakalászi téglagyárakban sínylődtek. Az akció azonban nem az ő megmentésükre irányult.

A kormányzó által elrendelt Koszorús-féle akciónak tehát nem célja, hanem következménye volt a zsidóság további deportálásának leállítása. Ez csekély különbségnek tűnik, de egyáltalán nem az, ha arra vagyunk kíván-

[132] Lásd erre a Koszorús Ferenc kapcsán kibontakozó legendáriumot, amelynek terjesztésében a közszolgálati médiumok mellett a *Heti Válasz* és a *Magyar Nemzet* című lapok is részt vettek. Cáfolatukra lásd elsősorban Molnár Judit: Merjünk nagyot csúsztatni. *Élet és Irodalom*, LVIII./3., 2014. január 17. A Koszorús-legendárium újabb, továbbra is kritikátlan összefoglalását lásd *Páncélosokkal az életért*.

csiak, milyen szándékok vezették is 1944 nyarán Horthy Miklóst. Eichmann és társai felháborodtak ugyan Horthy döntésén, és ahol tudták, megpróbálták kijátszani az ezt követő deportálási tilalmat, ám mindez a lényegen nem változtatott. A deportálásra ugyanis csak magyar közegek álltak rendelkezése, és abban a pillanatban, hogy ezek leállási parancsot kaptak, a folyamat nem volt folytatható. Német részről ez után nem érkezett retorzió. 1944. július 7-én Veesenmayer azt táviratozta Berlinbe, hogy a budapesti deportálás le lett állítva, és az erre a célra összevont csendőrség visszatért állomáshelyeire.[133] Veesenmayer elégedetlen volt, de kétszer is megnyugtatta az aggodalmaskodó Sztójayt és Jarosst, mondván, „továbbra is fenntartjuk azt az alapelvünket, amely szerint Budapest további zsidótlanítását maguknak a magyaroknak kell végrehajtaniuk".[134] Ennek kapcsán viszont fel kell tennünk a kérdést: mi történt volna, ha a kormányzó egy hónappal korábban dönt úgy, hogy megtiltja a magyar csendőrség közreműködését a deportálásokban? Vagy mi történt volna akkor, ha az esztergomi páncélosok a budakalászi téglagyár előtt jelennek meg, és ott szólítják fel a csendőröket, hogy engedjék haza az oda összegyűjtött embereket?

Veesenmayer nyíltsága egyébként rendkívül rossz fényt vet azokra a politikusokra és katonákra, akik azzal igyekeztek presszionálni Horthyt, hogy azért sem szabad akadályozni

[133] *Wilhelmstrasse*, 877–878.

[134] Lásd *Wilhelmstrasse*, 694. sz. dokumentum, 877., 696. sz. dokumentum, 880.

a deportálást, mert akkor a németek annak lebonyolítását saját kezükbe veszik. Eltekintve attól, hogy ennek végeredménye semmiképp sem lehetett volna annál rosszabb, mint ami addig történt, az állításnak semmilyen alapja nem volt.[135] Német részről nem állt rendelkezésre személyzet tízezrek önálló deportálására.

Összegezve az eddig ismertetetteket: a deportálások nem egy „mesterterv", hanem egy döntéssorozat következményei voltak, és a folyamat minden egyes állomása újra és újra politikai jóváhagyást igényelt és kapott. Veesenmayer pontosan fogalmazott, amikor a deportálások leállítása után azt írta Sztójaynak, hogy a német fél továbbra is ahhoz az alapelvhez tartja magát, hogy a deportálás lebonyolítását a magyar hatóságoknak kell megoldaniuk. Nyilvánvaló, hogy Magyarország német megszállása után a zsidósággal szemben korlátozó intézkedéseket kellett bevezetnie a kormánynak, ha a helyén kívánt maradni. Az intézkedések jellegét azonban nem írták elő. Dönthettek volna egy kibővített, de csak rendezetlen állampolgárságú személyeket érintő deportálás mellett, esetleg gyűjtőtáborok létrehozásával, deportálhatták volna csak a kárpátaljai nem asszimilált zsidókat, vagy a 18–40 év közötti munkaképes zsidó férfiakat, és akár deportálhatták volna az összes zsidót is. Az ország vezetőinek választása a magyar politikai közéletet minősíti.

[135] Lásd Gosztonyi Péter: Das private Kriegstagebuch des Chefs des ungarischen Generalstabes vom Jahre 1944. *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 1970/11., 634–659., itt: Vörös János naplója, 657–659.

A kormányzó 1944 júliusától a németek részéről komoly nyomás alá került. Veesenmayer folyamatosan követelte a budapesti zsidók gettósítását és deportálását – de ehhez német erőket továbbra sem kívánt (tudott) biztosítani. Horthy azonban nemet mondott, és határozottságával most már biztosítani is tudta akaratát. Eichmann pedig egyedül tehetetlen volt. Horthy azonban nem ragaszkodott mindenáron a zsidók megmentéséhez. 1944. augusztus 10-én a Minisztertanács arról határozott, hogy az 1867 után nem Magyarországon született felmenőkkel rendelkező zsidókat (becslések szerint 50-60 ezer főt) felajánlja a Harmadik Birodalomnak.[136] Horthy ez ellen először tiltakozott, majd 1944. augusztus 14-én mégis beleegyezett, hogy a deportálások augusztus 25-én újraindulhatnak.[137] A jelenleg rendelkezésre álló forrásokból nem deríthető ki, hogy a német fél vajon milyen argumentumokkal tudta rávenni a kormányt, illetve a kormányzót arra, hogy hozzájáruljon a budapesti zsidóság részleges deportálásához. Az sem érthető, hogy Horthy mit gondolt arról: ezt a tettét hogyan magyarázza majd meg a háború után – különösen, hogy másfél hónappal korábban egyszer már végighallgatta a semleges országok reakciójáról referáló Jungerth-Arnóthy Mihályt. Augusztus 19-én Bonczos Miklós belügyminiszter is értesítette Eichmannt, hogy hat nap múlva megindulhat a budapesti zsidók deportálása.[138] Ezt az ígéretet, úgy tűnik,

[136] *Vádirat*, III. kötet, 185. sz. dokumentum, 373.
[137] Uo., 191b. sz. dokumentum, 316.
[138] *Wilhelmstrasse*, 897. Lásd még Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944*. Budapest, Jaffa, 2013, 208–209.

komolyan gondolták, mert vannak adatok ezzel kapcsolatos előkészületekre.[139] Ráadásul sokatmondó, hogy gyakorlatilag ugyanakkor történt meg a kormányzói mentesítés kodifikációja is. Románia kiugrása miatt szerencsére erre az akcióra külső okokból végül nem kerülhetett sor. Horthy azonban nem tudhatta, hogy két nappal a tervezett megindulás előtt Románia kiugrása a háborúból leveszi a válláról ennek az ügynek a felelősségét.

Figyelemre méltó, hogy a deportálás kapcsán Eichmann és magyar tárgyalópartnerei között július közepétől is folyamatos alkudozás zajlott. Eichmann először a budapesti zsidók részleges eltávolítását követelte, majd megelégedett volna a VII., VIII. és IX. kerületi zsidók deportálásával, végül már csak 10 000 főt kért. A magyar hatóságok azonban egyetlen kéréséhez sem bizonyultak már partnernek, és Eichmann önállóan csak annyira volt képes, hogy néhány magyar cinkosával a kistarcsai internálótábor zsidóit deportálja.[140]

Összefoglalva: a hosszas és érthetetlen hezitálás után Horthy nyilvánvalóan nem csupán néhány tucat zsidó barátja mentesítését akarta elérni, de az biztos, hogy a nem asszimilálódottnak tekintett zsidók deportálását jóváhagyta – annak eldöntését pedig, hogy ki kerül ebbe a körbe, bete-

[139] *Vádirat*, III. kötet, 451–452. Auschwitzban is előkészületeket tettek újabb transzportok fogadására. *Nazi Conspiracy and Aggression, Vol. 3*, Office of the United States Chief Counsel for Prosecution of Axis Criminality, Washington, DC, United States Government Printing Office, 1946, 824–827.
[140] Braham: *A népirtás politikája*, II. kötet, 155.

ges antiszemitákra bízta. Mindez egyrészt megrögzött antiszemitizmusából, másrészt abból a téves helyzetértékelésből következett, amely szerint a „zsidókérdés megoldása" a feltétele a német biztonsági rendőrség visszarendelésének Magyarországról. 1944 nyarán ebben reménykedve kiszolgáltatni magyar állampolgárok százezreit nem csak utólag tűnhet elképesztő kompromisszumnak.

ÖSSZEGZÉS

Horthy tevékenységének értékelése kapcsán elsősorban az antiszemitizmushoz való viszonyát, illetve a deportálások kapcsán tanúsított magatartását szokták ellene felhozni. Valójában kormányzói működésének más elemei legalább annyira mutatják emberi és politikusi alkalmatlanságát, mint az említett kérdéskör.

Horthy az első számú felelőse Magyarország háborúba sodródásának és ezzel Magyarország 20. századi katasztrófájának. Mind Jugoszlávia, mind a Szovjetunió esetében kifejezetten az ő döntése alapján került sor a hadba lépésre, miközben ez akkor és úgy egyik esetben sem volt szükségszerű – politikustársainak egy része meg is kísérelte visszatartani őt. A magyar politika nyugodt éveinek az a korszak számított, amikor Horthy megelégedett a reprezentációs feladataival, és nem szólt bele a napi politikába. Aktivitásának tagadhatatlanul vannak pozitív elemei is. Gömbös Gyula hatástalanítása vagy Imrédy kibuktatása ezek közé tartozik.

Ezek a pozitív elemek azonban semmivé válnak, ha figyelembe vesszük, hogy az elért eredményeket nem sokkal később rossz és felelőtlen döntéseivel maga Horthy tette tönkre.

Horthy „érdemei" a revízió kapcsán az 1941 előtti ügyekben valójában nem léteznek. Ráadásul nagy jellemhibái – instabilitása, az önkontroll elvesztése és vágyvezérelt gondolkodása – ezekben a helyzetekben rendre kiütköztek: 1937-ben, amikor kormánya megkerülésével tárgyalt Ausztriával Csehszlovákia szétveréséről, 1941 tavaszán és nyarán, amikor először Jugoszláviával, majd a Szovjetunióval lépett hadba, vagy 1941 őszén, amikor újólagos területi követelésekkel állt elő Galíciában. Ezek az esetek azért is tanulságosak, mert közvetlenül a rossz döntések előtt vagy után érdekes módon képes volt reálisan is látni a dolgokat. Világos pillanataiban tudta, hogy Anglia meg fogja nyerni a háborút, és azt is tudta, hogy az ország nyugati szövetségesek nélkül képtelen a trianoni határok revíziójára.

A kormányzó a nemzetiségi kérdésben a „semmit sem tanultak, és semmit sem felejtettek" attitűdöt képviselte, és ezzel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a rövid „magyar világ" a szomszédoktól visszakerült részeken tömeges sérelmeket okozzon azoknak a nemzeti csoportoknak, amelyekkel a magyarság mindenképp együttélésre kényszerült. A Szovjetunióval kapcsolatos viszonya pedig a reálpolitika csíráját is nélkülözte.

Téves döntései az önuralom hiánya mellett részben csekélyebb szellemi horizontjából, részben pedig a diplomáciai érzék és a politikai műveltség hiányából adódtak. Ezt az sem

tudta ellensúlyozni, hogy békeidőben azok, akik csak felületesen ismerték, kellemes társalkodópartnernek és rokonszenves egyéniségnek ítélték. Thomas Sakmyster pontosan állapította meg róla, hogy „kialakult meggyőződését sohasem vizsgálta felül, a legtöbb kérdésben lehetetlen volt jobb belátásra bírni, mivel úgy vélte, ő már felfedezte az igazságot. Ezért aztán ritkán habozott akár a legsértőbb vagy legfurcsább gondolatot is megosztani látogatóival. Előfordult, hogy a vendég váratlanul az eugenika fontosságáról, Cion bölcseinek gonoszságáról vagy a fajok keveredéséről szóló monológjával volt kénytelen szembesülni."[1]

Horthyt téves lenne konzervatív gondolkodónak tartani. Politikai döntései általában ösztönösek és zsigeriek voltak, és nélkülözték az alaposabb megfontolásokat. Bár a formákat illetően csakugyan meglehetősen konzervatív volt, a tartalomban nem túlságosan izgatták elvi szempontok. Egyetlen esetben, a parlamentarizmus kapcsán állapítható meg, hogy ezzel kapcsolatos lesújtó véleménye regnálása második felére pozitív értelemben és jelentősen változott.

Politikusi pályafutásának vége a kiugrási kísérlet kudarca volt. Bizonyos mértékig érthető, hogy az idős kormányzó a szervezés és a logika terén már nem állt a helyzet magaslatán. Horthy azonban saját renoméját játszotta el, amikor a politikailag döntő pillanatban megadta magát, és ezzel a több mint fél évszázadon át hordott egyenruhájából színházi kacatot csinált.

[1] Sakmyster: *Admirális...*, 143.

Antiszemita ügyekben 1938-tól a német megszállásig „bizonyítványa" viszonylag kedvező lehetne: egyetlen alkalmat sem találni arra, hogy kezdeményezett vagy radikalizált volna zsidóellenes javaslatokat, ezzel szemben elhatárolódásáról számos bizonyíték van. Az is megállapítható ugyanakkor, hogy korántsem használt ki minden lehetőséget abból, ami a rendelkezésére állt. Nem élt halasztó hatályú vétójogával, a zsidótörvényeket kivétel nélkül aláírta, és ezzel felvállalta a politikai felelősséget, noha a nyilvánosság előtt tehetett volna mérséklő nyilatkozatokat, és visszaküldhette volna megfontolásra a törvényeket vagy azok bizonyos részeit.

Végül a német megszállás után a kormányzó politikai és morális értelemben is csődöt mondott. Horthy számos lehetőség közül választhatott volna, hiszen a megszállás ellenére is rendelkezett bizonyos politikai mozgástérrel: magához rendelhetett politikusokat vagy a közigazgatás bármely tisztviselőjét. Fontos leszögezni, hogy bizonyos mértékig élt is ezekkel az eszközökkel: nem a zsidósággal összefüggő ügyekben ugyanis egyáltalán nem volt annyira passzív a német megszállás után, és el is tudott érni kompromisszumokat. Lett volna tehát lehetősége ellenvéleményt nyilvánítani a zsidóüldözés kapcsán oly módon is, hogy az nem járt volna német részről elmozdításával. Ebből a szempontból elég lett volna az is, ha a nyilvánosság előtt elhatárolódik kormányának bizonyos rendelkezéseitől, vagy tiltakozik a munkaképtelenek deportálása ellen (ezt a németek sem akarták feltétlenül), esetleg magát

a kormányt befolyásolja azzal, hogy megmondja, mi az, amihez nem járul hozzá.

Felvethető, hogy mennyiben jelentett volna megoldást, ha Horthy a német megszállás után lemond.[2] Jogi értelemben mindenképp megszabadult volna a felelősség terhétől. Azok a mozgásteréről árulkodó mozzanatok azonban, amelyekre már korábban is utaltunk, azt jelzik, hogy ez nem lett volna jó döntés. Lemondása esetén ugyanis nem tudta volna befolyásolni az ország sorsát, és igencsak kérdéses, hogy távozása után lett volna olyan személy, aki fékezni tudja a német érdekek kiszolgálását. Meglepő módon még a Horthyval rendkívül jó indulatú Bencsik Gábor is azon a véleményen van, hogy Horthy már a német megszállás előtt is tudta, hogy legitim magyar kormány és közigazgatás nélkül a németek kiirtják a magyar zsidókat, és hozzáteszi azt is, hogy a kormányzó visszalépése esetén „nagy létszámú német csapatok állomásoztatása nélkül" a rend nem lett volna fenntartható.[3] Utóbbi megjegyzésében van a lényeg: Hitler Magyarországtól sok mindent elvárt, ám tisztában volt azzal: nincsenek kapacitásai arra, hogy lecserélje a magyar közigazgatást. Éppen ezért, hatalma dacára ő is folyamatos kompromisszumokra kényszerült az együttműködés fenntartása érdekében. Ez az a pont, ahol a kormányzó mozgástere egyértelműen megállapítható.

[2] Turbucz Dávid szerint végzetesen rossz döntést hozott, amikor nem mondott le. Lásd Turbucz: *Horthy Miklós*, 199.
[3] Bencsik: *Horthy Miklós*, 253 és 256–257.

Horthy esetleges lemondása esetén alighanem hatalmi káosz alakult volna ki az országban. Az új kormány legitimitása jóval csekélyebb lett volna. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy az ekkorra már igencsak radikalizálódott kormánypárt, illetve a megyei közigazgatás szereplői mennyire inogtak volna meg a kormányzó visszalépése miatt. Azt sem tudhatjuk, ki vállalta volna el Horthy nélkül a miniszterelnöki pozíciót – ha Szálasi Ferenc lett volna az illető, akkor könnyen lehet, hogy a zsidóság jobban jár, hiszen Szálasi a zsidók deportálását hibának nevezte, és azon a véleményen volt, hogy a koncentrációs táborokat Magyarországon kellene felállítani. Bármennyi szörnyűség történt volna is ezekben, az valószínűtlen, hogy a német megsemmisítő táborok „hatékonyságát" ezek az intézmények meg tudták volna közelíteni.

Az ügy megítélésében további bizonytalanságot okoz, hogy éppen azok körében volt a legerősebb követelés a zsidókérdés mindenáron történő megoldása, akik a német megszállás után vezető pozícióban voltak a kormánypártban, a csendőrségben és részben a honvédségben. A Horthyhoz hűbb feudális elit, illetve köztisztviselői kar ebből a szempontból sokkal kevésbé volt felső vezetői beosztásban. Elbizonytalanodásuk, illetve esetleges ellenállásuk ezért hatékonyabban volt semlegesíthető, mintha az elit legfelső része állt volna ellen. Minden jel arra mutat, hogy elég volt néhány tucatnyi politikus letartóztatása ahhoz, hogy a magyar politikai elit maradéka legalábbis ne tanúsítson komolyabb ellenállást a deportálás kérdésében.

A német megszállási koncepció ismeretében azt állíthatjuk, hogy Hitler megelégedett volna azzal is, ha bevezetik a kötelező sárga csillagot, esetleg részben a gettósítást, valamint bizonyos számú kényszermunkást adnak át a német hadiüzemeknek. Annál is inkább ezt kell gondolnunk, mert 1944 tavaszán Romániában és Szlovákiában, valamint Bulgáriában és Franciaországban háborítatlanul élhetett több százezernyi zsidó. A deportálások leállításakor nem véletlenül éppen ez volt Horthy egyik legfontosabb érve a német követelésekkel szemben.

Horthyt azonban a zsidók sorsa feltehetően kevésbé érdekelte, mint például Bethlen Istváné vagy Kállay Miklósé. Emellett mélyen megsértődött azért a bánásmódért, amelyben Klessheimben része volt. Hallgatása, majd tehetetlenkedése ezzel, valamint a Veesenmayer által is regisztrált szenilitásával magyarázható. Politikusi csődje ekkor vált nyilvánvalóvá: nem ismerte fel a helyzet drámai jelentőségét, és restségével akaratlanul is asszisztált a tömeggyilkosságokhoz. Macartney professzor találóan jegyezte meg, hogy „Horthy nem tett egyebet, mint Poncius Pilátus: mosta kezeit, de [ebben a kérdésben legalábbis] nem javasolta elutasításra a németek egyetlen követelését sem".[4] Utólag azt állította, hogy nem volt tisztában azzal, mi történik a zsidókkal. Saját korabeli feljegyzései, a magyar diplomaták hozzá intézett jelentései, valamint Hitler személyes

[4] Macartney: *October Fifteenth*, II. kötet, 275.; Braham: *A népirtás politikája*, II. kötet, 383.

közlései azonban ennek ellenkezőjét bizonyítják. Horthynak tudnia kellett, hogy a nácik a zsidóságot halálra dolgoztatják, és jelentős részüket megsemmisítik.

Azok az kijelentések, amelyek szerint Horthy kifejezetten helyeselte a „kis-zsidók" deportálását, igazolhatók, de főleg Veesenmayer, Baky és Ferenczy felelősségáthárító és önmagát mentő bírósági vallomásain alapulnak, és ellentmondanak Horthy Hitlerrel szemben képviselt véleményének is. Az, hogy Horthy ténylegesen olyan kijelentéseket tett volna, hogy a Chorin- és Vida-féle zsidó nagytőkéseken kívül minden zsidót vigyenek csak nyugodtan,[5] valószínűtlen, bár, tekintettel az 1944-ben már gyakran zavaros és inkonzekvens politikai megnyilatkozásaira, nem teljesen kizárható.

Kerényi Imre kormánybiztos 2011-ben 15 festményt rendelt a magyar történelem nagynak tartott alakjairól. Az egyik Horthy Miklóst ábrázolta. Úgy vélem, ez a kép pontosan megmutatja a Horthy személyével kapcsolatos torzítások lényegét. Magam sem tudnám jobban jellemezni, mint ahogyan azt Turbucz Dávid tette:

> *„Ez a festmény teljes mértékben egyértelmű. Félreérthetetlen.*
>
> *A Horthy-korszak ilyen ábrázolása teljes mértékben hamis.*

[5] Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről.* Budapest, Officina, 1946, 128.

> *Mi látható a képen? (A festmény művészi értékét nem tisztem megítélni.) Horthy Miklós fehér lovon ül. Alatta viharos víz, vagy tűz, nem tudom megállapítani, hogy mi lett odafestve. A ló két sínpár között halad, ráadásul két kéz irányítja a lovast, jelezve, hogy nincs mozgástere, nincs döntési lehetősége. Csak egy irányba mehet, azaz: ami 1920 és 1944 között történt, arról Horthy Miklós (és a politikai elit) nem tehet. Ez viszont teljes mértékben hamis beállítása az eseményeknek, teljes mértékben egyoldalú értékelése a korszaknak. E festmény a Horthy-korszak közpénzekből fedezett felmentéseként értékelhető. Közpénzekből fedezett történelemhamisítás. Minden jel szerint 2011-ben is ott tartunk, mint korábban, semmi sem változott: a fennálló hatalom úgy érzi, hogy értelmeznie kell a múltat, meg kell mondania, hogy miről mit kell vagy illik gondolnia a magyar társadalomnak.*
>
> [...]
>
> *Az egész probléma megfogalmazható másképpen is: lehet egy olyan embert államférfinak tekinteni, aki nem ura az eseményeknek, aki irányíthatatlan tényezőknek volt kiszolgáltatva? Nyilván nem. Persze lehet, de ebben az esetben teljes mértékben egy inkoherens és logikátlan történelemszemléletről beszélhetünk.*

Aki igaznak fogadja el e festmény üzenetét, akkor, kérem szépen, tekintse Horthy Miklóst egy bútordarabnak, amit nálánál hatalmasabb erők pakolgattak ide-oda, aki bénán és tehetetlenül állt az események előtt, aki képtelen volt arra, hogy bármit is tegyen az országért. Egy ilyen ember viszont nem érdemel sem festményt, sem szobrot...

Horthy Miklós nem volt bútordarab. A kényszerpályán mozgó magyar állam kormányzója volt, aki döntéseket hozott, a szűk mozgástér ellenére is."[6]

A kormányzó értékelése kapcsán megemlítendő 1945 utáni viselkedése is. Nem meglepő módon emlékirataiban az önkritika nyomokban sem fedezhető fel. Az azonban érdekes, hogy 1948 márciusában miért mondott Edmund Veesenmayer perében tanúként teljesen valótlan állításokat. A védelem kérdéseire Horthy azt válaszolta, hogy a gettósítást Magyarországon a Gestapo végezte, a zsidótörvényekre egyáltalán nem emlékezett, és a Kamenyec-Podolszkijba kitoloncolt tízezrek sorsa sem mondott neki semmit. Mindez azért történhetett meg, mert Horthy élete során már elég korán felépítette a számára kényelmes alternatív tények világát, és ezek burkában élt. Emiatt talán fel sem tűnt számára, amikor a nyilvánosság előtt hazugságokat mondott.

[6] *http://horthy-mitosz.blog.hu/2011/11/08/horthy_miklos_es_kora*

A kormányzó hívei Horthyt sikeres országgyarapítónak tartják, és érdemének tekintik, hogy végső soron ő konszolidálta az országot, amikor Bethlen István tanácsaira hallgatott. Hasonlóan érdemként könyvelik el, hogy fékezte a zsidóellenességet, illetve, hogy megkísérelte kivezetni az országot a háborúból. Külpolitikai tevékenységének vizsgálata azonban éppen azt mutatja, hogy választásai többször okoztak katasztrófát, mint ahányszor helyesnek bizonyultak. A mérleg tehát még az 1944-es deportálásokat leszámítva sem pozitív.

A zsidónak bélyegzett magyar állampolgárok deportálásában való felelőssége, illetve a magyarországi németek bűnbakként kezelése viszont olyan súllyal esik a latba, hogy az egyértelműen kizárja őt azon államférfiak sorából, akikre a nemzet feltekinthet. Erről két volt miniszterelnöke is félre nem érthetően tanúskodott. Teleki Pál Horthy miatt is lőtte főbe magát, és búcsúlevelében azt írta: „Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok" – ami azt jelenti, hogy Horthy még Telekinél is nagyobb bűnös volt. A magyar politika „grand old man"-je, gróf Bethlen István 1944-ben tanulmányt írt Magyarország második világháborús szerepléséről. Alcíme a következő volt: „Politikai tanulmány vagy vádirat".[7] Bethlen tapintatosan egyetlenegyszer sem említette meg munkájában Horthy nevét. Pedig a vádirat elsősorban neki és róla szólt.

[7] *Bethlen István emlékirata, 1944*. Sajtó alá rendezte Romsics Ignác. Budapest, Zrínyi, 1988.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Die Behörde für die Aufbewahrung der unterlagen der Staatssicherheit der DDR (BstU)

(BStU) MfS HA IX/11, ZR 920 A.51. Telefonverzeichnis HSSPF Budapest, KdS Budapest, Sondereinsatzkommando Budapest.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K814-Mf-X-7076-16.718-419. Szálasi Ferenc válasza a Hűség Házában feltett kérdésre, 1944. június 2.

K28 440. tétel 5022/1930. A Gálócsy–Bleyer sajtóper anyaga 1929–1930.

K28 198. tétel 1958/1929.

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára

A 643/5, 8–9. Lázár Károly vallomása, 1960. június 29.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerkesztette és bevezető tanulmánnyal ellátta Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Budapest, Kossuth, 1963.

A Kormányzó megnyitó beszéde. In: *Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi Országgyűlésről*, szerk. Haeffler István, Budapest, MTI, 1940, 5–10.

A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. Összeállította és a bevezetőt írta Lőrincz Zsuzsa. Budapest, Kossuth, 1978.

A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914–1918-as világháború emlékére. Szerkesztette Hegedüs Márton. Budapest, Hungária, 1940.

A magyar Quisling-kormány: Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Karsai László és Molnár Judit. Budapest, 1956-os Intézet, 2004.

A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22.–1944. március 10. Sajtó alá rendezte Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalits László, Tátrai Gábor. Budapest, Napvilág–MTI, 2006.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Budapest, Kossuth, 1968.

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* Budapest, Kossuth, 1987.

Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években.* Budapest, Akadémiai, 1968.

Adam, Uwe Dietrich: *Judenpolitik im Dritten Reich.* Düsseldorf, Droste, 2003.

Aly, Götz – Gerlach, Christian: *Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden.* Stuttgart, DVA, 2002.

Andics Erzsébet: *Fasizmus és reakció Magyarországon.* Budapest, Szikra, 1945.

Az Endre–Baky–Jaross per. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Karsai László és Molnár Judit. Budapest, Cserépfalvi, 1994.

Bangha Ernő: *A Magyar Királyi Testőrség, 1920–1944.* Budapest, Európa, 1990.

Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945.* I–II. Budapest, Európa, 1994.

Bárdossy László a népbíróság előtt. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Pritz Pál. Budapest, Maecenas, 1991.

Bencsik Gábor: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora.* Hetedik, javított kiadás. Budapest, M. Mercurius, 2012. (Korábbi kiadások: 2001, 2002, 2003, 2007, 2009, 2010)

Bern Andrea: „Olyan még nem fordult elő a történelemben, hogy öt perc alatt át lehessen menni békéből háborúba" – A kassai bombázásról még egyszer. Napi Történelmi Forrás. *https://ntf.hu/index.php/2017/01/19/olyan-meg-nem-fordult-elo-a-tortenelemben-hogy-ot-perc-alatt-at-lehessen-menni-bekebol-haboruba-a-kassai-bombazasrol-megegyszer/#_ftn10*

Bethlen István emlékirata, 1944. Sajtó alá rendezte Romsics Ignác. Budapest, Zrínyi, 1988.

Bethlen István: Magyarország kisebbségi politikája. *Magyar Szemle,* 1933. június, 89–104.

Bibó István (1911–1979): Életút dokumentumokban. Összeállította Huszár Tibor. Budapest, Osiris–Századvég–1956-os Intézet, 1995.

Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz.* Budapest, RTV-Minerva–Kossuth, 1982.

Bonhardt Attila: Koszorús Ferenc ezredes szerepe a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásában. In: *Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse".* Szerkesztette Hantó Zsuzsa és Szekér Nóra. Budapest, Kiskapu, 2015, 28–40.

Borsányi Julián: *A magyar tragédia kassai nyitánya.* München, KERÉK-könyvek, 1985.

Böhm, Johann: *Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS. Innen und Außenpolitik als Symptom des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und ungarischer Regierung.* Ippesheim, Verlag des Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas, 1990.

Braham, Randolph L.: *A holokauszt. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Láng, 2002.

Braham, Randolph L.: *A magyar holocaust.* I–II. Budapest, Gondolat, 1988.

Braham, Randolph L.: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon.* Budapest, Belvárosi, 1997.

Churchill, Winston S.: *A második világháború.* I–II. Budapest, Európa, 1995.

Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Molnár Judit. Budapest, Scolar–ÁBTL, 2014.

Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Szerkesztette Elke Fröhlich. München, Saur, 1996.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. II. kötet. Szerkesztette Ádám Magda és Zsigmond László. Budapest, Akadémiai, 1965.

Dr. Bernáth Zoltán: *Horthy Miklós. Egy lovaguralkodó és népe.* Gyöngyös, Pallas Antikvárium, 2007.

Eichmann, Adolf: *Tárgyalástól ítéletig. Feljegyzések a börtönből.* Budapest, Trifer, 2000.

Erdős Márton: Gondolatok a Horthy-rendszerről és a második világháborús magyar történelemről. *Valóság,* 2020, 63/1. 39–43.

Faggyas Sándor (szerk.): *Protestáns hősök. Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből.* II. kötet. Budapest, Press Pannonica, 2017.

„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön..." Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. I–II. Szerkesztette és a bevezetőt írta Karsai Elek. Budapest, MIOK, 1962.

Fenyo, Mario D.: *Hitler, Horthy, and Hungary. German–Hungarian Relations, 1941–1944.* New Haven, Yale University Press, 1972.

Fóris Ákos: „A zsidók agyonlövése a megszállt keleti területeken köztudomású". Hírek a megszállt keleti területeken elkövetett tömeggyilkosságokról a magyar polgári szerveknél. *Eszmélet* 29/115. (2017. ősz), 201–212.

Frojimovics Kinga: *Deportálás Galíciába a kamenyec-podolszkiji vérengzés után 1941–1942.* (Kézirat.)

G.-Payer, Andreas v.: *Armati Hungarorum.* München, Kőrösi Csoma Sándor Hist. Gesellschaft, 1985.

Gellért Ádám – Turbucz Dávid: Egy elmaradt felelősségre vonás margójára. Horthy Miklós Nürnbergben, *Betekintő*, 2012/4., 5–10. *http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2012_4_gellert_turbucz.pdf.*

Gellért Ádám: Egy antiszemita hármas rablógyilkosságtól a kegyelemig. *https://index.hu/techtud/tortenelem/2018/10/26/mit_kezdjunk_hejjas_ivannal_100_ev_utan/*

Gellért János – Gellért Ádám: Menekülés a népirtás elől. *Betekintő*, 2013/3. *http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_gellert_gellert.pdf*

Gosztonyi Péter: Das private Kriegstagebuch des Chefs des ungarischen Generalstabes vom Jahre 1944. *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 1970/11.

Gosztonyi Péter: *Légiveszély, Budapest! Szemelvények Magyarország második világháborús történetéből 1939–1945.* Budapest, Népszava, 1989.

Gróf Edelsheim-Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség.* Budapest, Európa, 2001.

Hennyey Gusztáv: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései.* Budapest, Európa, 1992.

Hermann, Angela: *Der Weg in der Krieg. Quellenkritische Studien zu den Tagebüchern von Josef Goebbels.* München, Oldenbourg, 2011.

Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal. I–II. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Ránki György. Budapest, Magvető, 1983.

Hollósi Gábor: *Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre.* Budapest, Magyar Napló–Veritas, 2016.

Horel, Catherine: *Horthy.* Budapest, Kossuth, 2017.

Horthy Miklós dokumentumok tükrében. Közzéteszi H. Haraszti Éva. Budapest, Balassi, 1993.

Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Negyedik kiadás. Budapest, Kossuth, 1972.

Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Budapest, Európa, 1990.

Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Buenos Aires, Cagnasso, 1953.

Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat írta Sipos Péter. Párhuzamos archívum. Budapest, Osiris–BFL, 1999.

Iratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez 1941. Közzéteszi Majsai Tamás. A Ráday-gyűjtemény évkönyve IV-V. Budapest, K. n., 1986.

Isépy Dezső: *Gondolatok Horthy Miklósról és 1944. október 15-ről.* Második, bővített kiadás. Sátoraljaújhely, Magánkiadás, 2001.

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944.* Budapest, Jaffa, 2013.

Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Budapest, Jaffa, 2005.

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Budapest, Magvető, 1978.

Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944.* Budapest, Európa, 1991.

Karády Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban.* Budapest, Új Mandátum, 2000.

Karsai Elek – Pintér István: *Darutollasok.* Szegedtől a királyi várig. Budapest, Zrínyi, 1960.

Karsai Elek.: *„Országgyarapítás" – országvesztés.* I–II. kötet. Budapest, Kossuth, 1961.

Karsai Elek: *A budai Sándor-palotában történt 1919–1941.* Budapest, Táncsics, 1963.

Karsai László: A végső döntésképtelenség. *Századok*, 148/1. (2014), 183–200.

Karsai László: *Holokauszt.* Budapest, Pannonica, 2001.

Karsai László: Zsidósors Kárpátalján 1944-ben. *Múlt és Jövő*, 1991/3., 60–66.

Katzburg, Nathaniel: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943.* Budapest, Bábel, 2002.

Kerék Mihály: *A magyar földkérdés.* MEFHOSZ, Budapest, 1939.

Kerepeszki Róbert: Horthy Miklós mohácsi beszéde 1926. Emlékezethely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében. In: *A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai.* Loci Memoriae Hungaricae 2. Szerk. S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 309–320.

Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941.* Budapest, Napvilág, 2009.

Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon 1920–1945.* Budapest, Napvilág, 2012.

Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben 1919–1921.* Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest, Akadémiai, 1979.

Lakatos Géza: *Ahogyan én láttam.* Budapest, Európa, 1992.

Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről.* Budapest, Officina, 1946.

Macartney, Carlyle A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary.* I–II. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1961.

Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999. I–II. Szerkesztette Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 2000.

Maruzsa Zoltán: A meg nem valósult területi gyarapodás. Német–magyar diplomáciai tárgyalások Magyarország terjeszkedéséről a Keleti-Kárpátokon túl 1941–1942 folyamán. In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves.* Szerk. Háda Béla et al. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2010, 403–414.

Matic, Igor-Philip: *Edmund Veesenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik.* Oldenbourg, De Gruyter, 2002.

Mészáros Máté: Mester Miklós zsidómentő tevékenysége. *Magyar Szemle,* új folyam XXVIII/7–8., 140–162.

Meyer, Beate: *„Jüdische Mischlinge". Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933–1945.* Hamburg, Dölling und Galitz, 1999.

Meyer, Beate: Zwischen Regel und Ausnahme – „Jüdische Mischlinge" unter Sonderrecht. In: Magnus Brechtken – Hans-Christian Jasch – Christoph Kreutzmüller – Niels Weise (szerk.): *Die Nürnberger Gesetze – 80 Jahre danach: Vorgeschichte, Entstehung, Auswirkungen.* Göttingen, Wallstein, 2017, 205–222.

Miklós Péter: Egyháztörténeti források Izsák és Orgovány 1919 és 1921 közötti történetéről. *Egyháztörténeti Szemle,* 2018/4–5., 83–102.

Nagy József: A Nagyatádi-féle földreform lezárása és eredményei. *Történelmi Szemle,* 1989/1–2., 24–48.

Náray Antal visszaemlékezése 1945. Sajtó alá rendezte Szakály Sándor. Budapest, Zrínyi, 1988.

Nazi Conspiracy and Aggression, Vol. 3, Office of the United States Chief Counsel for Prosecution of Axis Criminality Washington, DC, United States Government Printing Office, 1946.

Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941.* I–II. kötet. Budapest, PolgART, 2000.

Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: *Légi háború Magyarország felett.* Budapest, Zrínyi, 1992.

Pintér István: *Ki volt Horthy Miklós?* Budapest, Zrínyi, 1968.

Pritz Pál: *A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág. Újabb tanulmányok.* Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2016.

Romsics Ignác: *Bethlen István.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2013.

Romsics Ignác: Félperifériától a félperifériáig. A magyar gazdaság 20. századi teljesítménye. *Rubicon,* 2008/2–3., 4–27.

Romsics Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920–1989.* Budapest, Osiris, 2012.

Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány.* Budapest, Osiris, 2008.

Rozsnyói Ágnes: *A Szálasi-puccs.* Budapest, Kossuth, 1977.

Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944.* Budapest, Helikon, 2001.

Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés.* Budapest, Osiris, 2002.

Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács.* Budapest, Minerva, 1990.

Seres Attila: Horthy Miklós, Bethlen István, Gömbös Gyula, Teleki Pál és a magyar–szovjet kapcsolatok fordulópontjai 1924–1941. *Közép-Európai Közlemények* 11. (2018) 4., 35–57.

Seres Attila: Két összekötő pont a magyar–szovjet államközi kapcsolatok két világháború közti történetében. In: Szvák Gyula (szerk.) *A magyar-orosz*

kapcsolatok tizenkét évszázada / Dvenadcaty sztoletyij vengerszko-russzkih otnosenyij. Budapest, ELTE Ruszisztikai Központ, 2005. 60–66.

Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.* Budapest, Lucidus, 2005.

Szakály Sándor: A „hadüzenet". Egy minisztertanácsi jegyzőkönyv margójára. 1941. június 26. *História*, 1992/2.

Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945.* Budapest, Magvető, 1987.

Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár.* Budapest, Ister, 2003.

Szakály Sándor: *Múltunkról és jelenünkről. Válogatott interjúk és beszélgetések 2002–2017.* Budapest, Magyar Napló, 2017.

Szakály Sándor: *Trianon, honvédség, háború, sport. Válogatott írások Magyarország XX. századi történelméről.* Budapest, Kárpátia, 2013.

Szalai Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2003.

Szálasi Ferenc naplói, 1942–1946. Közreadja Karsai László. Budapest, Magvető, 2016.

„Szálasi naplója". A nyilasmozgalom a II. világháború idején. Írta és összeállította Karsai Elek. Budapest, Kossuth, 1978.

Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945.* Budapest, Corvina, 2014.

Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései. Washington DC, Occidental Press, 1980.

Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/1., 49–83.

Teleki Éva: *Nyilas uralom Magyarországon 1944. október 16.–1945. április 4.* Budapest, Kossuth, 1974.

Tilkovszky Loránt: *SS-toborzás Magyarországon.* Budapest, Kossuth, 1974.

Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

Turbucz Dávid – Gellért Ádám: Egy elmaradt felelősségre vonás margójára: Horthy Miklós Nürnbergben. *Betekintő*, 2012/4., 1–20.

Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944.* Második, javított kiadás. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016.

Turbucz Dávid: A magyar történettudomány Horthy-képe (1945–1989). *Történelmi Szemle*, 56/4., 663–688.

Turbucz Dávid: Horthy Miklós antiszemitizmusa. A kormányzó szerepe a zsidóság sorsának alakulásában 1919 és 1944 között. *Kommentár*, 2012/5., 51–64.

Turbucz Dávid: *Horthy Miklós.* Budapest, Napvilág, 2011. (2. kiadás: 2014.)

Turbucz Dávid: Horthy-képek a magyar sajtóban 1945 és 1956 között. *Médiakutató. Médiaelméleti folyóirat*, XV/4., 25–33.

Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája.* Budapest, Európa, 1993.

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944.* Budapest, Jelenkor, 2016.

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Pécs–Budapest, Jelenkor–OSZK, 2012.

Ungváry Krisztián: A kormányzó 139 éves. *Népszabadság*, 2007. február 12.

Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, Osiris, 2004.

Ungváry Krisztián: Egy pókerjátszma vége: A Barbarossa-dosszié. *Rubicon*, 2011/6., 4–21.

Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény, elbeszélés, utóélet.* Budapest, Osiris, 2015.

Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. I–III. Szerkesztette Karsai Elek és Benoschofsky Ilona. Budapest, MIOK, 1958–1967.

Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt.* Budapest, Jaffa, 2019.

Vigh Károly: *Ugrás a sötétbe.* Második, bővített kiadás. Budapest, Magvető, 1984.

Vonyó József: *Gömbös Gyula és a hatalom.* Pécs, Kronosz, 2018.

Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Pozsony, Kalligram, 2009.

Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai" a két háború között. In: Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a magyar történelemről.* Budapest, Osiris, 2002, 162–205.

Zetényi Csukás Ferenc: *Horthy.* Szeged, HK Hermanos, 2014.

Éppen száz esztendeje annak, hogy 1920 márciusában Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává választották. Személye és közel negyedszázados regnálása körül azonban mind a mai napig komoly emlékezetpolitikai és közéleti viták dúlnak. Hívei szerint ő konszolidálta az országot, mindent megtett azért, hogy Magyarország a lehető legkisebb veszteséggel kerüljön ki a háborúból, ráadásul a magyar zsidóság egy részének megmenekülése is neki köszönhető. Ellenfelei mindezt másképpen gondolják. A kormányzó döntéseinek objektív, történeti elemzése ugyanakkor segíthet abban, hogy elfogultságoktól és ideológiai elkötelezettségektől mentesen közelítsünk ehhez a kérdéshez.

Ungváry Krisztián új kötetében arra keresi a választ, hogy milyen felelőssége volt Horthy Miklósnak Magyarország sorsának alakulásában, különösen második világháborús szerepvállalásában és a magyar zsidóság 1944-es tragédiájában. A szerző az összes eddigi kutatási eredményt felhasználva tematikus kérdések köré csoportosítja Horthy politikusi működését, megkísérli pontosan rekonstruálni mozgástereit, és a korban érvényes jogi és politikai elvárásokat és lehetőségeket figyelembe véve egyenként teszi mérlegre a kormányzó legfontosabb döntéseit és választásait, amelyek alapvetően befolyásolták Magyarország lakóinak életét 1920 és 1944 között.

Ungváry Krisztián (1969) történész fő érdeklődési területe elsősorban a 20. század politika- és hadtörténete, illetve az emberek viszonya saját történelmükhöz. Számos nagy visszhangot kiváltott történeti munka szerzője. A *Horthy-rendszer mérlege* című akadémiai disszertációjával elnyerte az MTA doktora címet.

JAFFA.HU 3999 FT Jaffa Kiadó

Kövess minket a facebook-on!
Szeretem a Jaffa-s Könyvebet Klub

9 789634 752387